B 1518

Illyés Gyula és a francia irodalom

Illyés Gyula és a 20. századi francia irodalom kapcsolatának jellege és alakulása Illyés kora ifjuságától napjainkig

A francia irodalom hatása Illyés munkásságára

A 20. századi francia irodalom - Illyés Gyula müveinek tükrében

Doktori disszertáció

Penke Botondné

Szeged
1977

Jósef Attila Tudományegyetem Könyvtár
1548

Kiállításban szeretnék röviden beszámolni eddig végzett munkámról az Illyés Gyula és a francia irodalom c. témában.

Egyetemi hallgató koromban kezdtem el foglalkozni Illyés Gyula francia vonatkozású munkáival, szakdolgozatomat is ebből készítettem, a fenti címen. Az azóta eltelt időben az anyaggyűjtés folytatásával igyekeztem elmélyülni az anyagban és az anyaggyűjtés munkáját a francia irodalom valamennyi szakaszára vonatkozóan a lehetőségek szerint elvégeztem. Az elmult évben a 19. századi francia irodalom illyési értékelésének mérlegét készítettem el, ez a munka az Acta Romanica 1976-os évfolyamában jelent meg Gyula Illyés et la littérature française /Les considérations de Illyés sur la littérature du 19e siècle/ címen.

Ebben a dolgozatban Illyés munkásságának 20. századi irodalommal foglalkozó részét tártam fel, illetve a francia irodalom Illyés Gyula munkásságára gyakorolt hatását elemeztem. További célom a 19. századi előtti francia irodalom illyési értékeléséről az eddigiekhez hasonló elemző munkát készíteni.

Szegedi Tudományegyetem Könyvtára SZEGED

Bevezetés

Az utazás értelme

Illyés Gyula és a francia irodalom között sokoldalu, sokrétü kapcsolat alakult ki gyermekkorától napjainkig. A kapcsolatnak egyik jellegzetes meghatározója, hogy személyen, a fiatal Illyés rajongása a francia irodalom iránt soha nem alakulhatott volna olyan gazdaggá, amilyen ma, franciaországi utazásai nélkül.

Az első, alapvetően fontos találkozás a huszas évek elején kényszerü emigrációja, a Párizsban töltött csaknem öt év. Illyés szerint ez az öt év, amely a jellem fejlődésében a tudatosulás legfontosabb időszaka, nagyon sokat alakitott egyéniségén - meghatározó erejü volt.

Későbbi utazásai is nagy vállalkozások voltak; 1938-ban, az itthoni élményeket, s a huszas éveket szembesiti az akkori francia valósággal - megdöbbentő eredményel. 1946-ban a háboru szakadékából feltápászkodó Európában keresi az uj lehetőségeket; egy évvel később a magyar falu épülését, gondjainak megoldását kisérli meg a francia falu tapasztalatain okulva. Irodalmi tapasztalatszerzésre is felhasználja minden utját, a "hajdani kőmüvesekhez" hasonlóan "a mesterség uj fogásait a müvészet /.../ távolabbi jelenségeit, eredményeit fontosnak tartja megismerni." [1]

A századelőn Párizs a világ kulturájában egyedülálló szerepet töltött be. Párizs akkor nem csupán Franciaországot jelentette. "Ott futott össze a világ minden reményének, ott kapott az ember hirt a világban történt minden müvészi mozgalomról" - igy emlékezik vissza Illyés az első világháboru utáni Párizsra. [2]

Illyés Gyula az előtte Párizsban járt magyar müvészek, politikusok vallomásait több helyen idézi saját utjain. Teleki, Táncsics, Ady eredményes utjáról ad hirt, azokhoz a kapcsolatte-

rontó utazókhoz hasonlítva önmagát, saját utjainak értelmét is jellemezve. Kovács Sándor Iván Illyés utirajzait elemezve rámutat arra, hogy a reformkori utazási irodalom hozzájárult ahhoz, "hogy a kor eszmélő rétegeiben a helyi lét tudata kontaktusba kerüljön a világtörténeti lét /kiemelés K.S.I./ objektív meghatározásaival..." - ennek, és az azt megelőző utiraj-műfaj hazai fejlődésének jelenlegi végpontját látja Illyés Sajnos kalauzában, mint olyan műben, amely továbbviszi ezt a hagyományt. [3]

Illyés még ennél messzebb is talál hasonló kapcsolatokat, a középkorban: "Első királyunk Clunyvel levelezett, onnan kapott tanácsokat, szerzeteseket." [4]

A hasonlóságok mellett azonban van egy igen fontos uj vonás: Illyés nemzedékének Párizs elérése megszabadulást is jelent a beszűküléstől, kitörési lehetőséget az elszigeteltségből, amelyet a Nyugat első nemzedékének több tagja tragikusnak érzett. A világirodalom elveszti elérhetetlen szerepét; szinte jelképszerű, hogy Illyés egyik első recenzióját a párizsi évek alatt Yvan Goll Öt kontinens c. költői világantológiájáról irja.

Az École de Paris minden művészt befogadó köre a lehetőségeket óriásira tágitja. Irodalmi, kulturális "fellegvár"-nak érzi Illyés Párizst; Párizs megismerése után aztán egészen más szemmel látja a világot. Szélesebbé válik látóköre, nagyobb a kitekintés lehetősége hazájára. "A távolból mások az arányok, más az skusztika" [5] - irja. Nem mitizálja ugyanakkor a világvárost: "Párizsnak csak egy párja lehetett a világon" - Ozora, élesi Illyés a hasonlatot, egyszerre mutatva Párizshoz kötő érzelmek fontosságát és azt, hogy Párizs számára nem pusztán világváros. [6] Másutt azt irja, hogy Párizs olyan szabad volt számára, akár a puszta.

Párizs, a világ megismerése ugyanakkor kötelezi is, mint népe érdekeit képviselő, itthon úgy cselekszik, hogy azt is nézi, mit szólnak ehhez Párizsban. [7]

"Minden utazásnak annyi az értelme, amennyit azonközben önmagunkban beutazunk."[8] - Illyésnek ez a gondolata az utazásnak egy, az eddigiekben nem említett aspektusára figyelmeztet. Hadd tegyük az idézet mellé egy jóval korábbi uti tanácsát: "Azért indulj, hogy megsokszorozd magad /.../ Igy éred el határaidat, igy ismered meg. Magadban is csak a határok érdekeljenek, a legszélsőbbek."[9] S még egyet, egy magyarországi utikalauzból: "Sok ismeretnek van határa. Egynek soha és sehol. Az önismeretnek."[10] Illyés nem népek közötti határokra gondol, azok szerinte, ha tehetik, összefolynak. Önmagunk, kulturánk, irodalmunk, történelmünk, valóságos értékeink megismerésére. Ez az utazás igazi értelme. Illyést erre ösztönzi minden utazása, a vonaton megtettek is, de azok is, amelyeket egy vers leforditása, egy tanulmány átgondolása és leirása közben megtesz.

A francia utakon, a francia irodalom elemzésekor, forditásakor soha nem felejt el ránk tekinteni, a hasonlóságokat keresni. De ez nem külföldre tekingetés, maga ő ettől leginkább; csak a világ ismeretében reális kép kialakitásának igénye önmagunkról. Ugy érzi, ettől várhatjuk csupán irodalmunk /éppugy mint politikánk, de ez már nem az ő feladata/ egészséges fejlődését. A saját egyéniségére gyakorolt hatások megjelölését is sok helyütt megtaláljuk. Ezekre mi is hivatkozunk.

Illyés és a 20. századi francia irodalom kapcsolata kezdetben inkább kaland, amellett, hogy egész gondolkodását, látásmódját kitágitja ez a kapcsolat. Hazaérkeztekor döbben rá, hogy ez nem elég, gyümölcsöztetnie kell saját kapcsolatát népe javára. Egyre tudatosabban használni akar. Használni pedig nemcsak egyoldaluan nekünk tud: mint magyar jobban meglátja a franciák problémáit, irodalmuk jellegzetességeit, másrészt a mi példánk is lehet számukra tanulságos.

Témamegjelölés

Dolgozatunk témájának Illyés Gyula és a 20. századi francia irodalom kapcsolatának elemzését választottuk. Elemzésünk iránya kettős. Egyrészt azt kutatjuk, hogyan került Illyés kapcsolatba a francia irodalommal és hogy ez a kapcsolat hogyan alakult élete folyamán, valamint hogy milyen hatást gyakorolt a francia irodalom Illyés munkásságára. Az utóbbi témakörben nem szorítkozunk csak a 20. századi irodalomra. Az elemzés másik iránya - mintegy ugyanannak a tükörnek a másik fele - annak részletezése, hogyan értékeli Illyés a 20. századi francia irodalmat fiatalságától napjainkig. A két rész helyenként szükségszerűen érintkezik, hiszen egy író munkásságát elemezzük.

Célunknak tekintjük először is ennek az anyagnak a feltárását, és feldolgozását, mert Illyés Gyula francia irodalomra vonatkozó munkáiról eddig még összefoglaló jellegű tanulmány nem készült, jóllehet ez munkásságának jelentős részét képezi. A francia irodalomra vonatkozó munkái, illetve munkáinak francia vonatkozásai külön egységként is jelentősek.

Dolgozatunkban igyekszünk megvilágítani ezeknek a műveknek az életműben elfoglalt helyét, szerepét Illyés munkásságának alakulásában. Így nem francia vonatkozású művei is uj összefüggésbe kerülnek, vagy már ismert összefüggések kapnak erősebb nyomatékot.

Részletesebben foglalkozunk Illyés 1945 előtti francia vonatkozású tanulmányaival, mert erről még összefoglaló jellegű kritikai mű egyáltalán nem készült. Az 1945 utáni munkásságát elemző részletes tanulmányok francia vonatkozású műveivel is foglalkoznak - ha ezt nem is állítják középpontba - , így munkánk egyes részeinél hivatkozunk is ezekre a tanulmányokra.

Az is célunk volt, hogy Illyés francia irodalomból fordított munkáit feltárjuk és megnézzük, hogy ezek válogatása milyen összefüggésben van Illyés más vonatkozású műveivel.

Témánk feldolgozásához felhasználtuk Illyés valamennyi Magyarországon megtalálható művét. Felhasználtuk ugyanakkor a róla szóló szinte felmérhetetlen irodalom egy részét is.

Hatalmas anyag állt rendelkezésünkre, az első, 1923-as tanulmányoktól és versfordításoktól a napjainkban, 1977 áprilisáig megjelentekig. Az első esszék és fordítások - írójuk szigoru rostáján kihullván - nem jelentek meg könyvalakban. 1927-től viszont minden jelentősebb tanulmánya az életmű-sorozat részét képezi; szinte minden 1963 előtti versfordítása A francia irodalom kincsesháza és a Nyitott ajtó c. fordításkötetben megjelent, a későbbiek a Nagyvilág lapjain kaptak helyet.

Elsősorban irodalmi jellegü tanulmányainak anyagát dolgoztuk fel, amelyek az Ingyen lakoma és az Irányt ivel esszékötetekben jelentek meg. A francia irodalom kincsesháza és a Nyitott ajtó fordításkötetek tömör, egy-egy írót, költőt bemutató sorait is elemeztük. De ugyanigy foglalkozunk a Szives kalauz, a Hajszálgyökerek, az Itt élned kell c. kötetekkel, melyek bár elsősorban utirajzi, történeti, szociográfikus jellegüek, rengeteg irodalmi, kulturtörténeti vonatkozásuk van. Életrajzi jellegü esszé-regényeit hasonlóképpen elemeztük, elsősorban a Munok Párisban c. regényt, mely a huszas évek Párizsának krónikája; de a Puszták népe, a Kora tavasz, a Mint a darvak, az Ebéd a kastélyban és a Kháron ladikján c. regények 20. századi irodalmi vonatkozásait is értékeltük. Versesköteteinek és főleg drámáinak esetleges kapcsolatait a hatások vizsgálatánál elemeztük.

Sajnos, a francia nyelvü anyagból igen kevés állt rendelkezésünkre, mindössze két, 1963-ból származó cikk: egy interju és egy tanulmány.

Elemzésünkben, ahol csak lehetett, mindig szem előtt tartottuk az időrendiséget, hiszen egy hosszu, történetileg többször alapvetően változó korszak irodalmi alkotásait elemeztük, amelyek a történelmi feltételekhez szükségszerüen kapcsolódtak. Illyés beszá-

molói, elemzései, például egy irodalmi irányzatról legtöbbször az irányzatok születésével szinte egy időben jelentek meg, így jelentőségük, erényeik és esetleges hibáik értékelésénél ez semmiképpen nem elhanyagolható szempont. /Ez indokolja dolgozatunk második fejezetében a regényértékelés kettéosztását vagy az egzisztencializmus elválasztását a regényirodalom fejlődésétől. Ugyanakkor az egy-egy író életművéről adott értékeléseket egy egységbe írtuk, még ha az át is ívelt egy másik korszakba./

A 20. századi francia irodalommal foglalkozó fejezetek előtt szeretnénk Illyés sorait idézni arról a felelősségről, amely őt írásra serkenti, és amely ezt a napjainkban páratlan életművet létrehozta. Azért is épp ezeket a sorokat idézzük, hogy a francia vonatkozású munkák elemzése előtt emlékeztessünk műveinek másik alapvető pólusára, amelyet tanulmányunkban sem vesztettünk szem elől: írásait mindig a "köz", a kisebb közösségen: a nemzeten keresztül a legnagyobb közösség: az emberiség gazdagitására szánja.

"Letétként mennyi érték gyült belém,
kemény
hűség, fénylő remény,

fémjeles jóság, tömény bizalom:
vagyon -
el nem pazalhatom.

De meg se tarthatom: szent a köz
dolog -
tollat ezért fogok." /Kézfogások/ [11]

I. Illyés Gyula és a 20. századi francia irodalom kapcsolatának jellege és alakulása Illyés kora ifjuságától napjainkig. A francia irodalom hatása Illyés munkásságára.

Illyés Gyula és a francia irodalom viszonyának vizsgálatában egyik legizgalmasabb kérdés az, hogyan, mikor és miért alakult ki ez az oly sokirányu kapcsolat, és hogyan változott az életpálya során. Ez a kérdés magábafoglalja nemcsak a francia irodalomról irott tanulmányait, esszéit /ezekkel részletesen nem is ebben a fejezetben foglalkozunk/, nemcsak azt a gazdag forditásirodalmat, amit az általa annyira szeretett és oly nagyrabecsült francia kultura magyarországi megismertetéséért végzett munkájának köszönhetünk. Franciaország, Párizs, a francia irodalom ismerete egyik alapvető meghatározója írói egyéniségének, egész munkásságának is.

Beutazta a világnak sok táját, utleirásaiból a francia tájakon kivül Stockholm, Amsterdam, Belgrád, Moszkva, Grusia képe villan elő; forditásai tanuskodnak arról, hogy közel érzi magát nemcsak a francia költészethez, japán, kinai, spanyol, román, orosz-szovjet versek, vagul medveénekek egyforma természetességgel szólalnak meg magyarul Illyés lantján.

Állandó és valamennyi között leggyümölcsözőbb kapcsolat mégis a francia néphez és irodalomhoz füzi. 1946-ban irt lirai vallomásában igy fogalmazza meg ennek a kapcsolatnak a jelentőségét:

"Páris tett emberré!

19 éves koromban tettem földjére a lábam, s 23 éves voltam, amikor először elhagytam. Ifjuságom tehát ott lakik, s ha a férfikor - hogy az üregséget ne mondjam - az ifjuságból való számüzetés, örökre Páris számüzöttje leszek. Nekem az volt az eszmélés, aztán az eszmék kora. Hogy mi a szabadság: azt én ott ismertem meg, Hogy hogyan kell a szabadságért küzdeni: arra is ott kaptam leckét ... És

onnan láthattam végig Európán. Azt hittem, ez a magaslat, ez az állandó emelkedett tekintet tökéletes kozmopolitává tett. Csak - ugy érzem - emberré tett különbbé. Onnanláthattam végre való helyén, s valóságos helyzetében Magyarországot. Szédítő és lelketpróbáló pillanat volt.
Páris tett magyarrá!" [1]

A felkészülés éveinek meghatározó szerepe

A 19 évesen Párizsba érkező ifju már magába fogadta az otthon adományait. Ezeknek vázlatos áttekintése azért fontos, mert párizsi, szinte hihetetlenül biztos tájékozódását, ítélőképességét részben ezek magyarázzák. [2] A szülőföld, a család, az iskolák erős és az egész életmüben érezhető hatását Fodor Ilona részletesen elemezte.[3] A mi szempontunkból három kérdéskör megvilágitása látszik fontosnak a költő fiatalságára vonatkozóan. Milyen felkészültséggel, elsősorban irodalmi inditással érkezett Párizsba, milyen hatással volt a Tanácsköztársaság és annak bukása Illyés világnézetének és sorsának alakulására, miért választotta emigrációja helyének Párizst.

Tanyán született, igy nemcsak szülei, de az egész közösség nevelte. Az első irodalmi hatás is a népköltészeté: mese, népdal, vallásos énekek. Az innen kapott utravaló azonban elsősorban erkölcsi: a nép fia, képviselője lesz - egész életében. A következő irodalmi hatások: olvasmányai. Ezek közös jegye is a nép szolgálata: Fazekas Ludas Matyija, Petőfi, Rákóczi életregénye. Ezekre az alapokra - félig a véletlen folytán - már filozófiai gondolatok rakódnak, korának leghaladóbb eszméi; Darwin, Marx, Engels müveivel ismerkedik. [4] Visszaemlékezéseiben még két filozófus hatásáról számol be: Rousseauról és a Jaurès iránt érzett csodálatáról. [5] Valószinüleg Proudhontól és az utópista szocialistáktól is olvasott. [6]

A baloldali diákmozgalmakban tevékenykedő Illyés a Tanácsköztársaságban aktivan részt vett. De nem elsősorban katonaként. Ifju-

munkásszervezetekben társadalomtudományt és irodalomtörténetet tanitott, egy erre képesitő tanfolyam elvégzése után.[7] Az, hogy a forradalom légkörében és szellemében irodalmat tanitott, szükségszerűen az irodalmi és politikai, művészi és társadalmi forradalom egységbenlátását eredményezte Illyésnél. Az pedig, hogy a forradalom eszméit is magává tette, egész egyéniségét nagymértékben meghatározza majd; látni fogjuk, a párizsi évek alatt is egyértelműen azokat a művészeket tudja becsülni, akik egységben látják az irodalom és a társadalom forradalmát. A forradalmakban, azok előbbrevivő szerepében hivő Illyés ugyanakkor maga elé állitja a követelményt: mindenben a leghaladóbbat megismerni. Nagy kornak, nagyon fontos és szép időszaknak tartotta Illyés a Tanácsköztársaság napjait, a párizsi évek alatt és a két világháboru között is a nép győztes forradalmának példáját látta benne.

A Tanácsköztársaság után is vállalt veszélyes mozgalmi munkát: a pénzsegélyeket juttatta el a rászorulókhoz. Sok társa lebukott, őt is figyelmeztették, hogy keresi a rendőrség, szökjön külföldre. Most már csak arra kell választ adnunk, miért éppen Párizsba ment.

A Europe c. párizsi folyóirat kérdésére számol be arról, mi a lényege a franciákhoz való vonzódásának.[8] Pusztai tájszólással beszélte anyanyelvét, ettől a bélyegtől, vagyis "osztályának elszigeteltségéből" akart kiszabadulni az idegen nyelv segitségével. Ezt a szabadságot bármelyik idegen nyelv megadhatta neki. A franciák, a francia nyelv iránti vonzódást kicsit örökségül kapta: nagyanyjának még fiatal korában jó barátnője volt egy francia nevelőnő, aki a környékben élt. A baráti beszélgetésekből megőrzött emlékeket, néhány francia szót a jó előadóképességgel és memóriával megáldott nagymama unokájának adta át, igy már gyermekkorában sokat hallott Párizs szépségeiről, szalonokról, hintóversenyekről, a város nevezetességeiről. Ezután is, ha francia nevelőnő, vagy szakács érkezett a környező kastélyokba, nagyanyja meghivta. "Ez rán, kisgyerekre, azzal a hatással volt, hogy nekünk a világ minden franciájához közünk van." - irja Illyés. A nagymamától szerzett információk Ré-

koczi, s a magyar történelem többi emigránsának sorsához kapcsolódtak.[8] Ezután a kereskedelmiben elkezdett franciául tanulni, s néhány hónapig a budapesti egyetemen tanulta a francia nyelvet.[9]

1921-ben hagyta el az országot. Utja Németországon át vezet: Bécs, Berlin, Köln, Luxemburg, Dortmund, majd Franciaországban Verdun környékén Auboué az állomások. Nem külföldi tanulmányut ez, a munkásfiatalok vándorlásait idézi inkább utközbeni tevékenysége. Dolgozott gyárban, csillénél, bányában, kohónál, vagonokat lapátol, rádióleadót fest. 1922. április 24-én ért Párizsba.[9]

A párizsi évek

Párizsba megérkezve rögtön kikötőben érzi magát. Irodalmi élményei, Batsányi, Petőfi utmutatásai alapján már megérkezése előtt tudta: a holnapot, a jövőt itt érheti utól. /Akkor még ugy gondolta, Párizs csak az első állomás, Londont, Rómát, Barcelonát is meg akarta róditani.[10]/

Párizs a szabadságot, a lehetőségek végtelen variációit nyujtja Illyésnek.[11] A Párizsba egyszál ruhában érkező Illyést /egy bányásztrájk előkészitésében vett részt Auboué-ban, innen menekült csomagok nélkül/ a munkások fogadják be. Helyet szoritanak neki maguk között, élelemmel látják el, barátságukkal ajándékozzák meg. A franciául tudó Illyés viszonzásul tolmácsuk, tanácsadójuk, tanáruk, majd később irójuk és költőjük, irodalmi szinpadjuk irányitója. Mégis ugy érezte, a nyakukon él. Fontosnak tartotta függetlenségét "művész"-ként is, ezért "őseihez méltón" kétkezi munkát is végzett: könyvkötőként, kikötői rakodómunkásként alkalmi munkákat vállalt. Alapvetően meghatározza a munkásmozgalomhoz füződő viszonya a francia irodalmi élethez való viszonyulását is: a bohém életet elutasitja, az irodalmi forradalomnak a társadalom átalakitásában vállalt szerepéről soha nem feledkezik meg. S a mögötte álló közösségnek talán abban is szerepe van, hogy küldetésének érzi a modern irodalom megismerését, művelését és magyarországi megismertetését.

Mivel tanárnak készült, a Sorbonne óráit is látogatja. Az itt hallgatott előadások közül a szociológiai, lélektani tárgyuak

/tanárai Hazard, Bouglé, Basch/ vonzották nagyon Illyést, aki már kiérkezésekor ilyen terveket forgat a fejében: "a Baranyai Köztársaságnak önálló agrárszocialista dunántuli állammá való kiterjesztése". [12]

A legrégibb francia költészettel is egyetemi tanulmányai hatására kezd foglalkozni, felfedezi és fordítja a régi műveket. Érdekes, hogy már itt jelentkezik az az élménye, hogy francia költő versén át /XII. századi / tárul fel előtte az, hogy "mi is az a magyarság". [13] A régi francia irodalommal való ismerkedését azzal is indokolja, hogy - mint ahogy a parasztot a szántást a tábla elején kezdi - a kezdetnél, a forrásnál akarta megismerni a francia irodalmat. [14]

Merőben más a kortárs irodalomhoz fűződő kapcsolata. "A mai kor irodalma, az mindig az "élet" volt, azt persze a levegővel szívtam belém." [14] - írja Illyés. Az első kezdeményező lépések után a külföldiek befogadásához szokott párizsi művésztársak maguk közé valónak tekintik. Crevel vezeti be a szürrealista mozgalmakba, Aragon a Lit et Nature számára hamarosan kéziratot kér tőle, a híres Révolution Surréaliste hasonlóképpen. Franciául ír verset, ekkor még úgy gondolja, hogy magyarul nem is fog írni.[15] Nemcsak az irodalmat ismeri, a La Journal Littéraire lapjain Cocteau, Klee-kiállításról ír beszámolót 1925-ben. [16] Francia barátaitól még költői becenevet is kap, "paysan de Danube" néven szólították "ritka és rövid véleménynyilvánításai miatt... nem tudni, nem a Paysan de Paris szerzőjének jóvoltából-e!" P. Seghers Illyésnek tulajdonítja az elnevezést. A modern költők vitáit Illyés elgondolkodva hallgatta, s ha véleményét kérdezték, inkább szerénységből, mint egyéni vélemény hiján ezt válaszolta: "Je ne suis qu'un paysan de Danube. Que voulez-vous que je vous dise?" - írja az elnevezés eredetét felidézve Seghers az Illyés egyéniségét is megvilágító emlékeket. [17]

A Hunok Párisban c. regénye a krónika hűségét és a visszatekintő iróniáját egyesíti a párizsi évek művészi mozgalmairól írva.

Egymás mellé rajzolódik a fiatal, lobogó Illyés alakja, aki áldásként fogad mindent, amit haladónak és művészinek érez, és a már 20 évvel idősebb író, aki nemcsak maga változott, de nyomon követte, jól ismeri a megörökitett írók sorsának változását is. A "felbontatlan boritékk"-ként [18] induló írók kibontakozását azonban nem vetiti vissza előitélettel, de mivel "közvetitő" szerepben közeliti meg őket, felvillantja előttünk néhány szóval jövőjüket.

Tanulságosnak érzi, hogy egyszerre három "társadalmi rend" életét élte: diák, munkás és művész volt. [19]

Illyés "iskolái", itthoni indittatása Párizsban teljesedtek ki. A Sorbonne óráin ifjukora eszményképéről, Jaurès-ről hallott Bouglé professzortól, a magyar munkásoknak a napi hireket forditotta, magyarázta, irodalmi és politikai lapok cikkecskéin próbálgatta az irás művészetét.

A párizsi évek áttekintésénél érdekes azt is megvizsgálnunk, milyen volt ez alatt az időszak alatt kapcsolata a magyar irodalommal. A Hunok Párisban soraiból tudjuk meg, hogy már kiutazása előtt egy aktivista folyóirat alkotóinak körébe tartozott, akiknek párizsi működéséről is beszámol, de már nem egyetértéssel. Feltétlenül irodalmi és politikai tettként kell emlitést tennünk a Petőfi Sándor születésének 100. évfordulóját hamisan - mert az ellenforradalom számára kisajátitva - ünnepelni akaró Pekár Gyula hazug ünnepi beszédének botrányba fullasztását. Illyés és a többi "hun" szervezték meg ezt a tiltakozást. Ez a nyitánya és mintegy ez adja meg a hangot a Hunok Párisban c. regényének. [20]

1926-ban Gara Lászlóval modern költői antológia kiadását szervezik meg, huszadik századi költők verseit jelentetik meg franciául, Adytól Illyésig. [21]

Ugyanebben az évben a Partisans c. lap különszámában /Marcel Sauvage lapja/ a Magyar Irás /Verbe Hongrois/ jelenik meg, rövid bevezetővel Magyarország és a harcoló fiatal művészek helyzetéről.

Illyés Anna c. versével szerepel.[22] Itt olvashatjuk Illyésről, hogy az előbb említett Le Journal Littéraire-en kívül a Voix du Peuple, az Aujourd'hui, a Cône, a Prolétaire, a Revue Littéraire és a Quotidien munkatársa is volt. Magyarul a Périscope-ban, az Ékben, a Párizsi Ujságban és a Mű-ben is jelentek meg tanulmányai, fordításai. A Párisi Munkásban Kaposi Bálint álnéven ír verseket.[23]

1923-ban tíz francia versfordítása jelenik meg, ebből mindössze egy nem huszadik századi, a többi szimultaneista-kollektivista, a modern irányzatok jegyében írt költemény. A két következő évben fordítottakról ugyanez mondható el: az eredmény 1924-ben nyolc fordítás, 1925-ben kilenc. A szerzők nevei: Sauvage /6/, Yvan Goll /4/, Vincent Huidobro /3/, Apollinaire /2/, Éluard /2/, Tzara /2/, P.-J. Jouve /2/, Cendrars /1/, Cocteau /1/, Guilbeaux /1/.[24]

Három az avantgarde törekvéseinek jegyében írt drámát is lefordít 1925-ig: Cocteau: Les Mariés de la Tour Eiffel, Tzara: Le Mouchoir de Nuage és Sauvage: Le Chirurgien des Roses c. drámáit.[25]

Itt csak megemlítjük, hogy a modern francia irodalom különböző irányzatainak értékelését már 1923-ban megkísérelte.[26] Ez a cikk inkább érdeklődési irányait mutatja hiven, az értékelés még korrekcióra szorult. 1925-ben viszont a szürrealismus lényegét, jelentőségét foglalja össze, ma is helytállóan, már akkor érezztetve, hogy miben nem ért egyet a mozgalommal.[27]

Összefoglalva elmondhatjuk azt, hogy a párizsi évek alatt sokoldalu irodalmi tevékenységet folytatott. Kisebb elfogultságoktól eltekintve[28] reálisan értékelte kora francia irodalmát, annak több jellemző alkotását magyarra fordította, ugyanakkor a magyar irodalom franciaországi megismertetésében is megkezdte küldetésének gyakorlását.[29] Drámákat és verseket irt ebben az időszakban. Verseiben a szürrealizmus vivmányait próbálta érvényesiteni. /Nem mindig sikerrel, mint azt a Munok Párisban lapjain leirja az Anna c. vers születése kapcsán: "az értelem sulyos homokzsákjai" lehuzták;

"a hajdani juhászősök" nem hagyták, hogy elrugaszkodjon a "hitvány föld"-től, a realitástól.[30] A haladó francia költőkkel, elsősorban Crevellel, de hasonlóképpen Tzarával, Éluard-ral, Aragonnal, Soupault-val együtt halad ekkor költőként is,[31] harcostársként is. A Hunok Párisban legnagyobb erénye is az, hogy nemcsak szemtanuja, hanem résztvevője is a mozgalmaknak, amiknek később krónikásává lesz.

Hazatérés - "Tünjön, mint dal, ami egykor zaj és had volt."

1926 nyarán lejárt a köröslevél határideje, hazatérhetett. Olyan tervekkel indult haza, hogy futurista, szürrealista versekkel fogja majd lázadásra bírni a magyar parasztságot.[32]

Irodalmi tevékenységét a Párizsban tanultak jegyében folytatja. A Ma, majd a Dokumentum szerkesztőbizottságának tagja lesz Kassák mellett. Az utóbbiban jelent meg nagy felháborodást kiváltó cikke, amelyben a szürrealisták manifesztumaira emlékeztető meghökkentő és polgárpukkasztó szándékkal a magyarországi irodalmi mozgalmak legkimagaslóbb alkotásaként a Budapest környékén levő m. kir. távbeszélő hálózatok előfizető és nyilvántartó állomásainak betűrendes névsorát jelöli meg.[33] Verseskötetként elemzi, a szimbolizmus ködösségétől eltávolodott, a valóságot hidegen látó és festő modern költészetként üdvözli.

Már cimében is meghökkentő a másik, ugyanitt megjelenő forditáskritikája: Uj francia költők, vagy a bemázolt szultánok cilinderben . A két fordító értékelő és forditói munkáját méltatlannak tartja a leforditott költőkhöz. A kritika hangvétele itt is francia társainak morászságére emlékeztet: "Ökör tévedt a kertbe" - irja, majd ezt: minden forditásuk "egy vieille putain".[34]

Egy ideig még elevenek a párizsi emlékek, sőt együtt él tovább is költőbarátaival. "Párizs - már a kvintesszentiája - egy parasztí asztalon is elfér. "-irja, és sorolja a békésen összefé-

rő neveket: Vildrac, Claudel, Jammes, Péguy, Renard, s "a megnevezni sem kell kócosok", a Philosophie c. folyóirat egyik száma, amelylyel honfi- és diáktársa, Georges Politzer ismertette meg, benne Supervielle-versekkel.[35]

1927-ben három Éluard-versfordítása jelenik meg.[36]

Illyés életművében talán a legnehezebben értelmezhető az az időszak, amely a hazatérés és a Puszták népe között telt el. Maga Illyés is sokféle értelmezését adja, attól függően, hogy mikor foglalkozik ezzel a korszakkal.

Abban szinte mindig azonos, hogy a magáratalálás, otthonának igazi felfedezése szempontjából nagyon fontos korszakot jelentettek a párizsi évek és hozzásegitették, hogy a hazatérés után tudatosan foglalkozzon hazájának gondjaival. Két vallomását szeretnénk itt idézni. "Midőn visszatértem, már otthonos voltam"- irja utjáról 1938-ban.[37] "Azt hiszem mindenki életében a tizenkilenc és huszonöt év közötti időszak a legfontosabb, legtanulságosabb, s ezt Párizsban tudtam tölteni." - ezt a vallomást 1968-ból idéztük.[38]

Arról viszont már nem egyértelmüek a nyilatkozatai, hogy az avantgarde francia irodalmának ismerete mennyiben segitette költészetének kibontakozását. Bár a sok vallomás közül szinte csak egy igazán negativ, s talán ezt az ötvenes évek keserüsége iratta Illyéssel: "Nem tagadom, hogy annak idején a legeltökéltebb fosztogató szándékkal forogtam Párizsban. Kiméletlenül zsebeltem a kincseket. Ugy jártam velük, mint azokkal a kövekkel, amiket a havasi patakokból szed ki az ember az aranyló villogásukért, s amelyek a sikföldi lakásunkban oly szürke kacattá alakulnak."[39]

Illyés csaknem minden más irása viszont arról vall, hogy nem látja értéktelennek az avantgarde müvészi alkotásait, csupán belátta hazatérve, hogy a nyugati avantgarde egy más kultura, más történelmi korszak által kialakitott müvészet és hogy itthon másra van szükség. "Ott rombolni, itt épiteni kellett"[40] - ezt már 1973-ból idézzük, de ennek a korszaknak a müvészetéről készült irásai lényegükben ezt vallják.

Ezt a korszakot fogjuk most elemezni a fentieket szem előtt tartva.

1928-ban jelenik meg első verse a Nyugatban, a cime: Szülőföldem I-VII. Hazai táj ihlette versek ezek, a szürrealizmusra jellemző képalkotással:

"Aztán mély tehénbőgések s kolompcsörgés között ömölni kezdett

Hegyeinkből az est

Szinig töltötte a völgyet

Pezsgő tavunkból a halak már az almafák

Ágai között kergetőztek." [41]

Még 1929-ben is egyes képei merészségükkel a szürrealista korszakot idézik: "Soraim teljes hosszukban e földön fekűsznek, belőlo táplálkoznak." , de már a nép szolgálatában keresi feladatát: "Egy költő szól itten népének nevében!" /Szerelem/ [42]

Ennek a gondolatnak a bevezetése világosan utal arra, hogy francia földről hazatérve uj hangot keres:

"Amit már majdnem elfeledtél,

csendes rokonaid szavát tanuld meg ujra." [42]

Az ifjui lángolás után a férfivá érést jelenti számára ez a változás, ugyanakkor franciaországi irodalmi "kalandjairól" is lemond:

"Se jobbra, se balra, vissza vagy előre

Nem vágyom már ... ettem én már minden gyümölcsből." /Ime férfi lettem/ [43]

Hazájába visszatért, számüzött királyfinak érzi magát, a feladat megtalálásával ugy érzi csucsra ért:

"Utam nem ér, tudom, soha magasabbra." [43]

Mégis fájó ez a bucsu, ugy látja, az ut lefelé visz, el kell szakadnia magasra szárnyaló vágyaitól:

"Vonulj vert seregem, felhőim menjetek,
Zászlódat, amelynek gombja a rőt nap volt
Boritsd le merészség... hagyjatok engemet,
Tünjön mint dal, ami egykor zaj és had volt.
Lépek, mint holdhóros ... Ifjuság párkányai
Egy hang ... - Annám! ... s bukom pörgve a világba.-"
/Ime férfi lettem/ [43]

Egymás után elbucsuzik mindentől, ami a párizsi évek alatt a legtöbbet jelentette neki, a "mozgalmaktól" /zaj és had/ a feledhetetlen, tiszta szerelemtől /Anna/ - és bár üzi az emlékeket, a jövőre gondolva hangját aggodalom és fájdalom szólaltatja.

A "felhők" még később is megjelennek, de ekkor már elkötelezetten, a munkásokra gondolva üzi el őket:

-"menjetek el felhők, vonuljatok el gyorsan én fölülem
nem fekhetem én népemet ott alant!" /Pünkösdi ének/ [44]

A kortársak rögtön felfigyeltek Illyés hangjának többszólamusságára. Így Németh László népies - klasszikus és szabad versekről beszél, s míg megértéssel fogadja a kötet "tárgyias" verseit, az "absztraktokat" "szellemi utvesztőként" jellemzi, formai merészségeiért megrója. Ellenérzéssel fogadja mindazt, ami nem a hazai földből serjedt. [45] Németh Andor tudomást sem vesz a nem hazai ihletésű versekről: "Annyi bizonyos, hogy versei semmit sem árulnak el abból, amit a messze, külső világban tapasztalt." [46]

Németh Andor olyannak írja le Illyés átalakulását, amilyennek ő szeretné látni, szerinte hazatérve egy csapásra megváltozott. [47] De nincs merev határvonal a franciaországi évek alatt és a visszatérés után Illyés gondolkodásában, műveiben. Illyés őriztes vallomását olvashatjuk erről a jóval előbb megindult változásról, amely már Párizsban elkezdődött. Egy 22 éves korában írt "abbahagyott verse" a tanu, amelyet "a benzinszagu Párizs kellős közepén" kezdett irni. Már akkor is ugy érzi, tuljutott a hiu törekvésen és célokon. "A vers

a vaskos valósághoz való visszatérés hatalmas elégiájának készült", és hozzátesszi, hogy az a vers az "erjesztő kovásza" a Nehéz föld darabjainak. Érdekes, hogy épp a vers /Tékozló/ Illyés által idézett sorain mutatható ki Apollinaire hatás. Ez két dolgot is bizonyít. Egyrészt azt, hogy Illyés saját hangjának megtalálására mennyire ösztönzően hatott a Párizsban megismert "modern" francia irodalom, főleg alkotásmódjára, ugyanakkor azt is, hogy gondolatilag már Párizsban teljesen függetlenítani tudta költészetét.[48]

Németh László 1931-ben úgy látja, hogy Illyés költészete Füst Milán szabad verseinek és Erdélyi József népiességének hatására alakult át.[49] Ellentmondásnak látszik, hogy ugyanakkor a 30-as években Illyés költészetében Apollinaire verseinek dallamköpletére írt alkotásokat találunk /Óda Európához, Avar/. Az ellentmondás azonban csak látszólagos. Feloldásához eljutunk, ha megismerjük Illyés szabad versről írott gondolatait és véleményét a versforma és annak "birtoklása" kérdésében. Ezek a gondolatok jórészt a 20-as évek illyési ars poeticájához tartoztak hozzá, de azóta sem tagadta meg őket, sőt 1962-ben egyetértéssel írja le fiatalkori elveit.[50]

A szabad vers Illyés szerint a "leghűtöttebb vers", "belső izomzata" van. Minden költő megalkotja a maga szabad versének törvényét. Ezeket az egy bizonyos költő által megalkotott törvényeket jól fel lehet ismerni, sőt könnyű utánozni is - mondja Illyés. Párizsban töltött évei alatt foglalkoztatta a gondolat, hogy a vers egyéniséghez kötöttségét, "magántulajdon" voltát úgy lehetne megszüntetni, ha nem írnák alá a verset, vagy ha egymás törvényeit alkalmaznák verseikben. Ezt Illyés többször is megpróbálta vallomása szerint. Ez a gondolat emlékeztet egyrészt arra, amit Illyés a kubizmus első szakasza jellegzetességének tartott, vagyis, hogy a költői egyéniségnek az alkotás folyamatában csak minimális a szerepe, mintegy átfolynak rajta a valóság képei. Ennek a sajátos elképzelésnek a kialakulásához hozzájárulhatott a szürrealista

"műhely" együttes alkotása, de még inkább Illyésnek és forradalmár társainak a 20-as években a társadalmi forradalomról alkotott radikális és ugyanakkor naiv elképzeléseinek az irodalomra alkalmazása.

Költői játéknak vehetjük Barta Sándornak tett ajánlatát, hogy akár egy egész folyóiratra valót ír bárki stílusában.

De az együtt, vagy egymást segítve haladás már komolyan megvalósul, amikor saját formájának keresésében kipróbálja és hasznosítja mások eredményeit. Itt idézzük - ahogy Illyés mondja - "leleplezés számba menő" vallomását: nemcsak hogy nem kerülte, hanem kereste "az un. hatásokat". Ha jónak látszó uj utat törtek pályatársai, csak az előrejutással, a céllal törődve, nyomban követte őket. "Szakszókat, fogásokat átvenni? Pirithattak rám, mélységes nyugalommal csináltam, csinálom ma is." - írja, s hozzátesszi, természetesen ezt különösnek tekintette mindig. Nem tekinti magántulajdonnak a megírt vers formáját, csókapcsolatait. Azt vallja, hogy az alkotás az alkotó személyétől függetlenül kell, hogy "megöljön és megálljon, mintha maga is személyiség volna".[50]

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy Apollinaire, Füst Milán verseinek "törvényét" egyaránt kipróbálhatta, akár egy időben is, s ki is próbálta saját formájának keresése közben.

Feladatvállalás: népe sorsán, hazája gondjain íróként próbál meg javítani

---

A lényeges változás a keresett legmegfelelőbb formának uj tartalommal telitődése - amiről már az előbbiekben is beszéltünk - a feladatvállalás. A Rue Budó "paysan de Danube"-je már Franciaországban az itthoni feladatra készült. A feladatra rátalálást az a tragikus találkozás siettette, amit számára Párizs után szeretett hazájának megpillantása, ujra felfedezése jelentett: "Távollétem alatt falvak inogtak meg, süllyedtek még mélyebbre a nyomor és az

egyke örvényébe. A szegénység, a tudatlanság, a türelem nagyobbodott, vagy csak az én tekintetem lett élesebb? Egyre megy, a látvány kiáltó volt, hazugság lett volna minden szavam, ha nem arról beszélek, ami előttem van. Igy fedeztem fel szülőföldemet, a Dunántult, a magyarság dermesztő helyzetét, ..."[51]

Ezt a prózarészletet 1935-ből idéztük, de 1928-ból is idézhetünk hasonlóan elkeseredett sorokat, pl. a már emlitett Szerelem c. verséből:

"Mintha századok távolságából tekintett volna rám
A vén napszámos megvert pillantása: látod, semmi sem változott..."[42]

A változtatás, az "elnyomatás" megszüntetésének feladatát veszi magára a költő. De csak tematikájának megváltoztatását érzi szükségszerünek, Illyés soha nem látta összeegyeztethetetlennek a nép javáért irott versekkel a modern formát. Ellenkezőleg: izgalmas tanulmányt irt a népköltészet és az avantgarde költészetének szoros összefüggéséről.[52] "Leleplező hasonlóság"-ot érez a "népdal legeredendőbb költői eszközei" és "a szürrealizmusnak tulajdonitott /.../ költői stilustörekvések"között, "amely a lelki élet realitásainak hiteles ábrázolásához nemcsak a realizmus irodalmi vivmányait használja, már tudatosan, hanem a tömöritésnek, az áttételnek, a mélytudati szimbolizmusnak olyan formáit is, amelyeket csak az álomfejtés, majd a pszichoanalizis kerülgetett."[53]

Ez a hosszan idézett gondolat, mely mintegy 50 évvel azután iródott, hogy Illyés a szürrealizmust megismerte, akarva-akaratlanul választ ad arra is, hogy pusztai neveltetése, népköltészettel rokon olvasmányélményei után miért volt olyan fogékony a szürrealizmus alkotásaira.

A népköltészet jelentette az irodalom számára a megujulás lehetőségét - a dadaizmus után. A szürrealizmusnak népköltészetből táplálkozását éppoly bizonyitottnak érzi, mint a kubista festészet és szobrászat népmüvészeti ihletését.

Ugyanitt a két világháboru közti magyar irodalom egy részét

József Attila Tudományegyetem Könyvtára SZEGED

"népi szürrealizmusként" értékeli. A "népi" jelzőt az erős szociális töltés miatt tartja indokoltnak; a "műfajkifejezést" Közép-Európára látja jellemzőnek.

Saját "népi szürrealizmusáról" is vall: a nép művészi kifejezési formáiból - saját véleménye szerint - keveset vett át, de kezdettől első művészi gondja, hogy "művészként is a népben álljon." [54]

Dolgozatunkban nem feladatunk annak mérlegelése, hogy mennyiben járult hozzá költészetének sajátos alakulásához a szürrealizmus megismerése és gyakorlása, annak bizonyítását viszont fontosnak tartottuk, hogy nem képeznek külön szakaszt Illyés életművében a szürrealizmus vonzásában keletkezett alkotások, ellenkezőleg: beépülnek életművébe. A szürrealizmus "valóságfelettiséget" jelent számára, a magvasság és a könnyedség egyesítésének stilusesszményét. Még 1968-ban is elfogadja a "világosság szürrealistája" jelzőt, és az avantgarde tagjának vallja magát egész életében. Az avantgarde fogalmát a legtágabb értelemben: "elővéd, előhad"-ként értelmezve az irodalomban. [55]

Illyés 1930 előtti, Franciaországgal kapcsolatos gondolataiból említésre méltónak találjuk egy, politikai vonatkozású könyvkritikáját: igen haladók gondolatai Franciaország jövőjét illetően. Több felsorolt vélemény közül legszintébbnek azt tartja, amely hiábavalónak érez minden ideológiai vitát, amíg hétköznapi gondok várnak megoldásra. Zárógondolata merész kritika: a kommunisták véleménye üldöztetésük miatt hiányzik a kötetből. [56]

Határozott politikai állásfoglalás, elkötelezettség a nép mellett, a baloldaliság vállalása jellemzik Illyést ezekben az években. A "nép" fogalmába munkás és paraszt egyaránt beletartozik.

1933-ban három olyan írása is megjelenik, amelyben irodalmunk jellegének tisztázása, helyes ágazatainak, irányultságának kialakítása vezeti. Ezek a művek a következők: Van-e jobboldali és baloldali irodalom?, Katolikus költészet, és a Magyarok ilyen vonatkozású anyaga. Ez a tendencia ettől kezdve lesz esszéinek jellemzője. A harmincas évek írásaiban ebben a hareában eszmei

támpontja és vezetője a francia irodalom, amelyet példának állít. «Igazi» irodalmunknak, a nemzeti hagyomány folytatójának a "baloldali", ellenzéki irodalmat látja. Ennek sajátosságait forradalmiságában, pesszimizmusában és franciásságában jelöli meg. [57] Ugy véli, hogy szellemi életünk "eszmélésének" a francia felvilágosodás elterjedésével való egybeesése alapvetően befolyásolta irodalmunkat. Egy kicsit egyoldalúvá is válik igy magyar irodalom-jellemzése, azzal, hogy Balassi, Zrinyi neve nem kerül szóba. De arra, hogy a 19. század magyar irodalmának legjobb képviselői a Déclaration des Droits de l'Homme pontjaiba "mint mentőkötélbe" kapaszkodnak, már joggal hívja fel a figyelmet. [57] Vajon foglalkozott-e már ekkor a Petőfi-életrajz megirásának gondolatával? A három évvel később megjelenő műben, amely a Petőfi-értékelésekben forradalmi változást jelent, a magyar reformkor, Petőfi és az 1848-as forradalmárok erős kötődését bizonyitja majd a francia felvilágosodáshoz és forradalmakhoz. Idézzük néhány gondolatát, amelyek ezt a kötődést jellemzik! A 19. század elején a magyarság kezd "uj közösséget" teremteni, a Pilvax-fiatalság, akiket Illyés igy nevez "enciklopédistáink," a szabadság és függetlenség eszméiért, "a nemzeti nagy elv francia járulékaiért" lelkesedik. Petőfi "ösztönös népiessége szellemi, sőt politikai tartalommal" Saint-Just forradalmi irásait olvasva telik meg. "A hazafi, a korszak uj szava" a jó forradalmár jelentésben használt "honnête homme"-mal rokonul. Franciaországot a fény országának látó Petőfi a francia forradalom sikerétől válik "lángoszloppá", ettől kapja azt a lelkesedést, amellyel a magyar szabadságharc élére áll. És a forradalmi ifjak közül szinte valamennyien a francia forradalom eszméit tanulmányozva készülnek forradalmi "szerepükre".

A Petőfi-életrajzban leirt francia irodalmi és eszmei hatások váltak legismertebbé azok közül, amelyeket Illyés valaha is kifejtett.

A magyar irodalom és szellem franciásságának hangsulyozása, mely a huszas évektől, első tanulmányaitól megfigyelhető, de a harmincas évek második felétől kezdve egyre többet emlegetett,

feltétlenül összefügg a német szellem elutasításával, amelyet a Petőfi-tanulmányban így fogalmaz meg: "A magyar irodalmi szellem idegesen rázta le még emlékeit is annak, amidőn egyszer, egy gyenge pillanatában, Kazinczyék szorgoskodása idején német befolyás alá került." [58]

A Petőfi-életrajznak igen fontos mondanivalója volt korához - a koraboli írók és kritikusok meg is értették: Illyés megvédte az író jogát a politikához, a közélethez. Ennek aktualitása 1936-37-ben igen jelentős.

Ezután a kis előrugrás után visszatérünk azokhoz az írásaihoz, amelyekben a magyar irodalom és a magyar gondolkodás megújulását keresve javaslatait a francia kortársirodalomból veszi.

A franciákat állítja követendő példának önmaga, s a magyar írók elé 1933-ban, a Magyarokban /Crevel-ről szólva/: "javító szándékú ostorozásra" szólítva fel, amely nemzetünk fejlődését segíthetné. [59] Katolikus költészetünket is francia mintára szeretné megújítani. Elveti azt az elvet, amely a felekezeti hitvallást tartja a katolikus költészet lényegének és a francia költészetből leszűrt erényeket - belső meggyőződés, vagy épp vivódó vallásosság, bibliikus témaválasztás, összintő átélttség - állítja követendő példának. [60] Babits Mihály üdvözli és helyesli Illyés merész cikkét, amiért sok támadás érte. [61]

Illyés mindkét esetben a racionalizmus mellett tett hitet a vakbuzgósággal szemben. A nemzeti érzésben nem fogadja el a túlzást: a nacionalizmus ellen tiltakozik az egységes Európa megteremtésének reményében; [62] még a "magyarok pusztulásának" okait vizsgálva is fontosnak tartja tisztázni: nem "a németek gyarapodása" nyugtalanítja. [63]

1934-es Szovjetunióbeli útja és utirajza a szocializmus mellette egyértelmű elkötelezettségéről tanúskodik. [64]

1935, a Puszták népe születésének éve. Nemzeti önostorozás ez a mű is, a legjobban ismert osztály életének valósághű és épp ezért

igazságával égre kiáltó bemutatásával. Célja a magyar nép sorsának javitása. Vallomása szerint az irói hivatást is azért választotta, mert ugy érezte, igy tud a legtöbbet segiteni. Ezekben az években értette meg, amit azóta is hangoztat: Magyarországon az iró nem lehet "csak" szépiró, a közösség szolgálatát kell vállalnia, áldozatok árán is.[65] Később fontosnak érzi annak tisztázását is, hogy ebben az időben a magyar problémákat "nemzetfölöttien humanista-szocialista szemmel" tudta nézni. A "nemzetfölötti" szót igy értelmezi: a pusztai cselédség sorsáról ugy irt, mintha Párizsnak szánta volna könyvét.[66]

A népiességet 1935-ben igy határozza meg:"népiesség annyi, mint magyarság", de európaiság is egyben - népies az, "aki jobbra tör". Elutasitja a népiesség "divatját".[67]

Ugyanebben az évben leforditja Eugène Dabit: Szálloda a külvárosban c. müvét, a francia populizmus dijnyertes kis remekét. Ugy gondoljuk, társkeresés volt ez a forditás. Meggyőződött azonban arról, hogy a francia populizmus a magyar népiességtől alapvetően különbözik, mivel népen az előbbi a külvárosok proletariátusát érti.[67]

A népies irodalom lényegét abban látja, hogy az "ország baját" képviselői a "nép" bajával azonositják, a népet itt már világosan a parasztsággal, a zsellérekkel, a falvak népével azonositja.

Az önkritikus "magyarság-fogalom" Illyés és "népies" irótársai meghatározásában a kor "pántlikás-csizmás-gatyás" melldöngető magyarságélményétől különbözik alapjában. Ehhez feltétlenül hozzájárult a külföldi "tanulmányut". /Néhányuknál, mint Illyés irja, ez a külföld "a proletár külváros"./

A magyar és a francia alkat között keres hasonlóságokat. A rokon vonások a kor elleni tiltakozásként is felfoghatók.[68] Találékonyság, függetlenség, bátorság, világosság- az erények; a fogyatékosságok: a szalmaláng lelkület, idegenkedés a szervezettségtől. Kortársai megértették Illyés üzenetét: "a germánság démonikus hatása ellen egyszerü fegyvert talál" - irja Ortutay Gyula.[69]

Az irodalmi rokonitásokat nem erőlteti /pl. Ady szimbolizmusát inkább a magyar népdalból, mint Verlaine költészetéből származtatja/, de ha ezeknek felsorolását nem is tartja lényegesnek, az egész magyar irodalmat a "francia iskolához" vagy "szellemhez" kapcsolja, az egyetlen Kazinczy-iskolát kivévo.

A magyar népiességet, a "ma legsajátosabban magyar" irányzatot is franciásnak érzi, olyan szempontból, hogy megértést igazán csak "a demokrácia és a világosság népei" részéről remélhet.[70] Az a cikk megjelent francia nyelven is.[71] Itt Jules Bernard, Gide és Giraudoux leckéinek adózik hálával, akik a fiatal magyar regényirók európai szintre emelkedését lehetővé tették.[72] Ugyanitt a magyar népiességet a populismustól megkülönböztetve franciául "le nouveau courant «populaire»"-nek nevezi.

Tegyük hozzá a "szellemrokonsági" vizsgálathoz, hogy Illyés előre mentegetődzik elfogultsága miatt, ami Franciaország, a francia kultura iránt érzett hálájából fakad - ítéletei helyességének eldöntését tudósokra bizza. Sok izgalmas párhuzamot, hatáslehetőséget vet fel, ezek jórószének tudományos vizsgálata érdekes eredményeket hozhatna.

A néhány évvel később irt naplójegyzetek, esszék, amiket itt az időrend figyelmen kivül hagyásával idézünk most, egyrészt a "szellemrokonsági" vizsgálatok inditókát világitják meg, másrészt ennek Illyés által megvont határait rajzolják meg. 1943-ban riasztónak látja a népünkről külföldön kialakult képet: "a magyar név korcs, sunyi, hazug, gyáva és hatalmaskodó, kérkedő és müveletlen nép-egyveleget idéz".[73] Valódi erényeink felmutatásával alakithatunk positivan a képen, véleményük szerint.

A fajkutatást, külső vonások rokonitását nevetségesnek tartja, gunyosan cáfol: "a legszebb mongol arcot Paul Verlaine viselte" - irja. Értelmét látja ugyanakkor az irodalmi párhuzamok, a szellemi rokonságok keresésének.[74]

Élet és irodalom, magyarság és európaiság összefonódása

1937-ben választja Illyés jegyzeteinek mottójául az élet és irodalom szükségszerű összekapcsolásának gondolatát: "Az irodalmi kritikát közvetlenül az életre is lehet alkalmazni. Néha kötelesség". [75] Ez a kölcsönös kapcsolat Illyésnél az 1935 és 1945 közötti években a legszorosabb.

Hogy ezt a harmóniát milyen szépen meg tudja valósitani, azt a következő évek tanusitják. Talán legjobban az a vallomás, hogy "faluvizsgáló" utjaira a "szellem legelvontabb alkotásait" vitte magával, így Pascalét például, szeme elé igazságkeresését állitva. "Egyik kezemmel az ő jobbjukat fognám /az agrárszocialisták, kubikusok utódai - "nehéz illatu kaszások"/ ugy, hogy közben egy percre sem ereszteném el Pascalét, mindazokét, akik tekintetüket rádvetették, justice éternelle!" [76]

A szegény nép igazságát képviselni, ugy, hogy az emberiség közös problémáiról sem feledkezik meg: ezt tartja feladatának. Ezért vádolják kétkulacsossággal, amit az itt leirt értelemben vállal, sőt ellentmondást sem érez benne.

Nem változtat meggyőződésén az sem, hogy több oldalról éri támadás: elitélik nemzetgyalázásért, mások azzal vádolják, hogy eladta magát a kormánynak. [77] Jó magyar, jó népfi akar lenni; hazája megbecsüléséért, népe javáért dolgozik. [78]

1938 augusztusában utazik, több mint tiz év után ismét Párizsba. Régi ismerőseit keresi fel, régi emlékeit idézi. Ujra felszabaditóan hat rá a város: "Ismét párizsi lettem, vagyis lelkileg is csodálatosan megkönnyebbült; kiheverton a multat; be üditő volt!" [79] Tanulmányutra a magyar parasztok közé Pascallal a kezében indul, Franciaországba Zrinyi müvével. Két cél vezeti, éppugy, mint itthon: az élet és irodalom változásainak megismerése. Az avantgarde mozgalmainak utóhullámait követve csalódott a kép: a huszas évek mozgalmainak jókedvből teremtődött irodalma jó volt,

ami annak utánzatául született, az már rossz. Több fiatal irótársa meghalt, öngyilkos lett. Bordeaux-ba utazik francia barátjához; utján a parasztság sorsának javitása foglalkoztatja: a falvak elnéptelenedése, egy uj életszemlélet kialakitásának szükségessége.[80] A francia falu helyzetét sokkal kevésbé látja tragikusnak, mint hazája falvaiét. A vidék elnéptelenedésének franciaországi problémáját olvasmányélményeiből ismeri;[81] a mi falvaink sorsán aggódva idézi fel a francia falu elnépteledését. A francia példával akar rádöbbenteni, hogy a magyar parasztok sorsán javitani kell, hiszen még a jobb körülmények között élő francia paraszt is elmenekül a faluból.

Az 1939-es évben ujra megkisérli megfogalmazni: Ki a magyar? Eredménye: "Jó magyar az, aki emberi, jó tagja a magyar közösségnek."[82] Magyarság és emberség - nagy költőink, politikusaink örökségül hagyott eszményét állitja példának történelmünknek ebben a nehéz időszakában.

Erőt adónak, s ugyanakkor tragikusnak érzi magányosságunkat. A harminc-as években, a negyvenes évek elején még nagyon fontosnak tartja, hogy megismerjék a magyarokat és kulturánkat a világban és főleg Franciaországban, a kultura "fellegvárában". Ezt bizonyitják a Nouvelle Revue de Hongrie c. folyóiratban megjelent Illyés-cikkek, ahol a francia és magyar "szellem" és alkat közötti rokonságnak szentelt /előbb emlitett/ cikken kivül a magyar népköltészetről,[83] a magyar nép eredetéről[84] és Petőfi legendás alakjáról[85] ir Illyés cikkeket. Hovatartozásunkról és nemzeti büszkeségeinkről. A magány, a félreismerés megszüntetésének vágya kiált Illyés soraiban: "Peuple d'Europe, on s'adresse à vous /.../ nous vous prions de tâcher de comprendre nos joies et nos douleurs..."[86]

Látni fogjuk, hogy bár mindig is céljának érzi kulturánk külföldi megismertetését, később már nem látja tragikusnak azt, hogy nem ismernek bennünket: ugy véli, ők maradnak szegényebbek általa.

1939-ben rövid időt tölt Franciaországban, az Alpok fennséges csucsai alatt, amit minden elfogultság nélkül szemlél, a Dunántul lankáit kedvesebbnek, emberibbnek érzi. Két érdekes megfigyelést tartalmaz az utazásról készült napló: Franciaországot nagyon elhanyagoltnak találja Svájc után; a háboru vészjósló jeleit itt érzékeli és rögziti először.[87] Ezen az utján Racine Pereskedők c. drámáját forditja, melynek előadásával Racine 300 éves jubileumát ünnepeltük a Nemzeti Szinházban.

A magyar parasztság sorsán aggódó Illyés leforditja Giono Zeng a világ c. müvét, a magyar népies mozgalom rokonát ezuttal ismét Franciaországban keresve, majd négy éven belül három Giono-regényt fordit le. 1941-ben Csizma az asztalon c. müvében Giono Levél a parasztokhoz c. pamfletjének eszmemenetét követve falukutató gondjainak summázását irja meg, megoldást keresve. A forditások és a Csizma az asztalon c. mü több évig tartó, heves vitát vált ki és ez a vita a magyar népies mozgalom sok homályos pontjának tisztázásához is hozzájárult. Illyés irói fejlődésére azonban nem gyakorolt jelentős hatást, a korábban emlitett olvasmányaihoz /pl. Halévy könyve/ hasonlóan "okulásul" használta a Giono-műveket. Ezért ennek a problémakörnek tárgyalását a 2o. századi francia irodalom Illyés értékelésének tükrében c. rész Giono-fejezetébe illesztettük be.

Szorosan Illyés eszmei fejlődéséhez tartozik viszont a vád egy része - a "kétkulacsosságé", amelyről már korábban is szóltunk.

1940-ben is ingerülten érthetetlennek nevezi a "keleti vagy nyugati magyar" fogalmának megkülönböztetését és ugy oldja fel, hogy amennyiben ez azt jelenti, hogy választani kell, akkor ő "undok kétlaki", ha nem is tartja ezt bünnek, mert két népdal között Apollinaire-t élvezi, a nép problémái mellett Proustéi is foglalkoztatják.[88]

Egy évvel később még határozottabban fogalmaz: "A magyarság és európaiság, sőt, a mély magyarság és magas európaiság sem rontja, hanem kiegészti egymást, az összeütődésben nem ellenkezés, hanem vonzás van." "Legmélyebb népi mivoltomban is nyugatos vagyok."

A "magyar szellemet" bedohosodástól féltik, ha becsukják a nyugatra nyitott ajtókat.[89]

A Csizma az asztalon c. kiáltványában világosan és egyszerűen oldja fel ezt a látszólagos ellentétet, amely Illyés számára valóságos problémát csak a hazatérés után egy-két évig jelentett, mint erről írtunk is.

"A kétkezieknek, a nincsteleneknek... akarom leróni hálámat" - írja. Azt a szellemi és anyagi utravalót akarja visszaadni, amit otthonról kapott.[90] A nép képes mindent befogadni - bizonyítók erre nagyanyja alakja, akinek "vigyázva" beszél Ruteboeuf-ről, mert ő már ezt jól ismeri. Ezzel a hittel ír ettől kezdve egész életében, ezzel magyarázható, hogy a legelvontabb irodalmi problémát is közérdekűvé képes tenni. A parasztság társadalomba bevezetésének vágya vezeti, ugyanakkor a kultúra, a társadalom megújítása a parasztság frissességével, okosságával. Felháborítja, hogy még Franciaországban, az "egyenlőség hazájában" is lenézik a parasztokat.[91] A parasztok gondolataival teljesen azonosul, a Gionovitában is arra a következtetésre jut, ha különösnek is, csak a falujabeli parasztoktól vett át! Már 1939 januárjában leírta elméletének lényegét a falu és város "Ősidők óta oly békétlen viszonyáról".[92]

Már 1940-ben "követ"-nek, összekötő láncnak látják bajba-jutott honfitársai a francia és magyar hatóságok között, hatvan francia fogságba került magyar kiszabadításáért tesz meg minden lehetőséget Illyés.[93] Ugyanilyen készséggel segítene a háborutól fenyegetett francia írótársain, vendégül látná őket az ozorai présház nyugalmában.[94] A hála és együttérzés vezeti A francia irodalom kincseshára c. antológia készítésében is: "Hálám jeléül szeretném felmutatni ezt a tiszteletgyűjteményt a francia népnek, sorsa nehéz pillanataiban."[95] - ez 1942 augusztusában írt előszavának befejező gondolata. A német megszállástól szenvedő francia népnek és ugyanakkor saját népének is nyújtja tankönyvként a francia

irodalmi antológiát mely az ezekben az években készült világirodalmi antológiák közül a legjobb, legidőállóbb. "Életem legnagyobb odaadással készített műve, háromesztendei szorgalmas munkám gyümölcse" [96] - így vall Illyés erről a munkájáról. A válogatás, a szerkesztés, a bevezető és a rövid értékelő sorok írásán kívül csaknem nyolcvan vers, dráma- vagy prózarészlet mesteri fordítása köszönhető a három évi munkának.

"A franciák sajátja", avagy "a francia szellem jellemrajza" /Babits, Thierry Maulnier hatása/

Az 1930-as, 40-es években az irodalmak elemzése sok kiváló kritikusnál kapcsolódott az illető nemzet szellemének "jellemrajzához". Két példát szeretnék idézni, akiknek munkáit Illyés vallomása szerint Kincsesháza készítése közben szem előtt tartotta. Az egyik, mesterének Babits Mihálynak 1936-ban megjelent Az európai irodalom története c. műve. Illyés ezt a könyvet forrásmunkaként jelöli meg. A Babits-mű nem is irodalomtörténet a szó hagyományos értelmében, inkább "az író személyes hangu hitvallása az irodalom egyetemes és változatlanul hatékony értékeiről", vagy ahogy az egyik korabeli kritikusa írja: "egy lelkiforma önarcképe". [97]

Illyés bevezető tanulmánya és az egyes írókhoz írott méltató sorai nem is irodalomtörténeti igénnyel készültek. Babitsra elsősorban abban emlékeztet, hogy Illyés írásai is "személyes hangu hitvallások".

Említettük, hogy a magyar és a francia szellem közötti hasonlóságok keresésének ebben az időszakban szentelt Illyés tanulmányt. A francia irodalom átfogó - bár nem részletező - ismertetését nyujtó, később A franciák sajátja cimet kapó Kincsesház-Előszó is viseli ezeket a jegyeket. Illyés az előszó végén célját is így jelöli meg: "ízelítőt adni a francia szellem jellemrajzából, vagy a francia irodalom irányainak elemzéséből." [98]

A másik példa - és itt a hatás sokkal közvetlenebb: Thierry Maulnier-nak, a francia szellemtörténeti iskola képviselőjének 1939-

ben megjelent francia költői antológiája és annak bevezetője.[99] Maulnier bevezetőjéből idéz is Illyés és hivatkozik is rá, mint forrásra. Több gondolatot átvett Illyés Maulnier tanulmányából, és nem egyet későbbi tanulmányaiban továbbgondolva találunk meg. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy csak azokat a gondolatokat építi be elméletébe, amelyek a francia irodalomról addig kialakult képével is harmonizálnak. Összegezzük annak összefoglalását, hogy melyek voltak azok az elméletek, amelyekkel egyetértett, s néhány szót arról is ejtünk, mit nem vett át.

Thierry Maulnier írásmódja sarkított, már a bevezető részben elveti a hagyományos osztályozásokat, sőt az egész francia költészet hagyományos értékelését. A francia költőknek Maulnier szerint közös jellemzőjük nincs, nincsenek meghatározva sem kultúrájuk, sem technikájuk, témáik, hagyományok, elvek, iskolák azonosságával.[100] Ebben a kérdésben Illyés véleménye alapvetően különböző. Talán a közös vonások összevevésében az is segít Illyésnek, hogy idegen, s hogy a magyar irodalom sajátosságainak kiváló ismerője; így hasonlításaiban a francia irodalomnak a miénktől eltérő vonásai már bizonyos jellegzetességeit adják. A francia irodalom egyik fő jellegzetességének Illyés a világosságra törekvést tartja, ennek okát a francia nyelv világos rendszerében látja. A másik fő jellegzetesség a moralizálás, vagyis a költők a hétköznapi események helyett az emberiséget érintő kérdésekkel foglalkoznak. Maulnier ezt kicsit meglepően így fejezi ki: "La patrie de la poésie française est dans trente siècles de la poésie universelle."[101] Tehát valójában Maulnier is talál általánosan jellemző vonásokat a francia irodalomban, csak közül Illyés kettővel is egyetért. Az egyik a fent említett gondolat, amelyet Maulnier úgy fejt ki később, hogy a hazafias versek a francia költészetben nem kapháttak helyet, mert nincs hagyományuk, hazafias érzés csak ritka verset szül.[102] Illyés is csaknem ezt mondja: "Tegye a példa, hogy még a legégetőbb nemzeti megalázatás is menyire csak frázist engedne ki az ajakra, a lángelmére is."[103]

Nem veszi viszont át azt a Maulnier-gondolatot, hogy a népszerüség a francia költészetben csak középszerü költőt koronáz, tehát Hugo középszerü költő. Bár itt Hugóhoz mégis kicsit szigorubb, mint majd később, Victor Hugo-tanulmányában. Ugyancsak megtalálható Illyésnél a francia költészet feladatáról vallott Maulnier-elmélet: "verset csak arról szabad irni, amit másképp nem lehet elmondani." [104] Illyés Baudelaire-től idézi azt a müvészi öntudatot sugárzó gondolatot, amely Maulnier-éra rimel: "l'inexprimable n'existe pas" [105], és később Baudelaire-ről, Rimbaud-ról irott tanulmányának egyik alappillére lesz. Illyés szerint ez magyarázza ugyanakkor a francia próza tárgyilagosságát.

A másik, Maulnier előszavában csak általánosságban kifejtett gondolat: "Le bizarre déguisement moral que la sottise commune inflige au poète..." [104] szabad idézetként szerepel Illyés irásában "miért ez a burkolódzás", teszi fel a kérdést, majd néhány sorral később az előbb emlitett "nemzeti" költészet hiányának kérdését is érintve: "A francia költészet nemzeti hőseit Hectornak, Ajaxnak, Prometheusznak, Phaedrának /.../ hivják" - idézi Maulnier sorait, mint "e jelenség egyik legelmésebb taglalóját"-ét. [103] /Jegyezzük meg, hogy ezt az olvasóközönség által kikényszeritett burkoltságot Mallarmé, Rimbaud, Baudelaire költészetében is elemzi Illyés másutt./

A költészet lehetséges témáiról is lényegében azonos a véleményük: a francia költészet elveti a hétköznapok eseményeinek megverselését, a "nagy" események - halál, végzetes szerelem-általában a versek témája. A miértre adott válaszuk azonban különbözik. Maulnier az élettől távol álló, irodalmi hagyományokban gyökerező költészetben, Illyés a francia nyelv és szellem racionalizmusában találja meg a választ.

A három évvel korábban megjelent Maulnier-előszóból tehát Illyés csak két gondolatot vesz át, de átalakitva több gondolata is belekerült a tanulmányba. Ejtsünk a különbségekről is szót!

Maulnier a szürrealizmust elmarasztalja a hagyományok megtagadása miatt. Illyés ellenkezőleg, azt vallja, hogy a modern francia vers megértésének kulcsa a francia költészet multjának mély megismerése. Ennek indokolását már a magyar költészethez hasonlítva adja meg: "koresetlen", "szívből jövő" költészet a francia irodalomban a középkortól nincs, keresztrejtvényként kell megfejteni a verseket, ha a megértés örömét élvezni akarjuk - ehhez a hagyományhoz kapcsolódik a szürrealizmus.

A chanson de geste-ekről is ellentétes a véleményük, Maulnier olvashatatlannak tartja őket, Illyés egyik legnagyobb élménye volt a Roland ének.

Elmondhatjuk, hogy a francia költészet jellemrajza hasonló a két irodalmárnál, bár Illyés a racionális elemeket hangsúlyozza erősen, míg Maulnier inkább a kifinomultságot hozza alá.

A francia középkori és 20. századi költészetet alapvetően különböző-en ítélik meg.

Villon előtt csak "néhány félénk jelenszikra" [106] villant fel Maulnier szerint. Illyés épp ezt az álláspontot bírálja: "A franciák /.../ hűvösen tekintgetnek az előbbi tájakra /középkori irodalom/. /.../ Bár tudatuk mélyén - irodalmi tudatukban - őrzik ennek emlékeit s eredményeit is..." [107] Illyés a középkori anyagot nagyon fontosnak tartja, ugyanakkor hangvételben hozzánk igen közel állónak, "koresetlennek".

Hasonló a véleményük ugyanakkor a renoszánsz irodalmáról, valóságos magaslatnak, "hegységvonulatnak" tartják. A magaslat felénk eső részét Illyés már a modern irodalmat számítja, melynek jellegzetességei: szervesen egy irodalmi multjával; rendkívül tudatos, jellemzője a lélekismeret, a morál.

Azzal szeretnénk befejezni a két előszó összevetését, hogy bár a két antológiakészítő feladata alapvetően különböző volt /Maulnier egyéni szempontokkal, válogatással gazdagította a hazájában addig megjelent antológiákat; Illyés az első visszonylagos

teljességre törekvő francia antológiát készitette/, mégis meg kell jegyeznünk, hogy Maulnier-hoz képest Illyés előszava és válogatása is kevésbé szubjektiv, elvi előitéletektől mentesebb. Illyés minden értéket szeretne beválogatni, s azokért is szabadkozik, akiket helyhiány miatt ki kellett hagynia.[108]

Még egyetlen gondolat az előszó kapcsán: az irodalom feladatát Illyés a "fegyelmezett közlés"-ben s nem a mindenáron kitárulkozásban látja. Megfogalmazása is mutatja, hogy ez kicsit saját ars poéticája is. Illyés szerint a magyar költészet legjobbjainál is ez érvényesül.

Ez a tanulmány az eddigieknél is világosabban mutatja, hogy Illyés a racionális, tehát a tudatos, világos, az értelem ellenőrzése alatt álló irodalom hive.

A Magyar Csillag

A Magyar Csillag főszerkesztője volt Illyés a folyóirat fennállásának három éve alatt. A benne megjelenő munkák a folyóirat franciás érdeklődését, a francia kultura értékmérő szerepének hangsulyozását mutatják. Igy a szerkesztéssel is bizonyitotta Illyés németellenségüket, amit nyilt sorokkal is megtesz 1944-ben: "A magyar irodalom nem egyesül az állammal, még csak nem is szövetkezett vele."[109] A Magyar Csillag a magyar irodalmi ellenállás fóruma lett.

A Magyar Csillag 48 megjelent számára 31 francia mü bemutatása esik: kulturális számadás ez, tartalmába beletartozik az irodalmon /vers, regény, esszé, életrajz/ kivül a zene, képzőmüvészet folklór, történelem, iskolák, szinház;[110] tehát a kultura minden területe. Ugyanakkor a francia kultura szinte mindenütt viszonyitási alapot jelent a hazai irodalom megitélésében.

A Magyar Csillag kezdi meg a Hunok Párisban c. regény közlését is. Ebben irja 1943-ban Franciaország védelmében a következő sorokat: "Egy ország - egy tölgy erőssége ellen semmiképp sem bizonyitók az acélfürész. A tölgyek erejét a századok és a viharok

mérik." [111] Naplójában is foglalkoztatja a franciák "vereségé". "Mintha egy győzelem vagy vereség erkölcsi ítélet volna!" [112] - írja, elítélve azokat, akikben a francia politikai helyzet miatt megcsappant a franciák iránt érzett lelkesedés.

A Munek Párisban írása közben a veszélyt jelző idő sürgette. Egyre több volt a nyugati szellemi és társadalmi mozgalmak elleni támadás, a haladó világ léte is veszélyeztetettnek látszott, már Párizs is elesett "miket a könyv első lapjaihoz egy este már nem is annyira az írásakor, mint inkább szorongás - belső szorítás - odaültetett." - írja a mű születéséről. Feladatának érezte, hogy minél több arcot megrajzoljon, megmenekítsen a német birodalom kulturára is rányomasodó erőszaka elől, és hogy hiteles korképet adjon az azóta reakciósnak bélyegzett irodalmi mozgalmakról. Hármas indítók vezették: "emlékmentés, dac, hűség". [113]

A felszabadulás éve

A felszabadulás éve három mély felelősségtudatról való cikk megírására ösztönözte. A francia forradalom értelmetlenül elpusztított nagyjainak nevét sászlójára téve védi meg többek között Szabó Lőrincet és Németh Lászlót az igaztalan szakítástól. [114]

Tisztázó visszatekintés a másik; egy "újabb szellemi front", egység létrehozásának érdekében. Az egységben saját helyét a múlttal számotvetve keresi meg. Párizs nyugat-európai igényeket alakított ki benne az "igazság", az "irodalom" iránt. A munkásmozgalom megismerése társadalmi szemléletét is kritikussá tette. De ugyanakkor egyértelműen megfogalmazza, hogy "az avantgardista szabad gondolattársítások négy fala" olyan "emelkedett" világot zárt körül, amelytől fájó szívvel vált meg. A "kitűréshez" Petőfi adott erőt, rajzolt új távlatokat és feladatokat: "Hasát kell nektek is teremtenil - nagyjából ez volt a bűvige a falak ellen." Ezt írói feladatának 1945-ben is. [115]

A harmadik is hitvallás, az uj feladatok eszmei megalapozásának kisérlete. A népies Ramuz gondolatait idézi egyetértéssel az "uj" haza uj hazafiságának megfogalmazását keresve. Ezt a gondolatot azóta sokszor ujrafogalmazta, de mindig ennek az első megfogalmazásnak a szellemében. "Szeretem hazámat, de nem vagyok nacionalista. Patrióta vagyok." - idézi Ramuz-t, majd igy folytatja: "mennyivel több önfeláldozást, hűséget, lelkességet kiván az a patriotizmus, az a hazafiság, amely a nemzetet nemcsak saját maga előtt, hanem nemzettársai, sőt ellenségei előtt is megbecsülttté akarja tenni." [116] /Nemrég 1976-77-ben váltott ki nagy viharokat, vitákat Illyés a patriotizmus és a nacionalizmus ilyen megkülönböztetésével, és a patriotizmusnak a mai kivánalom szerinti hazafiságként elfogadásával. [117]/

1945-ben nagy lelkesedéssel vett részt a felszabadulás utáni épitésben, a politikai életben is; de 1946-ban, valószinüleg a többoldalu támadás hatására /betegségére hivatkozva/ a politikából "visszalép az irodalomba". Az irodalmat ugyanakkor a napi politika "elő és hátvéd"-jének nevezi, irásaiban is ezt a feladatot valósitja meg. [118]

1945-től kezdve igen sok a tisztázó szándékkal megfogalmazott, programadó, vagy felhivó jellegü gondolat Illyés müveiben. Béládi Miklós a "közösségi felelősség" átérzésével magyarázza megszületésüket és hozzáteszi: "fogalmazásában a nemzetire éppugy hangsuly esik mint a nemzetközire." [119]

A magyarok megbizott delegáltjaként - az emberiség szolgálatában

1946-os franciaországi utján ujra foglalkozik a magyarság és európaiság összefüggéseivel. A két ország közötti utazás az Ozora és Rácegres közti szekóruttal mosódik egybe. A határokat, a vámos buzgólkodását értelmetlennek érzi. "Nem hiszem, hogy népek különösképpen különbözznének egymástól." - vallja. [120] Ez nem jelenti viszont magyarságának lebecsülését, franciaországi utján is azért

akar tájékozódni, "eligazodni", hogy "minél alkalmasabb magyar " lehessen "az egy emberiség keretében." [121]

1946. november 21-én indul Párizsba, s két nappal indulása előtt arról vall, hogy mit jelentett számára Párizs. Már a Munok Párisban lapjain kicsit költőibben /s talán ezért sokak számára félreérthetően/ [122] leírta: nem "Ady Párisába" vágyott. [123] Itt így fogalmaz: "Mert én nem a polgári Párisban jártam. Számomra a Város szíve már nem a Latin Negyed volt, nem az őszi Szent Mihály út, hanem a Grange aux Belles környéke, a tavaszi Belleville." [124] Vagyis a munkásnegyedek. Ezzel magyarázza aztán, hogy Párizs delegáltjaként - tehát a munkásoktól kapott megbizatás alapján - a szomástanyák, a cselédputrik népéért harcolt.

A Párizsban töltött öt hét naplója a háboru utáni légkörön kívül elsősorban az irodalmi mozgalmak nyüzsgését rögziti, érezhetően a baloldal, vagyis az Ellenállásban szövetségre lépett írócsoportok munkáját követve érdeklődő lelkesedéssel. A "fal" áttörésének gondolata a magyar irodalomnak a franciákkal való megismertetése itt ismét felmerül. És bár bülbs beletörődéssel vallja, hogy az a nép gazdagabb, amely fordít, s attól nem lesz szegényebb, hogy nem fordítják, keserü hangon számol be sikertelen betörési kisérletekről.

1947-ben indul először megbizott "delegáltként" Franciaországba. A megbizatást a magyar parasztság vezetőitől kapta "Más kárán tanul az okos" jeligével. [125] Későbbi utjain az egész magyar nép képviselőjeként hozza-viszi majd a hírt. /Peroze eddig is hasonló volt az indítók. 1946-ban irja:"Különleges megbizatás nélkül is hazánk érdekében, akaratlanul is hazánk képviseletében látogatjuk végig a nyugat nagyjait." [126]/

A Dél-Franciaországban készült napló tanuskodik arról, hogy Illyés a megbizatást lelkiismeretesen és lelkesen teljesitette. A francia parasztság helyzete, történelmi helyzetének alakulása - könyvek, statiszt kai adatok és a réalmont-i parasztokkal és a

problémáikat jól ismerő értelmiségiekkel folytatott beszélgetések leírásából - tanulságos képként áll előttünk. Irodalomról alig esik szó.

Jó példa arra is ez a tanulmány, hogy mennyire felnőttnek, egyenrangunak tekinti Illyés olvasóit - itt a magyar parasztságnak írt -, például a félibrige-mozgalom problémáit a hétköznapi parasztélet gondjai közé vegyíti.[127]

1948-ban ismét ugyanabban a szellemben nyilatkozik a fordításról, mint korábban, igazának biztos tudatában: a világot nem az ismeri jól, "aki maga is toronyban ül, hanem az, aki egyiktől a másikig szarándokol, miután a maga tornyából leszállt a földre".[128]

"A nép színházáért"

Itt kell beszélnünk Illyés tevékenységéről, amelyet Molière magyarországi meghonosításáért folytatott. Ezzel a munkájával a francia kultura magyarországi megismertetésében Illyés fordítóként és tanulmányíróként is nagyon fontos feladatot teljesített.

Az első fordítás 1944-ben a Don Juan. A megjelent mű előszava adja meg a választás indokát: a "harcok korszakából" a Tartuffe után a második mű ez, amelyben Molière célja a világot megváltoztatni, de a Don Juan időben megelőzte a teljes Tartuffe-öt.[1

Illyés drámáinak megszületésében fontos szerepe van Molière megismerésének. Néhány hónappal a Don Juan-fordítás után jelent meg Illyés első drámája A tű foka címmel. A mű önvallomás jellegű is: "Egy cél felé csak egy út egyenes. Mikor Párizsba indultam/.../ miről beszélt nekem /.../ A hűségről. Nekem ez nagy ige volt."[130] - mondja Ercsey János, a főhős, szegény zsellérek fia. Illyés Molière-hez hasonlóan korának erősen kritikus ábrázolását adja, forradalmi változásokat sürgetve. Hibái mellett kritikusai erényét épp " a könyörtelen molière-i fülismerésben", az önmagával szemben is kegyetlen molière-i szemléletben látják.[129]

A következő Illyés-dráma, a Lélekbuvár már konkrét Molière-művet is idéz: a Tartuffe hamiscpróféta-ságát látjuk itt egy időszerűsitett típusban.[129]

Az első drámát könyvdrámának irta, mig a másodikat már szinpadra, s később maga is ezt a művet "afféle molière-i komédiá"-nak nevezi.[131] Ugyanakkor az utóbbi műben rengeteg a szöveg-humor, intellektuális szinten játszodó farce-nak is nevezhetnénk: a hamis "mester" megcáfolása ez a mű, saját fegyvereinek megforditásával, akárcsak a Pathelin mester.

Közben 1948-ban a Füsvény forditását is elkészíti. Fontosnak tartjuk annak megemlitését is, hogy a Füsvény előszavában már az ujraforditott művek sorában beszél a Don Juan mellet a Dandin György forditásáról is, tehát 1948-ban már ennek forditásával is elkészült, bár a forditás csak 1954-ben jelenik majd meg. Ezzel az adattal a Molière magyarországi forditásaival foglalkozó bibliográfiák is adósak maradnak, ugyanugy, mint a már emlitett, 1939-ben elkészült Racine Pereskedők c. drámája Illyés-forditásának megemlitésével.[132]

A Don Juanhoz, a Füsvényhez készült előszó, A nép nyelvéért, a nép szinházáért c. 1954-ben irt essé, az ugyanebben az évben irt Molière-tanulmány gondolatait összehasonlitva egy fontos és még eddig nem emlitett Molière-hatást vehetünk észre: Molière-től, a szinész-irótól megtanulhatta Illyés a szinpadra gondolást, a szinpadi hatás titkát. A Don Juan előszavában irja, hogy mivel a Nemzeti Szinház megbizásából forditott, munka közben arra gondolt, "hogyan hangzanék szinpadon. Molière forditása közben ez megengedhető szempont." A forditás nem "betűszerinti", hanem "szellemszerinti" hűségének hangoztatása is összefügg ezzel a kérdéssel.[133]

A molière-i példa hatását kell látnunk abban is, hogy a "jellem"-drámát szinpadra termettebbnek látja a "konfliktus"-drámánál, de ezzel kapcsolatban még a farce-ok hatására is gondolnunk kell, amiről később szólunk.[134]

A Fösvényhez készült előszó a vígjátók műfaját és lényegét próbálja megfogalmazni, a tragédiát és a vígjátékot összehasonlítva. Ennek felidézése azért fontos, mert arra adhat magyarázatot, miért éppen vígjátékot írt Illyés ezekben az években. Ezt írja: "A tragédiához elég a lélek ismerete. A vígjátékhoz ismerni kell a társadalmat is." [135] Itt Racine és Corneille párosára gondolt Molière-rel szembeállítva, állításának első része semmiképpen nem elfogadható. Saját, később írt nem-vígjáték drámái maguk is cáfolják ezt. A gondolat második része azonban telitalálat, s tulajdonképpen 1954-ben írott nagy jelentőségű, Molière egész életművét értékelő tanulmánya ezen a gondolaton alapszik. Az előbb említett Don Juan és Fösvény-tanulmányok /az utóbbi címe Molière igaza/ az 1954-es Molière-tanulmány részét képezik majd, változatlan formában. A fordítások sorrendjéről Illyés itt is ugy nyilatkozik, hogy azt a molière-i életmű diktálta: Molière a Don Juan és a Misanthrope, a még kételytelen, s a már kétkedni kezdő főur ábrázolása után 2-3 évre, 1668-ban a módos parasztot /Dandin/ és a megtollasodott polgár /Harpagon/ felé fordul. [136]

Illyés Molière-t jellemzi, amikor műveinek ujrafordítását indokolja: az eddigi fordítások nem elég hűek az eredeti vígjátékok szelleméhez. Molière vaskos, kemény, ha a helyzet ugy kivánja; a mieinkben ünösnek a parasztok. Ez nemcsak a nyelvi, hanem a két ország társadalmi szerkezetének különbségéből is származott. Ezen próbált segiteni.

Az 1949-es évhez füződik Illyés Racine-tanulmánya, mely Racine Összes drámáinak előszavául készült. [137] A Racine-tanulmány elsősorban életrajzi és korrajzi jellegű, nem életműelemzés, mint a Molière-ről szóló. Nem azonosul Racine drámáival ugy, mint Molière gondolataival. Lélekismeretét, lélekelemzését értékeli. Nép felé fordulását, a nép megdöbbentő nyomorának meglátását kevés életrajzirója tartotta olyan jelentősnek, /ha egyáltalán megemlitik/, amilyennek Illyés látja, bár ő sem szépirodalmi műveire tartja ezt

jellemzőnek. /levelből idéz./

Az először 1784-ben, ahogy Illyés írja "a forradalom előestéjén" előadott Figaro házasságra újrafordításával ismét egy korát kritikusan bemutató vígjátékot ad át a népnek. Nem véletlen, hogy az előszóban épp a sárának sorait idézi, melyben Beaumarchais a hatalom hiságát, a tudás erejét zengi, de legfőképpen azt, hogy az író szándéka az volt, hogy a népről hű képet adjon. [138]

Az 1942-es francia antológiába készült nagyszámu versfordítás után a következő években igen kevés verset fordított. 1956-ig egy Cocteau, egy Du Bellay, két Musset vers /[illegible] két antológia számára/; Victor Hugo Bűnbódág c. versének nagyszerü fordítása /amely a Victor Hugo tanulmánnyal egyidőben készült, a tanulmány részben e vers elemzése/, egy Aragon és Ü Eluard-költeményt fordított mindösszesze.

Ez annál is szembetünőbb, mivel a későbbi évek fordításaiban a francia költészet bemutatása áll első helyen, míg ezekben az években a dráma, illetve annak egy müfaja: a néphez közvetlenül szóló, a nép nyelvén irt vígjáték. Ebbe a sorba illik bele a Molière-drámákon kivül /nyolc mül/, az 1950-ben leforditott és lelkes előszóval utjára bocsátott Figaro házasságra.

Nyilvánvaló, és ezt a tanulmányok is bizonyitják, hogy a nép szinházának megteremtéséért fáradozó Illyés fordítás terén is a magyar népi kultura gazdagitását szolgálta. Az irodalmi kritikában és szépirodalmi művekben is oly szegény 1951-53-as periódus fordításban is kevés eredményt hoz, de ezek alatt az évek alatt készült el az 1954-ben megjelent Molière-fordítások jó része.

Versfordítása még 1956-ban is csak a francia népköltészet alkotásaiból jelenik meg, és gyakorlatilag csak 1958-tól lehet a széles skálán válogatott, a renesszánsz költészettől napjainkig szinte minden korszakot felölelő, de mégis elsősorban a mai költészetre koncentráló versfordítási korszakról beszélni. Ehhez feltétlenül hozzájárult a "pesszimista" versekről irott tanulmánya és

az ezt követő vita, amely sok elvi kérdést tisztázott és elfogadtatta minden költészet létjogosultságát, amelynek az Ember számára fontos közlendője van.

De térjünk vissza még Aragon és Éluard verseinek fordításához! Közös jellemzőjük, hogy valamennyihez aktualitás, és szinte mindegyikhez magyar vonatkozás kapcsolódik. Aragon verse: Ballada arról, aki dalolva állta a kinszenvedést - Illyés hajdani magyar diáktársának állit emléket, a Hunok Párisban egyik hősének, aki az ellenállási mozgalom mártirjaként halt meg. Megemlitjük, hogy a Válasz c. folyóiratban jelent meg, ahol ez az egyetlen versfordítás; Illyés a fentiekkel magyarázza a szerkesztői elvek megváltoztatását.[139]

Éluard négy költeményét a Budapesti Nemzetközi Ifjusági Találkozó ünnepére forditja le Illyés és kétnyelvü, alkalmi kiadásban jelenik meg. A negyedik költeményt Petőfi halálának századik évfordulójára irta Éluard.[140] Személyesen is részt vett Éluard az ünnepségeken. Az 1951-es Éluard-fordítás is alkalmi: Üzenet a béketábor küldötteihez. Ez a vers a "gyakorlati élet szolgálatának" egyik legközvetlenebb megnyilvánulása.[141] A vershez kapcsolódó rövid Éluard-bemutatás is költészetének osztályelkötelezettségét és közéleti tevékenységét emeli ki, de müvészetéről is elmondja a legfontosabbakat.

Molière méltó magyarországi megismertetésén fáradozó Illyés a francia költészet Molière-hez hasonló hatalmasságát: Victor Hugót is megkisérli megszerettetni a magyar közönséggel. Az 1951-es Éluard alkalmi versen kivül Victor Hugo Bünhődés c. verse az egyetlen 1950 és 1956 között megjelent versfordítása. Ez is alkalomra készült, a Béke Világtanács felhivására az egész világon megtartandó Victor Hugo jubileumra, amelyre fordításkötettel is készültek a magyar költők.[142] 1952-ben, ugyanebben az évben megjelenik a Victor Hugo védelme c. tanulmánya is, amely a magyar Hugo fordításkötet előszava lesz 1953-ban. Ez a bevezető is beletartozik a már eddig felvázolt

népnevelő, a nép kulturáját gazdagitani akaró müvek sorába. Felmerül az a kérdés, hogy miért Illyés vezette be a kötetet, amikor csak egy verset forditott a kötetbe. Nemcsak a francia kultura kiváló ismerője szólal meg ebben a tanulmányában, hanem a Petőfi-tanulmány irója is, a "népközelitő" stilus kiváló remeke ez a müöppugy, mint a Molière-ről irott. Az alaphangot a kezdő és a záró rész adja meg: Hugo magyar vonatkozásait, illetve alakjának minket Petőfire emlékeztető jellemzőit idézi. A két rövid szerkezeti rész, amely Hugo alakját, költészetét a magyarokhoz közelebb hozza, Hugo müveinek mély elemzését zárja közre. A müforditás műhelytitkaiba is be engedi tekinteni olvasóit, ezzel észrevétlenül vezeti el őket Hugo nagyságának, legrejtettebb szépségeinek megértéséhez. Rendkivül szuggesztiv, meggyőző ez a védelem és a bevezetőben felvetett vádaktól megvédi a nagy francia költőt, csak André Gide dicsérő, de egyben elmarasztaló ítéletének magyarázata és kivédése marad homályos. Ezt később, más tanulmányokban tisztázza.[143]

A drámák elemzésén belül a versforditásokra való kitérést az időrenden kivül az tette szükségessé, hogy a versek válogatásában és a hozzájuk füzött sorokban ugyanannak a szándéknak a megnyilvánulását látjuk, mint a leforditott drámák kiválasztásában és az ezekről irt tanulmányokban. Most megkisérreljük ezek lényegét elsősorban a Molière-tanulmány ilyen vonatkozásu gondolatainak segitségével összefoglalni.

Illyésnek ezt a tanulmányát, amelyet 1954-re tett teljessé, Nagy Péter, a francia klasszikus dráma magyarországi utjának ismertetésében mint igen jelentős magyar Molière-tanulmányt értékeli, kiemelve annak tudományos, korfeltáró hitelességét, és vallomás-jellegét, rámutatva arra, hogy "ha tán élesebbre rajzolja is Illyés ebben Molière arcán a népi-plebejus vonásokat, s halványabbra a feltörekvő polgársághoz kapcsolódókat, ezzel is mintegy hitelét és vallomás-jellegét erősiti, kifejezve egyben azt a közhangulatot vagy közfelfogást is, amely az ekkor muló félben levő évtized nagy Molière divatát hordozta a színpadon s a közönségben egyaránt."[144]

Ehhez a magvas értékeléshez azt szeretnénk hozzátenni, hogy a Molière-tanulmány részét alkotó két korábbi Illyés-tanulmányra elsősorban Molière harcosságának hangsulyozása a jellemző, mig Molière népiességének elemzése az 1954-es tanulmány legjellemzőbb visszatérő gondolata. Ez is bizonyitéka annak, hogy a Molière-elemzés idején a népiesség korszerü meghatározása, művelése Illyés egyik központi problémája volt. A tanulmány önvallomás-,ars poética-jellegének bemutatására azokat a sorokat idézzük, amelyben Molière népiségét jellemzi: "Molière népi volta - ahogy senkié sem - nem azon fordul meg, hogy mit mond a népnek; hanem pusztán, hogy amit mond, a népnek szánja-e; még helyesebben: a nép hasznára mondja-e." [145]

Ez a tanulmány, amelyet ugyanebben az évben ir, mint A nép költészetéért, A nép nyelvéért, a nép szinházáért, A peszimista versekről cimü tanulmányokat, lezár egy korszakot Illyés munkásságában, az uj népi irodalom megterentéséért harcol, nemcsak saját életművében, hanem az egész magyar irodalom történetében. A sokáig érlelt mondanivalót - amelyet a fent emlitett tanulmányok is megközelitenek más-más oldalról - itt mondja ki: "a nép hasznára kell irni", de nem ugy, hogy a népet csmányitsuk, nem a közvetlen hasznosság a lényeges, az igazság kötelyeken, birálatokon keresztül érvényesül. Molière alakja, a Molière-művek népiségének megértése a magyar közösség tömegei által lehetővé tette, hogy félreérthetetlenül megfogalmazza ezt a gondolatot.

Most visszatérünk Illyés 1950 után irott drámáira, és az időrendtől elszakadva, napjainkig vizsgáljuk bennük a francia vonatkozásokat, hatásokat.

Illyés drámáinak értékelésében Tamer Erző sajnálkozik, hogy a harcos molière-i drámák hangját átvevő, keserüt, politikumot vigjátékba vegyitő dráma műfaját elhagyta Illyés. Ennek okát a Lélekbuvárt biráló kritikában, az 50-es évek kritikát nehezen türő légkörében látja. Ugyanakkor örvendetesnek tartja a farce-ok, a vásári komédiák fölujitását. [146]

Illyés irt arról, hogy miért tartotta fontosnak a farce-ok irását: nép iránti teendőjének vélte, "hogy sok bajt látott hozzátartozóinak nemcsak jövőt, hanem még multat is gyártson." Megrendelőjének "a nép tudatát" érzi. [147] A Tüvétevők c. drámájának előfeljeit keresve Gyárfás Miklós egy angol reneszánsz népi komédia francia változatának "magyarba plántálását" látja benne. [148] Illyés szerzői utasitásában csak arra utal, hogy a commedia dell'arte műfajába kell sorolni a művet és ennek megfelelően kell játszani. Többet tudunk meg e műfajról egy később, 1966-ban irt komédia előszavából. A "farce" magyar megfelelőjét keresve döbbenti rá az olvasót, hogy nem lehet leforditani a szót, mert ilyen fogalom sem volt. A farce lényegét abban látja, hogy a társadalom legegyszerübb rétegének készül, rügtönzött. Mester-darabjának a francia Pathelin Pétor prókátort tartja, amelyet remek forditásban épp ebben az évben, 1966-ban adott át a magyar olvasóközönségnek. [149] A Bolhabálhoz irt előszóban kifejti szándékát: szeretné a farce műfajával megajándékozni népünket. Meg is határozza, mit ért ezalatt: "Képjáték, értve rajta mókacgyveleget, de komoly tanulsággal, tréfa-gömböcöt - paraszti trufák ecetben s tormában abált disznósajtját -, de igényes vendéglátóasztal étkül. Nem parasztokról, hanem parasztoknak, kétkezi küszködőknek irt vaskos komédiát." [150] /Megjegyezzük, hogy Illyésnek ebben a műfajban irt első művében, a Tüvétevőkben a korabeli kritika egyáltalán nem értette meg az iró szándékát, szemére hányták, hogy a komédia mondanivalója nem a mához szól, és hogy nem a "szocialista realista szatirát" akarja megteremteni. [151]/

Az a szándék, hogy a magyar népnek irodalmi multat teremtsen vezeti akkor is, amikor Kazinczy Molière: Kényelem házasságának forditását ujraforditás helyett kijavitja, még ha ez több fáradsággal jár is. "...olyan üllitően öillatu, olyan bájosan antedatált, mintha egy saját - sose volt - molière-i korunkban eredetinek iródott volna." [152] - irja a forditásról.

Könnyű dolgunk van a Bölcsek a fán, Illyés 1970-ben írt komédiájának besorolásában, mert itt meghatározza a műfajt: "tragédia tréfában elbeszélve".[153] A molière-i jellemkomikum - egy általános emberi fogyatékosság /itt a fanatizmus/ kemény kigúnyolásához társadalmunk bírálata járul. Tamer Erné a molière-i komédia és a magyar iskoladráma követőjének látja Illyést ebben a drámában, ugyanakkor a modern farce "saját vígjátéki modelljének" folytatójaként.[154]

Véleményünk szerint a molière-i komédia útjának próbálása elsősorban a Lélekbuvár és a Bölcsek a fán c. drámákra jellemző. Bennük Illyés vallomása szerint azt a Molière műveiben érvényesülő elvet követi, hogy saját korunk fonákságaira, legkomolyabb ellentmondásaira éppen a nevettetés eszközével lehet legjobban figyelmeztetni. A nevetés utáni homlokráncolás vihet el a megoldásig. A Bölcsek a fán csak jellegében a Lélekbuvár folytatója, problémafelvetése összehasonlíthatatlanul sokrétűbb, mert itt nemcsak a fanatizmus, vagy a hagyományos és modern összecsapása kerül szóba, hanem a társadalmi vezetők jogaitól és kötelességeitől kezdve a pesszimista irodalomig nagyon sok aktuális kérdés.

A drámának Illyés két fontos alkotóelemét különbözteti meg: hős és konfliktus; más megfogalmazásban jellem és probléma.[155] Molière alakjainak jellemo nem változik, egyrészt mert a világ nem változik meg, másrészt mert egy emberi tulajdonságot akar nevetségessé tenni. Műveiben a társadalomkritikát a jellem nevetségessé tételén keresztül érvényesíti.[156] Ezeket a jellemeket Illyés fent említett két darabjára alkalmazhatnánk leginkább.

Illyés vígjátékainak két csoportját különböztethetjük meg, az egyik a farce-szerű "népi játék", mely multteremtő jellegű /Tüvétevők, Bolhabál, Bál a pusztán/, a másikat úgy jellemeztük, hogy a molière-i drámák útját követi, ezek a művek napjaink kérdéseihez jobban kapcsolódnak. Bár mindkét típusnál lehet magyar előzőket is találni, helyesebb-Illyés is ezekre hivatkozik előszavaiban - az említett francia példák hatását látni ezekben a művekben.

Illyés eddig elemzett drámái a két fő alkotóelem közül inkább a jellemet állitották középpontba, mig t bbi drámai müvének jellemzője egy vagy több felvetett probléma megoldása. Ezek közös vonása az is, hogy alakjait és anyagát a történelem különböző időszakából veszi. Történelmi drámának nevezhetjük összefoglalóan szinpadi müveinek ezt a csoportját. Ezeknél egy-egy szerző, vagy mü konkrét hatásáról nem beszélhetünk. Racine-hoz, Shakespeare-hez, a magyar drámairodalom legjobbjaihoz egyaránt kapcsolja drámafelfogása: "A történelmi drámákban mindig két korszak egyesül. Amelyről szólnak és amelyhez szólnak. Valójában mégis mind az általunk megélt legutóbbi évekhez korszerü." [157] 1952-ben irja első müvét ebben a müfajban, azóta napjainkig számos, nemzetünk gondjain segiteni szándékozó drámával ajándékozta meg néző és olvasóközönségét. Egy francia lapnak adott interjuja világitja meg azt a kérdést, miért fordult a szinház és a film felé ebben az időszakban. A megváltozott közönség, a "dolgozóké" serkenti drámák, filmforgatókönyvek irására, ezeket a müfajokat tartja leghözvetlenebb hatásuaknak. [158] Ugyanakkor Illyés nem érez ellentétet költemények és drámák irása között. [159] /Ezt később irt müvei példázzák is./

Talán legkevésbé korhoz kötött, legegyetemesebb mondanivalóju darabja Kegyenc c. drámája, amely, bár a római történelemből meriti témáját, Illyés vallomása szerint nem is történelmi darab, hanem egy tétel bizonyitására a történelem bizonyos időszakát felelevenitő mü. Nem véletlen, hogy Racine és Corneille hazájában éppen ezt a müvet mutatta be Marcel Arland szinháza, a Vieux Colombier. Tegyük hozzá, 1965-ben, két évvel a budapesti bemutató előtt. [160]

1965-ből származik az a vallomása is, amely talán megvilágitja azt a változást, mely Illyés drámáiban a Lélekbuvár után következik. "A Lélekbuvár sikere, majd meglehetős tájékozódásom a modern nyugati türokvésekben azonban egyszeriben azt a régi diákkori vágyat ébresztette ujra bennem, hogy drámák sorozatában ábrá-

Szegedi Tudományegyetem Könyvtár SZEGED

soljan és magyarázzam a magyar nép egy-egy kiemelkedő szabadsághősének alakját és törekvéseit." [161] A kiemelkedő hős az író szócsöve, általa szól egy másik történelmi korszak problémájával saját korához. Ez a saját korához közelítés későbbi műveiben egyre erősödik.

Amikor Illyés a modern nyugati dramaturgiai törekvések megismerését és azok hatását említi, nem hisszük, hogy bármilyen közvetlen hatásra is kelljen gondolnunk. Inkább versenyre, amellyel a nyugati drámáktól teljesen különböző uj magyar dráma kialakulásához hozzá tudna járulni. Az "intellektuális" dráma egyik létrehozójává vált ezekkel a műveivel. Ha kérdésfelvetései rokonithatók is bizonyos francia drámákéval /a morális felelősség kérdése, a kisember és a történelem, a kisember és a vezetők, stb./, közelebbi rokonnak látjuk pl. Németh László drámáit.

Francia történelmi témának magyar gondokkal kapcsolódása egy egyetemes mondanivaló szolgálatában - ezt valósitja meg 1969-ben Tisztók c. drámájával.

Az albigensek mozgalma az író vallomása szerint már fiatal korában megmozgatta képzeletét. 1947-ben, amikor a francia falu gondjainak kitapasztalására "Provence daltelt mezőin" élt néhány hetet, a véletlen Albi küszöbe vezeti /Réalmont Albitól 20 kilométer/. "Ez az az Albi, ahonnan az albigensek, a híres eretnekek, kamaszkorom álomhősei, a nevüket kapták?" - irja lelkendezve. [162] Egy másik irása, még a dráma megszületése előtt a mozgalommal való teljes érzelmi azonosulásáról ad hitet "... régóta már, ha elém került személyadatfelvevő lap olyan, amelyen vallása? rovat is volt, abba tollam mindannyiszor öntudatlan ezt firkantotta volna: Kathár." [163] A Műhely-sorozatban megjelent, a tragédiához melléklet-ként csatolt előmunkálatok is erről tanuskodnak. A mellékletekben, a tragédiában is racionális bizonyitékokat keres magának a kathár-mozgalomnak az elfogadtatására. Illyés tolmácsolásában ésszerű és logikus ez a vallás: "nem hittek, hogy a végtelenül jó Isten egyben mindenható is - mert akkor hogy türheti meg a

végtelen sok rosszat. A Jóval szemben tehát csaknem egyenlő hatalmu a földön a Rossz. Ám legvégül mégis a Jó fog győzni". A 13. században valóban messze megelőzte emberségével, logikájával korát ez a vallás.[164] A részletmagyarázatoknál /orvosok voltak a vezetők, szegénységet fogadtak, a keresztónyság logikusabb változatát hirdették/ fontosabb az, hogy vallást mondva eszmét ért, népet és kulturát. Az első változat előszavában "Az Öreg" az iró megszemélyesitője, ezeket mondja: ki lehet irtani népeket fegyverrel, az emberről "ma", mint csoport tagjáról kell irni, nincs "izgatóbb, mint rágalomözönből kifogni egy veszett ügy igazát."[165]

Az előadáshoz irt müsorfüzetben az albigensekről már mint olyan népről beszél, mely "két-három századdal megelőzte korát" /ezt a darabban is hangsulyozza, hisz a harc igaz voltát huzza alá./ Szándékát igy fogalmazza meg: eszméket, történelmi eseményeket, de ugyanakkor a végzet eleven emberi szenvedélyeken át érvényesülő uralmát akarta ábrázolni. /Ezt a végzetet másutt "az idő"-nek nevezi, tehát történelmi helyzetnek.[166]/ Illyés arról is ir, hogy élő, még küszködő közösségeknek irta példázatát egy elpusztult, de erkölcsileg mégis fennmaradt közösségről. Gondoljunk csak a baszkok, az irek, a félbrige-mozgalom támogatására irt Illyés-cikkekre! A magyar anyanyelvüek sok gondja is eszében járt természetesen, ez müsorfüzetének befejező gondolata is. /Nem véletlen, hogy erre érzékenyen reagált irótársa, Veres Péter.[167]/ Mégsem elsősorban egy kis nemzet féltéséről van szó a tragédiában, mint ezt a róla irott kritikák középpontba állitották[168], azt hiszem maradandóbb értéke a drámának az az általános mondanivaló, amelyet kevéssel a dráma megirása után igy fogalmaz meg Illyés: "Az albigensek tragédiája azt példázza, hogy az igazságot el lehet fojtani, hogy az eszme nem győz puszta létezésénél fogva, hogy utolsó szálig ki lehet irtani igaz ügyért küzdő népeket, országokat: hogy egünkre az értelem nem megy fül oly magaerejüen, mint a Nap, hanem csak a többség buzgalma árán, s még akkor is pillanatonként tartani kell

teljes erővel, teljes áhersággel." [169]

Néhány évvel később, az occitánok mozgalmairól irt vitáról beszámolva azt a francia szerzőt vessi védelmébe, aki e mozgalmat ma is jelentősnek látja, s nem ért egyet azzal a nézettel, amely az Occitánia megmentéséért folyó harcot értelmetlennek tartja, amikor az emberiség megmentéséért kell küzdeni. Illyés itt fogalmazza meg talán legvilágosabban, amit nem lehet nem olvasni a sorok mögött ott is, ahol azt teoretikusan nem mondja ki: "a nemzetközit és a nemzetit nem egymással szemben, hanem párban" kell látni. Itt felsorolt példái, Pakisztán, Washington /"feketék"/ Belgium, Provence, a már korábban említett baszk, ir kérdés, vagy a bennünket legközelebbről érintő - a környező országokban élő magyar anyanyelvűek gondjain segíteni szándékozó irások mind azt mutatják, hogy Illyés korunk nemzeti problémáival felelősségteljesen szembenéz és internacionalista szemlélettel próbál meg rájuk irt találni. "Az emberiség megmentése üres szó; a valóság, ha sorra vesszük, s egyenként elháritjuk a bajait." [170] - irja.

Érdekes, hogy a Tisztáik egyik /imént idézett/ alapgondolatát igen hasonló megfogalmazásban már 1946-ban papirra vetette, Franciaországban, a háboru utáni Párizs utcáin fogalmazódtak meg benne. A háboru pusztitásai ébresztették Illyésben ezeket a gondolatokat, de nemcsak az épp elmult, hanem a régi korok veszedelmes és értelmetlen vallásháborui is. Igy ir: "Nem hiszem, hogy az idő szükségszerűen igazságot szolgáltat. Az idő nem erkölcsi lény. Nem hiszem, hogy az igazság önmagától valaha is kiderül. /.../ Nem hiszem /.../ hogy az erőszak nem lehet tartós, csupán azért, mert ez a kifejezés, hogy a szuronyokra nem lehet ráülni, szemléletességével valóban képtelenséget érzékeltet. A szuronyokra rá lehet ülni, sőt nagyon kényelmesen lehet ülni rajtuk, ha például százat a hegyével pontosan összeillesztenek s még egy vánkost is dobnak rájuk. Nem hiszem, hogy egy feltörő réteget nem lehet visszanyomni, eszmét, hitet, osztályt, népet nem lehet kiirtani. Nem hiszem, hogy a vér "égre

kiált". A vért beissza a föld. Csak az emberi akaratban hiszek." [171]
Az állandó éberségre felhivás közösségért, eszméért, népért a Tiszták célja is. Már az előbb emlitett tanulmányban a költő feladatát az "ébresztés"-ben látja, és kimondja: valamennyien felelősek vagyunk mindannyiunk sorsáért. Itt ugyanezt fogalmazza meg, mint még mindig aktuális, el nem évült mondandót. A tartós zsarnokságról is ugyanazt a képet rajzolja:
'Az Öreg....ki lehet irtani /népeket/. Fegyverrel - karddal vagy lándzsával mindent lehet.
II. Férfi. Csak a hegyükre ülni nem lehet!
Az Öreg. Egy szurony hegyére nem. De ezret egymás melló illeszteni, s még egy párnát is fölébük, a legkényelmesebb karosszék. A zsarnoknak a legkéjesebb." [172]

Mondandója a mához, hozzánk az, hogy most és mindenkor, a gondolkodó emberek feladata mindenütt a zsarnokság megakadályozása és harca saját közösségéért, amellyel egyben az emberiség ügyét is szolgálja. Az emberért kell harcolni, ez a dráma legfőbb mondanivalója, hisz főszereplője nem En Marty, hanem Perella, aki a szabad emberi életért harcol.

A drámákról irt gondolatainkat Illyésnek egy francia drámafordításával zárjuk le. 1965-ben Euripidész Trójai nők c. tragédiájának Sartre-átdolgozását alkalmazta magyar szinre Illyés Gyula. [173] Feltünően rokon a tragédia mondanivalója a Tisztákéval. Egy elpusztult nagy nép siratása a Trójai nők, ahol az erkölcsi diadal a szolgaságba kényszeritett legyőzőtteké. Hekabé itt éppugy nem adja fel igazát, mint En Marty püspök, a "tiszták" vezére. S bár Hekabé meggyőződése igazáról éppoly erős, mint a tisztáké: "Eltününk és mégis emelkedünk
a példák mil leszünk,
hogy mi az ember..."; a végzet beteljesedését egészen más erők sürgetik. Az Illyés-müben az idő, vagy a történelem, a trójaiak esetében a sartre-i feldolgozásnak megfelelően a teljes "szabadság":

/Kórus/ "Nincs már többre hatalma az égnek
ellened ember. A kinek
legnélyére taszítva
szörnyű szabad vagy."

A darab egésze keserű, a háboru és pusztitásai ellen irt felhivás. A háboru borzalma mögött az ember elpusztulásának veszélyével fenyeget:

/Poszeidon/ "Most megfizettek.
Háboruzzatok csak, hülye halandók,
duljatok csak várost és határt,
és templomot és temetőt,
gyűtörjetek, gyalázzatok meg
mindenkit, aki gyönge,
akit lebirtok:
beledögültök
mind."

Ezek a mü zárószavai, amelyek egyébként az Euripidész-műben egyáltalán nem szerepelnek. Euripidész Sartre-átdolgozásának magyaritására nemcsak az indithatta Illyést, hogy a Trójai nők 1910-es években készült Csengery-forditása már nem korszerű, hanem aktuális mondanivalója is: az igaz ügyet védők /gondoljunk csak ujra a Tisztáknál emlitett cikkekre!/ ellen harcolók megbünhődnek, az emberiség elpusztitja magát a háboruban.

Illyés nem annyira posszimista, mint Sartre, hisz a Jó-ban, hogy az ember tehet érte valamit, a Rossz táborában a háboru mellé az emberi gyávaságot és a kibuvást helyezi. A Rossz legyőrése minden nap, a legegyszerűbb ember is művelheti, távodése beismerésével, vidámitással, értelmes emberi cselekvéssel. Illyés kathar vallása azt jelenti, hogy a Rossz ellen mindig és minden lehetséges fegyverrel harcolni kell. /Ezeket a gondolatokat konkrétan Az éden elvesztése c. művében találhatjuk meg. [174]/ Egész életműve ennek jegyében fogant.

"A nép költészetéért"

A nép szinházáért irt irásával egyidőben irja meg A nép költészetéért c. cikkét. Nem lehet véletlen egybeesésre gondolni, nagyon is tudatos 1954-ben Illyésnek az a törekvése, hogy elvileg is meg akarja határozni a két legdemokratikusabb és legközvetlenebbül a néphez szóló irodalmi műfaj jellegét a szocialista társadalom dolgozói hasznára. Mindkét irás lényege az, hogy eddig még ki nem mondott igazságot mondjon ki a műalkotás irója, felelősséggel vállalja a megismerés és megismertetés szerepét és ne a primitiv ember látásmódjával próbálja a bonyolult világ igazságait ábrázolni. /Birálatot mond itt az "automatikus" alkotásról is./ A költőnek, drámairónak jó világszemléletre alapozott alkotásokat kell irnia: "a világ lényegbe látó szemlélete nélkül lényegbe vájó, azaz már cselekvésre biztató, vagyis igazi , nagy költészet nincs." - irja.[175]

Ezeket a gondolatokat folytatja, fejleszti tovább A pesszimista versekről irott tanulmányában, mely ugyanebben az évben jelent meg. Ebben a gondok, az "árnyék" megverselésének, leirásának létjogosultságát hirdeti és védi meg Illyés, az egész ország szine előtt, irótársainak támogatásával.[176]

1955-ben már irodalmi életünk egészséges fejlődésének zálogát látja a "nyitottságban" - az egész világirodalom megismerését fontosnak tartja. "A legduzzadóbbnak igérkező költői kort is valamiféle vitamin-elégtelenségtől félteném, ha fal mögé zárkóznánk."[177] - irja.

1955-ben, majd 1956-ban is járt Párizsban. Szorongó, aggodalmas az a kép, amit Párizsban fest rólunk. Gondolatmenetében onnan indul el, hogy 1196-tól, Peire Vidal magyarországi utjától jelentős francia költő 1949-ig nem járt nálunk, nem irt rólunk. 1949-ben Éluard-ral megtörni látszott a jég, de ujra befagyott. Irodalmunk nyugati sikertelenségét vizsgálva kétkedő kérdése mögött:

"Van bennünk valóban érték, s ráadásul olyan, amilyen másban nincs?" tagadó választ sejtet, és ismét - mint a negyvenes években - önismeretünket, önkritikánkat látja végzetesen hibásnak.[178]

Fordulópontokról Illyés életében nem lehet beszélni. Következetes, önmagát meg nem tagadó író. Viszont épp ennek köszönhetők azok a változások, amiket eddig is nyomon követtünk. Illyés eszméi a történelmi változásokkal párhuzamosan alakulnak. A csend, majd a kibontakozásért vivott harc korszaka után szépirodalomban rendkivül gazdag, esszéirodalomban igen sokrétü időszak következik. Számottevő és említésre méltó a francia fordítások gyarapodása is. Néhány klasszikus mellett elsősorban a mai francia költészetből fordít és ennek a kettőnek az aránya 1958-tól egyre inkább az utóbbi javára változik. Ezt adatszerüen is tudjuk bizonyitani: 1958-ban 9:3, 1959-ben 1:4 az arány, 1960-ban még fordít néhány nem 20. századi költőtől a Párizs c. antológia részére, de ettől kezdve csak mai költőket fordít, egy-két kivételtől eltekintve, mint Baudelaire vagy Rimbaud egy-egy versének fordítása. Még az 1963-as Nyitott ajtó c. fordításkötetébe sem fordít uj, nem 20. századi költőtől verset, bár említsük meg, gondosan átfésülte, kiegészitette A francia irodalom kincseshása c. kötet részére készült fordításokat.

Az 1958-tól irott esszék közös jellemzője a visszatekintés, a tisztázás szándéka. Az első ilyen tisztá ó-visszatekintő periódus az 1939-1946-os időszak, de ez inkább életrajzi jellegü, mig az ekkor kezdődő időszak irásai sokkal elvibbek, gondolatibbak. Ennek megfelelően a müfaj is más, az előbbre a regény, esszéregény mig a másodikra a tanulmány, esszé jellemző.

Falukutató müveinek inditékát szándékozik megvilágitani Visszapillantás c. irásában, népiességét jellemzi: "Iróvá Párizsban nevelődtem, szürrealisták közt, szemléletem, kifejezésmódom egyáltalán nem népies volt, noha nagyon is a népért való. Gondolataimat otthon sem népiesen fejeztem ki, szüleim megvetésének

érezten volna, ha köztük másként beszélek, /.../ mint akár az ugynevezett legelőkelőbb szellemi körökben." [179]

Éluard népiességéről irva ugyanerre a meggyőződésre jut: "ritkán tettek föl hamisabb páros kérdést ennél: a művészettel szálljunk-e le a néphez, vagy a népet emeljük-e föl a művészethez?" [180]

Hangsulyozni szeretnénk, ezeknek a tisztázó jellegü irásoknak soha nincs "kimosakodás", mentegetődzés jellege, a cimzett nem is a jelen, hanem : az utókor, amelynek harcait a régiek tisztázásával megkünnyiteni szeretné. Egy 1962-ben készült beszélgetésnek ezt a cimet is adja: "Minden jót - az utókornak." [181]

Mérleget készit életéről is /mi is hivatkoztunk ezekre az irásokra fiatalkori munkásságának értékelésekor/. Az indulás, a párizsi évek közös jellemzőit keresi: "mozgalmi együttes indulattól vezettetve akartam avantgardista-szürrealista költő lenni," "a legujabbat, a legigazabbat akartam", az 1926 utáni éveket az erkölcsi kötelesség megerősödése jellemzi: a "szolgálat" vállalása. Egész életművéről vall: "Én a különböző műfajokkal is mindig csak egy ügyet akartam szolgálni. Hogy egységes nép legyen, hogy megszünjék a kizsákmányolás, a nyomor." A feladat 1945 után módosult, de azt a szolgálatot, amit erkölcsi kötelességérzete diktált, akkor is vállalta. Illyés Gyula szerepét ismerve a magyar és a világirodalomban, a kötelesség- és felelősségtudat, a szolgálat legmélyebb átélését sugároszák az olvasónak az idézett vallomás után következő záró sorok: "Ugy érzem, hetvenéves kora után az ember már nemcsak önmagának felel az arcáért, hanem a környezetének, mindenkinek: mi lett belőlo. Igyekszem olyan arcot kialakitani magamnak, amilyennek én elképzelem a magyar irót." [182]

Tisztázás, vagy inkább tanuvallomás Bartáról irt értékelése /ez is 1962-ben/, amelyben a közép-európai avantgarde

mozgalmait vizsgálja a nyugat-európaiakkal összehasonlítva. Míg az utóbbi Illyés szerint egy társadalmi igényt elégített ki, az előbbi tragédiáját épp ennek hiányában látja.[183]

Minden író legfontosabb feladatának a "hős" gondjainak vállalását és megírását tartja. Még akkor is, ha ez nehéz és Illyés úgy érzi, ma különösen nehéz, mert a "durva" festés nem segít és mert az irodalom ma nem ellenszéki.[184]

Ma is megkülönbözteti a nyugati és keleti országok íróinak feladatát: "...magyar költőnek lenni mindig is, most is egyet jelentett és egyet jelent az őrző, a virrasztó gyötrelmes tisztével." Helyzetfelismerést és feladatvállalást kell ezen érteni - pontosítja kijelentését.[185] Még a "legtisztább" irodalommal is "ügyet szolgálni" - ez az a gondolat, amit már Petőfi áhít, s amit Illyés is követelményként állít önmaga s mások elé.[186]

A mai magyar valóság ábrázolását várja és hiányolja napjainkmagyar irodalmából.[187]

Mégis úgy érzi, hogy a keleti országok költői ezt a feladatot jobban teljesítik, mint nyugati társaik. A lautréamont-i gondolat idézése: "A költészetnek egyetlen ellensége az irodalom", amely a századelő egyik jelszava volt, ma sem időszerűtlen. Alkalmazását, hogy az irodalom ne irodalmárok, hanem a gyakorlati élet szolgálatára álljon, úgy érzi, nem valósítják meg eléggé napjaink francia irodalmárai. Megérti a kötöségbeesés költészetét, ő azonban az írói munka értelmét a szolgálatban látja. A líra és a dráma feladatának is a közlést tartja.[188] Emlékeszünk arra, hogy a francia költészet népszerűtlenségének okát abban látta, hogy nem tölti be ezt a feladatot.

Körülbelül a hatvanas évektől beszélhetünk a modern költészet tematikai, nyelvi, eszmei problémával, vagyis tulajdonképpen a modern költészet elvi kérdéseivel foglalkozó írások gyakoribbá válásáról és önállásodásáról. Ezek a tanulmányok legtöbbször ars poetica-ként is értékelhetők. Vannak közöttük olyanok,

amelyek főleg a magyar költészettel foglalkoznak, de azok elsősorban visszatekintő jellegűek. /Mint pl. a Barta-tanulmány./ Napjaink költészetével foglalkozó írásait nemzetközi" költő-közösség" fülének szánja, mint pl. A lira modern eszközei, A költői nyelvről, A költő dolga, a Vége felé a kétségbeesésnek, a Kétfélé költészet? a Lehet-e a népnek művészete? c. tanulmányait. Összefügg ez a PEN-ben végzett tevékenységével, hiszen több esszéjét a nemzetközi írószövetség üléseire készítette. Összefügg azzal is, hogy a költészetet nagyon fontosnak tartja, nemegyszer mondta, hogy egy nagy, egy jó vers megírása leghőbb vágya.[189] Ugyanakkor azzal is kapcsolatban van, hogy a magyar irodalom, a magyar költészet jövőjét a nemzeti költészet európai szintű művelésétől várja. Ehhez járul ő hozzá nemcsak költészetével, hanem esszéivel is. Illyés költészetéért a nemzetközi elismerést hivatalosan is megkapta 1965-ben, a Le Grand Prix International de Poésie-t, ötödikként.[190] /Bár a nemzetközi elismerést egyre több idegen nyelvre lefordított verseskötetei talán még jobban mutatják./

Kelet és Nyugat irodalmának közelítésén munkál. Nagyon izgalmas eredményre jut: legyenek az irodalmak - nemzetiek.[191] Azért izgalmas ez az eredmény, mert sokáig úgy vélte, hogy a magyar irodalom épp nemzeti jellege miatt nem jut be a világirodalomba. De meg is határozza ennek a nemzeti költészetnek a lényegét /hiszen annyiszor visszaáltok ezzel a fogalommal!/ : "Az a költészet, amelyet én nemcsak a holnapénak, hanem minden világrész költészetének érzek, azt hiszem a szabadság és felelősség /.../ szárnyával fog uj pályát kezdeni. /.../ a morált kell hívnunk a Muzsa utitársául."[192] Párizsi éveinek ars poéticája tör vissza itt átalakulva, de mégis megmaradva. A maradandóban, a holnapban a csak kalandot kereső, erkölcsi felelősséget nem vállaló irodalom nem kap helyet.

Ennek a népért felelős irodalomnak és képviselőinek a világ alakitásában is fontos szerepet szán: a népek érintkezését, kapcsolataik erősödését segithetik.[193]

"Helyünk a világirodalomban"

Illyés szinte Franciaországba érkezése óta izgatta az a gondolat, hogy milyennek ismernek bennünket a franciák. A magyar irodalom franciaországi megismertetéséért is megtette, amit csak tudott, antológiát szerkesztett, baráti kapcsolatait felhasználta egy-egy magyar mű megjelentetésének sikeréért, előszavakat irt franciául megjelenő magyar művek elé. Neki is számos műve megjelent franciául. De mindezekről a "betörésekről" mint sikertelen kisérletekről beszél, ir.

1947-es franciaországi utjáról irva, nem látja tragikusnak, hogy nem ismernek bennünket; szerinte mi vagyunk gazdagabbak, mert mi ismerjük a franciákat jó forditásaink segitségével. Ugy véli, ugyanolyan érték Ady, Babits világirodalmi hir nélkül is, mégis keserű a hangja.[194] /Világirodalmi hirről beszélve elsősorban Franciaországra gondol, ezt ismeri legjobban, ezt viseli leginkább a szivén./

A Nyitott ajtó forditáskötet bevezető tanulmányában, 1963-ban veti fel ujra ezt a kérdést, itt már konkrétan az irodalomra gondolva. /A tanulmány cime is: Helyünk a világirodalomban./ Furcsának tünik, hogy egy forditáskötet előszava a mi világirodalmi helyünk keresésére ösztönzi. Ennek oka az, hogy akkor Illyés ugy látta, hogy a világirodalomba belépni csak forditásainkon keresztül tudunk. Irodalmunk ezek segitségével lehet "a világirodalom közlekedőedényén egy kis ág", melynek állását jelezniе kell.

Nagyon pesszimista itt a világirodalom és a "nemzeti irodalmak" kapcsolatának vizsgálatában. Ugy véli, hogy "a forditás is - és voltaképpen a világirodalom is - természetesen elsősorban

a kis lélekszámu és a szerény irodalmi multu népek ügye. Ez az ő nemes elégtételtevésük." Az indoklást később kapjuk: "A nemzeti irodalmakat sokszor elöntötte csoportszenvedély, helyi érvényü vagy pillanatnyi erejü igazság érzete. Minél világirodalmibb egy alkotás, tárgya annál eredendőbben maga az ember" - irja. A "fal" áttörésének nosztalgiáját érezzük ezekben a sorokban. A befejező gondolat optimizmusa:"Világirodalmi hir nélkül is lehet iró éppugy mint nép világirodalmi" azonban cáfolja az eddigi gondolatokat és ebben a tanulmányban veti föl azt a gondolatot is, hogy a világirodalom fogalmát ujra kell értékelni. Itt világirodalmon Illyés egy "nemzetek fölötti" irodalmat ért, amelynek eredete a nemzetek kialakulása előtti korba vezet. A világirodalom fogalmát kisérli meg meghatározni időszerü kritériumok alapján: a népi demokratikus államok "tömegek olvasmányává" teszik a világ klasszikusait, ez lehetne a világirodalom uj ismérve, tehát az, hogy élő. [195]

1964-ben Illyés ugy látja, hogy sikerült betörni néhány jó versfordittással és regénnyel a világirodalomba, de legalábbis a francia irodalomba. Az eddigi sikertelenségek okát abban látja, hogy eddig mi ajánlottuk müveinket, igény nem volt, a forditások gyengék voltak. De itt is figyelmeztet: világirodalmi szinten, önkritikával irjunk, "akkor kopogtatás nélkül is meghivnak bennünket." [196]

Ugyanezzel a kérdéssel foglalkozik, egy irodalmi vita tanulságain töprengve 1969-ben, de a megközelités és az eredmény is alapvetően különbözik az eddigiektől. Itt a világirodalmi hely fogalmának helyes értelmezését idézi /"világirodalmi helye annak az irónak van, akinek puszta neve emlitése élményt idéz föl: elolvasott müvet, megismert irányzatot"/, azzal a céllal, hogy az érte való hiábavaló viaskodás helyett ugy végezzük a munkánkat, "mintha a világirodalom nevében csinálnánk". A mi dolgunk, vallja, saját hazánkban, európai szinten, igazul szólni. Önkritikára

és igényességre szólít: először " a saját szemünkben" legyünk világirodalmiak. Nem jelenti ez ugyanakkor irodalmunk lekicsinylését, "megvan minden jogosultságunk a világirodalmi helyre" - jelenti ki, de ezt "nem a mi dolgunk érvényesíteni". Fontosnak tartjuk azt a gondolatát is, hogy meg kell vizsgálnunk a "világirodalmi hely /.../ fogalom tényleges aranyértékét, hogy mit nyernénk vele, hogy mit érdemes áldozni rá." [197]

A magyar irodalom és a világirodalom kapcsolatát ugyanebben az évben Lukács György is elemezte. A vele készült interjuról kértek véleményt Illyéstől aki épp az interju vita-jellege miatt itt élesebben fogalmaz, mint másik cikkében. Nagyjából egyetért Lukáccsal a világirodalom fogalmának meghatározásában: "nem azoknak a műveknek az összessége, amit az ember elolvas /.../, hanem /.../ egy civilizációnak, a mi civilizációnknak affféle tudata." Vitába száll azonban Lukács György gondolataival a világirodalom és a "provincialitás" kérdés feltevésével és a "miért nincs helyünk a világirodalomban" lukácsi megválaszolásával.

Lukács György provincializmuson helyi kötöttséget ért /példának többek között a Bánk bánt idézi/, amely épp ilyen kötöttsége miatt nem a kor időszerű, «haladó» eszméit szolgálja. Illyés szerint éppenséggel az lesz világirodalmi szerző, aki ilyen helyi lelkületet, «provinciális» anyagot világirodalmi rangon tud ábrázolni." Példának a mi irodalmunk mellett a "négritude" irodalom francia nyelven író képviselőit: Aimé Césaire-t és Léopold Séder-Senghort idézi. A rokonságot abban látja, hogy hasonló a két irodalom feladata: társadalmi funkció betöltése. Miután tisztázza, hogy a magyar irodalom 1919 előtt sem provinciális, összefoglalásában abból indul el, hogy a magyar irodalom is benne van a világirodalomban, de mégis igazságtalannak érzi /ellentmondva önmagának/ pl. Móricz nemzetközi elismerésének hiányát. [198] A "helyi" problémák ábrázolását tartja irodalmunk "legégetőbb" feladatának.

Az európai szintű, magyar anyagból gyúrt műveket vallja

világirodalmának 1973-ban [199], 1974-ben.[200]

Egyik legutóbbi, 1977-es írása szinte kihívóan teszi jelszóvá a provincializmust, közvetlen közösségünk gondjainak ábrázolását és örömmel üdvözli ennek jeleit napjaink irodalmában. [201]

II. A 20. századi francia irodalom - Illyés Gyula műveinek tükrében.

1

A francia irodalom kincseshára bevezető tanulmányáról szólva idéztük Illyés francia irodalom-korszakolását. A 20. századhoz érve szeretnénk a "jelen" irodalmának értelmezését pontosan idézni. Jelenen kell értenünk szerinte "irodalmilag nagyjából mindent, ami a francia forradalom óta történt: a kor, amely előttünk alakul, s alakít bennünket, akkor nyílt meg. Ami azóta következett el, mintha személy szerint velünk esett volna meg, nem kíván magyarázatot. Klasszicitás, romantika, realizmus, szimbolizmus, avant-garde, számunkra nem mereven lezárult szakaszok: mindegyik hullámcsapása elér bennünket, lelkünket egyidejűleg munkálja. /.../ Ezen a ponton van most a francia szellemiség." [1] Ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg Illyés Baudelaire-tanulmányában 1974-ben: "a XIX. és a XX. század alapjában egy korszak: egy problémakör, egy érzésvilág." [2]

Tulajdonképpen ez a magyarázata annak, hogy a 19. századot Illyés mindig a 20. századra kitekintve elemzi, és látni fogjuk, hogy a 20. századi írók, irodalmi jelenségek, irányzatok elődeit szinte mindig megkeresi a 19. században.

A 20. századi irodalom /és elsősorban költészet/ egyik legfőbb örökösége az - oly megvetett - írócsődöktől: "a lázadás hagyománya". Lázadtak az írók az esztétikai értékek,akor erkölcse, igazságtalan társadalma ellen. Ezt a 19. századi "hagyományt" Apollinaire és Cendrars folytatták, majd mozgalommá az avantgarde néven összefoglalható izmusok fejlesztették. A lázadás két alapvető iránya: az esztétikai és az erkölcsi, vagyis a művészi és a társadalmi nem minden életműben kapcsolódik egymáshoz. Illyés értékítéleteit sokáig /körülbelül a 40-es évekig/ erősen befolyásolta - bevallottan - , képes-e költő vagy író a társadalmi és művészeti forradalom összhangját megvalósítani művészetében.

Elemzésünkben a fenti szempontokat szem előtt tartva először

azoknak a költőknek illyési értékelését mutatjuk be, akik nem irodalmi csoportban alkottak. Így a szimbolizmus 20. századi követőit, Saint-Pol-Roux-t és Paul Valéry-t; a kubizmus jellegzetes alkotásmódját az irodalomra alkalmazó Apollinaire-t, Cendrars-t és Reverdyt.

A második nagy csoport, amelynek elemzéséhez Illyés munkásságában a leggazdagabb anyag áll rendelkezésünkre : a 20-as évek irodalmi mozgalmai közül a két legjelentősebb - a szürrealizmus és a dadaizmus. 1921-től kezdve napjainkig személyes kapcsolatban is volt és van Illyés a francia irodalommal. Miradásainak időpontja sem másodlagos, ezért ennek a résznek az anyagát időrendben vesszük sorra. Ugyanezen okból a csoportok szétválása után szétszóródott írók - költők pályafutását is itt kísérjük végig.

Dolgozatunk következő részében fogjuk ismertetni Illyés véleményét a 20. századi francia katolikus irodalom kialakulásáról és feladatáról.

Ezután következik majd a francia regény hagyományos vonalát, a realizmust továbbvivő prózairók vizsgálata. Itt foglalkozunk a populizmus és a népiesség illyési értelmezésével a francia irodalomban; Giono magyarországi bemutatásával és főleg a bemutatása miatt támadt vitának a magyar népi írók mozgalmára gyakorolt hatásával.

Illyés egzisztencializmusról kialakult véleménye, a "pesszimista költészet" létjogosultságának vizsgálata, majd a mai francia irodalom - elsősorban költészet - elemzésével fejezzük be a 20. századi irodalom illyési értékelésének ismertetését.

<u>Szimbolizmus</u> - Saint-Pol-Roux, Paul Valéry

A szimbolizmus ötvenéves évfordulójáról megemlékezve, 1936-ban, titkukat nyomozza és tárja fel Illyés. Itt foglalkozik a szimbolizmus második nemzedékének költészetével is, amelynek két legfontosabb képviselőjét Saint-Pol-Roux-ban és Paul Valéryben látja. Saint-Pol-Roux a szimbolizmus nyelvi tömörítését fokozta /vagyis a hasonlított elhagyását a hasonlatrendszerből/ amikor megfogalmaz-

ta azt a követelményt, hogy "a versben lehetőleg minél kevesebb fogalom szerepeljen a maga polgári nevén". Így például "a cecceszopó bűn a leányanya gyermeke", vagy "az eleven bárka a gunszaly". "A tökéletes vers az volt, amelyben kivétel nélkül minden szó elé kecses álarcot sikerült helyezni, a kor ízlésének megfelelően kétértelmű mosollyal és szépen kefélt szakállal." Látható élvezettel részletezi Illyés a költőnek és követőinek nyelvi játékait, amik, akárcsak a szürrealizmus idején, itt is megmozgatják képzeletét. /A szürrealisták is egyik előfutárukat tisztelték Saint-Pol-Roux-ban./ Illyés Gyula következetesen önmagához, az ilyen alkotások létjogosultságát is elismeri, de iróniája hangsúlyozza, hogy ez nem elég:"... az effajta receptek alapján is készültek kitűnő alkotások - írja , Saint-Pol-Roux például a saját receptje ellenére is jó költő volt." [3]

Paul Valéryt a szimbolizmus tökélyre vivőjeként értékeli, Verlaine, Mallarmé szellemiségének továbbvivőjeként:"... a Fileuse olvastán - hát még hallatán - első élményem maga a hangok muzsikája s jóval később a szavak értelme." [4] Az irodalom «amator»-ja akart lenni, vagyis szív szerinti ápolója és kedvelője"; Illyés bevallja, hogy őt is kísértették hasonló gondolatok. [5] Valéry és a szimbolista költők védelmére írja le 1936-ban azt a gondolatát is, hogy érthetetlen jó vers nincs a világon" [6], amit majd az ötvenes években a "homályos versek" védelmében részletesen kifejt.

Apollinaire és a kubizmus - Cendrars, Reverdy

Illyés Gyula, aki mindent megbóditani szándékozó "hun"-ként érkezik meg Párizsba, valószínűleg az izmusokkal együtt ismerte meg Apollinaire nevét. Az viszont bizonyos, hogy 1923-ban már olyan jól ismerte költészetét, hogy az uj francia irodalmat bemutató tanulmányban pontosan elhelyezi Apollinaire-t és irányzatát, a kubizmust az 1914 körül kezdődő irodalmi irányok között. [7] Az irány-

zatok alakulását Illyés tanulmányának tükrében az izmusok történetével foglalkozó részben fogjuk bemutatni. Itt csupán a tanulmány utolsó - az előző gondolatsoroktól függetlenithető - részéből idézünk: az expresszionizmusban a német szellem tipikus, romantikára hajló megnyilvánulását látja, míg a kubizmus gyökerét a francia szellem racionalizmusában. /Ugyanezt a gondolatot megtaláljuk Kassák Lajosnál, aki, bár személyesen is találkozott Apollinaire-rel, franciául nem tudott, ezért müveit és a kubizmust Illyés és néhány más értő társ közvetitésével ismerte meg. [8]/

Illyés a kubizmusnak két korszakát különbözteti meg. Az első szakasz jellemzőit Apollinaire, Cendrars, Cocteau első verseiben találja meg. Alkotásmódjukat igy jellemzi: "a jelenségek átfolynak a költőn és lényegükben változatlanul rügaődnek meg. A hangulati elem csak annyi, amennyit a jelenségek kiváltanak, a költő egyénisége csak a kiválasztásban szerepel." "Hideg szemléletnek" nevezi ezt Illyés.

Apollinaire maga tiltakozott legjobban az egyén ilyen háttérbe szoritása ellen. Illyés modern festőkről is irt kritikákat, ennek tulajdonitható, hogy a kubista festészet és költészet alakulását párhuzamban látja és értékeli: "Akkor a kubista festészet már valóban tulhaladta a tárgyak dekompozicióját és a formák elvont épitéséhez jutott. Mi is tul vagyunk az egyént lekötő valóságon, a természetből kiemelkedő szabad individuumok vagyunk. " - idézi a kubista költők nyilatkozatát. A háboru a hideg valóságlátástól eltávolitotta a kubistákat, és ráébresztette őket a magányosságra, a közösség igényére: "itt nincs tovább utja az Énnek, az univerzum összefüggő és megbonthatatlan." - irja. Bizonyitékként Apollinaire jellegzetesen szimultaneista és kollektivista versét idézi Cordes cimmel. /A Cordes cim valószinüleg tévedés, Illyés a Liens cimü vers első részének forditását közli./

"Kötelek Üvöltenek
Európán keresztül harangok hangjai
Fölakasztott századok

Nemzeteket összebogozó sinek
Alig egy-ketten
Minden kötelektől megszabadultak
Adjunk egymásnak végre kezet." [9]

A Liens c. vers részletének idézését Illyés fordításában az is indokolja, hogy ezzel is uttörő munkát végzett, ez Apollinaire harmadik magyarra fordított verse. Két évvel később Naik, majd ezzel csaknem egyidőben A törrel lesszurt galamb és a szökőkut c. verseket is leforditja - ezekkel folytatva uttörő munkáját. Mind a három vers a Calligrammák c. kötetben jelent meg.

Illyés 1923-ban, az uj francia költészetről adott beszámolóban Apollinaire költészetének két legfontosabb szakaszát pontosan elkülöniti /egyben ezt a kubista költészetre is általánositja/. A két korszakot inkább csak az iró, az alkotó szempontjából jellemzi, az elsőben a költői egyéniség háttérbe kerülését és a szabad asszociációkat, a másodikban a kollektivitás, a közösség felé fordulást hangsulyozza.

A 30-as évek végéig a magyar irodalomra és Illyésre is éppen a második periódusban született Apollinaire-versek gyakoroltak jelentős hatást. Ennek oka Illyés esetében az, hogy ekkor mindennél fontosabbnak tartotta a közösség képviseletét. /A későbbiekben erről még részletesebben szólunk az 1914-18 közötti irodalmi irányzatok vonatkozásában./ Ez lehet az oka Apollinaire sajátos magyarországi hatásának is, a másik pedig az, hogy 1930-ig csak ebből a Calligrammák c. kötetből jelent meg fordítás, igy franciául nem tudó költőink más alkotásokhoz nem juthattak hozzá.

Illyés költészetének elemzésénél Fodor Ilona először a Nehéz föld /1928/ Tükröző c. versében fedezett fel Apollinaire hatásaként szövegegyezést hasonló hangulatu versszorokban. Rába György erről a "felfedezésről" azt irja, hogy ez "az első tudatos «áthallás»" ? Ezt az állitást annyiban kell helyesbitenünk, hogy Illyés épp az érintett sorokat már Párizsban leirta, mint erről "abbahagyott" verseihez

irott bevezetőjében beszámol.[10] Az Óda Európához és az Avar c. Illyés-versek Apollinaire La Chanson du Mal-Aimé c. vers dallamképletére íródnak, de a szerkesztésmódra, a gondolatok sorjáztatására is bizonyosan hatott a vers.[11]

1929-ben Illyés ezt írja Apollinaire-ről: "verseinek /.../ újszerűsége a mindent felöldő és mindent befogadó poszt-szimbolista szimultanizmusban rejlik."[12]

1942-ben már teljesen értékének megfelelően jellemzi Kincses-házában Apollinaire-t, aki ettől kezdve egyre sokoldalúbb megvilágítást kap elemzéseiben. A több mint húsz év múlva megjelenő Nyitott ajtó kicsit megrövidítve, változtatás nélkül ugyanezt a méltatást közli Apollinaire-ről. Helyet kaptak ezek a sorok Apollinaire válogatott műveinek fordításkötetében is, a kortársak és utódok vallomásai között:

"A francia költészet egyik legnagyobb hatású megújítója, legötletesebb kísérletezője és tréfacsinálója: a kubizmus, szimultanizmus, stb stb első apostola ill. jókedvű kitalálója: a már nemzetközi Párizs szellemének megszólaltatója, de közben Villon és Verlaine hagyományainak legméltóbb örökösa. /.../ Hatása, különösen Franciaországon kívül óriási: tréfáit is komolyan vették. Álmélázó csodálatottsága ellen öngúnnyal, jóindulattal védekező költő. A költészet, sőt a nyelvtan, sőt a helyesírás szabályait is elvetette: de legnagyobb verseit a francia klasszikus vers törvényei szerint írta."[13] /Erre példa a Nyitott ajtó fordításkötetben közölt egyetlen Apollinaire-vers is, A Mirabeau-híd./[14]

Hasonlóan fogalmaz 1940-ben is: /pollinaire az első, aki az uj francia költészet egyik jellemzőjét alkalmazza: "a vers gondolati és érzelmi jegyeinek kötőanyag nélküli sorjáztatása." Itt is hozzátesszi, hogy a kubista festők "éppilyen közvetlenül, ilyen látszólagos szabadsággal - kezdték elhelyezni vászonaikon azt, amit a tárgyak jelenszőjének tartottak. S keresték már ezek harmóniáját."[15]

A költő_elődei keresésében nem áll meg Villonnál és Verlaine-nél. Victor Hugo "tiszta" tehát formaforradalmár hangjának követőjét látja benne Rimbaud-Mallarmé-Jarry áttételekkel.[16] Rimbaud költőutódját látja benne más szempontból is: játékosságát, kalandvágyát, csillogását, képzeletének szárnyalását követi - extrovertált. A követők közt ő a vezér, a táborba beletartozik Breton és Claudel is.[17]

Cendrars-ral igen keveset foglalkozott. Csak az Ék-ben megjelent 1923-as cikkben ír munkásságáról, amelyet ugyanúgy két részre tagol, mint Apollinaire-ét.

Reverdyt a "kubista" kor /s szemléletet/ legnagyobb költőjének nevezi[18], de találóbb a másik megfogalmazása Reverdyről: ő az, aki következetesen kitartott a kubista irásmód mellett.[19]

" A költemény tárgya maga a költemény. /.../ a mi föllépésünkig a művészet csak a realitás parazitája volt. "[20] - idézi Reverdy gondolatát, amellyel, Apollinaire-hez hasonlóan, az alkotó egyéniségének és a műalkotás saját törvényeinek érvényesülését helyezi előtérbe, az addigi, végletesen objektív szemlélettel szembeállva.

Barátság is összekötötte őket, meghatóan "sokszorosan feledhetetlen" barátnak nevezi.[21]

A hazai évek irodalmi mozgalmai

Az "izmus"-ok képviselői a líra hagyományos vonalának megbontására törekedtek. Eszközeik alapvetően különböztek 19. századi elődeiktől, koruk még nem értésére, elfogadhatatlan voltára ezek önmagukba fordultak, igyekeztek tudomást sem venni az őket körülvevő értetlenségről. Az avantgarde költői ellenkezőleg, korukat akarták tükrözni, egy értelmetlen, érthetetlen kort - érthetetlen módon.

Illyés mintegy öttven év után így fogalmazza meg, hogy miért tudott azonosulni az avantgarde törekvéseivel. Kiindulópontja ez volt : "A világot lehetetlen befogadni olyan formában, amilyen,

tehát fel kell lázadni ellene; vagyis aki érthetően akar ebben a társadalomban beszélni, ezzel ennek az érthetetlen társadalomnak a szörnyűségeit fogadja el: ez nekem tökéletesen tetszett." - írja Illyés.[22]

Illyés szerint "a költészet egyetemességét" az emberi közösségek felbomlása miatt szakadt szét. A technika rohamos fejlődése, a multbeli értékek és az alkotás hagyományos módszerei is hitelüket vesztették.[23] Az uj keresése, sőt bajmolása jellemző a francia irodalomnak erre a mozgalmasságában szinte egyedülálló korszakára. Hiteles szemtanúként, sőt a születő mozgalmak részeseként írja le az 1922 elején Párizsba érkező Illyés ezt a pezsgő irodalmi és társadalmi életet a Hunok Párisban c. regényében. Többet tud Illyés mondani a francia irodalomnak e korszakáról, mint bármelyikről eddig, e kor hangulatát, eseményeit pedig krónikaként írni regénye.

A már otthonról a "jövő városába" induló ifju költő megérzi Párizs lüktetését: "Egével Párizs tengeri város /.../ a felhők felett a kékség tolakodóan magaz; belezsúdul - de jókedvűen - aki beletekint, enyhe részegséget érez. Kiköltöben érzi magát, nyüzsgő vitorlások között, szivében induláshoz készen."[24]

Mielőtt ezeket az éveket részleteiben felidéznénk, szeretném Illyés visszatekintő-összefoglaló értékelését idézni, 1964-ből e kor irodalmáról.[25]

A 20. századi költészet alakulását igen érzékletesen egy nagyanyjától hallott népmeséhez hasonlítva írja meg. A "kiszámodott" királylány /a költészet/ "szorvadni" kezd. A gyógyszer: egy huszár /a költők/ a lány testét feldarabolja, részenként megmossa, összeillesztí, majd életfűvel felélesztí, szebb lesz, mint valaha. /Ezt a hasonlatot először 1939-ben a Pesti Napló Levelek Vidékre c. egyik cikkében írta le. Itt fogalmazza meg azt a gondolatot is, hogy a modern, 20. századi irodalom részekre hullása nem tragikus szétdarabolódás, hanem szükséges ahhoz, hogy utána szebb formában keljen életre./ Száz éve kezdődött meg a költészet, "a kiszórtett, a kiz-

imádott" szervedésn: "megszerevedett, minden funkcióját elvesztette."

Az izmusok szerepe ebben a gyógyitásban a feleda rabolás és a részenkénti megtisztitást "megszentésének kezdete". A közérthetőségtől való eltávolodást a szimbolizmus jelzi a közösség számára. "A versnek egy lehetséges elemet maga a versi Ekkor - mintegy emiatt - kezdtek csak zubogni /.../ egy omló kristálypalota fényjátékával a voltaképpeni izmusok..." A szétbullás azonban nem jelent eltávolodást a költészettől: "... az izmusok mindegyike alján egy-egy poétikai részigazság akart teljes igazsággá dagadni..."; kiáltványaikban, ahol pontosan megfogalmazták programjukat, "... könnyü egy arisztotelészi - klasszikus poétikai tételre ismerni." Az vonatkozhat formára és tartalomra egyaránt: a vers lényegét a dinamikában keresi a futurizmus, a hasonlatban az imazsinizmus, a "tettre hatás"-ban az expresszionizmus, a közösség visszhangja akar lenni például az unanimizmus - bizonyit Illyés.

A költészet helyzetének vizsgálata után a költő és az őt körülvevő társadalom kapcsolatát világitja meg. Itt is megállapithatjuk, hogy a francia irodalmat mindig egységes folyamatában látja. Gondolata Villontól indul el; ő még azonos volt társadalmával, Rimbaud-nál és társainál már kölcsönös a meg nem értés. "Közel jár az igazsághoz az az irodalomtörténeti osztályozás, amely az egész formabontó költészetet ellenemi anarchisták mozgalmának mondja..." - irja Illyés s hozzátesszi saját véleményét: "A teljes igazság az, hogy koruk «rendje» természeténél fogva nem tudja magába fogadni ezeket az előfutárokat." /Az idézőjelbe tett "rend" finom gúny a társadalom ellen, együttérzés a költőkkel./

Illyés visszatekintve láthatja csak ilyen világosan a költészet és a költő sorsának alakulásában a huszas évek szerepét. Hogy a gondolatsort befejezhessük, időrendben még kicsit előbbre ugrunk, napjaink költészetének helyzetét a hasonlattal igy jellemzi Illyés: a "királylány" már csak gyógyitó füre vár; a költők pedig az "embertársak akarnak lenni".

Azt is visszatekintve tudja csak ilyen pontosan megfogalmazni, hogy a modern költészeti irányzatoknak a századelőn fontos közös jellemzője, hogy "szemben álltak a másik világgal, a haladás ellenfeleivel." [26] /Nem véletlen, hogy Illyésnek a harminces évekig Magyarországon megjelenő folyóiratban egyetlen, a modern költészettel foglalkozó írását sem közölték./

Illyés Gyula 1922 elején érkezett Párizsba. 20 éves volt. Bár nem volt az 1919-es forradalmak vörösgatonája és kommunista sem volt, a Tanácsköztársaság alatt jelentős kulturpolitikai munkát végzett. A bukás után a kommunisták családját segítő Vörös Segély megbizottja volt, s különböző mozgalmi feladatot kapott. Családjától és a mozgalomtól örökségül egyaránt azt kapta, hogy tisztességgel csak forradalmárként lehet élni, a forradalmit keresi a francia költészetben is. Ez segít neki eligazodni az irányzatok tünkelegében és juttatja el a leghaladóbbakhoz.

Dadaizmus

A dadaizmus 1916-ban szerveződött Zürichben, Tzara vezetésével. 1919-ben Párizsba jön a vezér, s köré sereglenek az uj költőnemzedék tagjai, köztük a legjelentősebbek: Aragon, Breton Éluard, Soupault, Crevel. /Mindannyian a Hunok Párisban c. regény hősei./

Párizsba érkezve Illyés először az emigrációban élő magyar munkásokkal kerül kapcsolatba, de közben állandóan keresi a találkozást a modern művészekkel: kiállításokat látogat, könyvekkel, folyóiratokkal ismerkedik, mindig a legmodernebbeket keresve. "Fokonként" lép be az irodalmi életbe, az első fok az "Action" c. folyóirat szerkesztőségének felkeresése, amelyhez az uj költői mozgalmak sok jelentős képviselője tartozik. A szerkesztőn, Marcel Sauvage-on kívül Cocteau, Malraux, Max Jacob, Morand, Drieu la Rochelle, Soupault, Delteil. Induláskkor csupa nagy ígéret. Velük megismerkedve lép be tulajdonképpen Illyés az irodalmi életbe.

Illyést az bátorítja a francia szellemi élet "nagyjainak" megismerésében, hogy a magyarság képviselőjének érzi magát és semmit nem akar elmulasztani, ami hazájának hasznos lehet. Petőfi Béranger iránt érzett hódolatához hasonlítja sajátját. "Az én Béranger-mat Sauvage Marcelnak hívták" [27] ez már a csaknem hum év mulva visszatekintő, az értékeket pontosabban sulyozó költő véleménye. Az irodalmi mozgalmak bemutatásában azonban nem szinesi irónia a hangját, inkább tisztelet, ezekben később is heroizmusukat látja: az "elővéd" harcát.

A dadaizmus lázadás, tiltakozás volt, ezt egy hasonlattal "táblatörlésnek" nevezi Illyés, a hiedelmek, törvények, "hazug ábrázolások tábláinak letörlése", amely "elkenéssel" kezdődik - "absztrakt öserdővé" dörgöli a mesterek szabályos sorait. [28] 1948-ban fogalmazta meg így a dadaizmus jelentőségét, de már 1927-ben hasonló képpel magyarázza a dadaizmus célját: "elüzni az ember és a tárgyak közé tolakodott muzsákat, letörülni végre az agy összevissza firkált tábláit, kisnellőztetni az ideákat." [29]

A dadaizmussal való megismerkedése Tzaránál tett látogatásától számítható, hisz Tzara akkor már maga volt az irányzat "pápája". Tzara bemutatása mellett a dadaizmusról is kifejti nézetét a Munok Párisban írója. Ezek a sorok egyszerre tartalmazák Illyés párizsi éveiben kialakult nézeteit és a 20 év távlatából már utólagos értékelést is jelentenek: a dadaizmussal jutott a polgári avantgarde a legszélső végletekig, az értelem tagadásáig. Az értelem helyett a szív, illetve a tudatalatti jogát hangoztatták. "A szív hátrahőkölése volt ez, nem a méreddly szélén, hanem már a zuhanás után, az uj, sivár uton, amelyen az ész továbbra is vezetni akarta a szivet." [30] /Itt a dadaizmust egyértelműen a háboru következményeként értékeli Illyés, 1962-ben már azt vallja, hogy a dadaizmusnak "nem gyökerében, hanem csak elterjedésében van köze a szellemnek ahhoz a kudarcához, hogy nem tudta megakadályozni a háborut, s a nyomában felcsapó

vad szenvedélyeket." [31] De lázadt ez az iskola minden ellen, ami az értelmen alapul: "a valóság ellen, a logikus, azaz földönjáró művészi ábrázolás ellen, még a mondatok rendje ellen is, minden korlát és határjel ellen, az írásjelek ellen is."[30] A valóság elleni lázadást indokolja: "... ifjaink tudatosan el akartak veszíteni valamit. Elsőszerben a bizonyosság érzését abban, hogy számukra ez az egyetlen létező világ, amelyben élünk, amelynek törvényeit követjük." [32]

A visszatekintő író hangját halljuk a következő gondolatban is. Minden romantika volt, a romantika összes kellékével: "holdvilággal, a korlátok és a papa megtagadásával, az ifju halállal" stb. [30] Lázadásuk fontos eszközét, a meghökkentést, így világosítja meg: "a művészi alkotás egy-egy örök tartozékának a kelletténél is nagyobb helyt adnak. A rend ellen ugy keltek fel, hogy egy-egy hü jobbágyot ültettek trónra: az a képszerüséget, az a ritmust, ennek a szenvedélyt: Ennek a gondolatok szabad párosait táncoltatta." [33] A vers célja a polgár megijesztése és meghökkentése, ezért "ugrás és ökölcsapás" akart lenni. Tegyük hozzá, csak a polgárság egy része "ülvölt" a "megsebzett oroszlánhoz" hasonlóan, a másik rész "fölényesen és kahitten rühögött".[30] Ezt később részletesebben meg is magyarázza: a nyugat-európai dadoisták tréfáikkal nem "pukkasztották", inkább szórakoztatták a "polgárság elitjét", mert maguk is szerepük egyik részeként a polgárság élén voltak avant-garde. [31] Vitába száll itt azzal az általánosan elfogadott értékelésével, mely a dadaizmust igy magyarázta: "a szellemi értékrendszer olyan összeomlása, az események olyan tétágasra fordulása után, amilyen az első világháboruval az emberiséget érte, a művész is tétágasra kényszerül, ha hü akar maradni fölfogásához ugy is, hogy hü képet ad a társadalomról, amelyben él. /.../ Az avant-garde minden háboru utáni tünete - a bennédvers, a szabad gondolattársitás, a szimultaneitás, sőt már a dada értelemellenessége is - megvolt a háboru előtt, meg már 1910 körül. Méghozzá /.../ hibátlanul beágyazva egy un.«polgári világérzésbe»."[34] Mi hát

akkor a "feledhetetlenül kedves emlékü" [34] dada jelentősége a költészet fejlődésének folyamatában? Erre is ugyanitt kapunk választ: "uj életérzések területére való behatolás, majd hiradás."

Figyelmeztet a véletlen és az elmebaj fontos szerepére is ebben az irodalomban; ezt látja a valóság fölötti létábrázolás, ezaz a szürrealizmus felé vezetőnek a dadaizmusból - amit a lázadás hagyományával együtt megőriztek a szürrealisták. A véletlen szerepére érdekes példát is hoz Illyés. Cocteau versét egy nyomdapaci miatt /crayon látszott rayon helyett/, igy forditották: "A nap piros ceruzái átszurják az ablaküveget és felriasztanak." Illyés szerint a véletlen szerencsés hatása ez: jobb igy a vers! A mozgalom megértetése és megismertetése érdekében a Bunok Párisban c. regényében, koraboli avantgardista folyóiratokban, majd gyüjteményes forditáskötetében több dadaista vers művészi forditását közli, a versek hangulatát visszaadva. Illyés is érzi, hogy a mai olvasó, vagy fordító számára a megértés sokkal nehezebb, mert már "túlságosan" értjük, hátrább szorult az átérzés. Az egyik leforditott dadaista versről irja: "Hogy mi volt friss ben ebben a versben, azt Európában már csak én tudom; én érzem olyanformán, mint egy-egy borostyándarab a belesajtolódott antidiluviális füszál üldjét." [35] Tzara verseit hallgatva Illyés is "villanást" érez, nem megértést; ugy érzi, a költő elragadta a valóság talajáról - s igy rajta, mint jó médiumon el is érte célját.

Szürrealizmus

1922-ben vált ki Breton a dadaizmusból és uj csoportosulást hozott létre, a szürrealizmust. Megszületését 1924-től, első manifesztumuktól lehet számitani.

Illyés a dadaizmust szétbomlása időszakában ismerte meg, míg a szürrealizmus mozgalommá szervződésében már néző, majd résztvevő.

Az 1948-ból idézett tanulmányban a "táblatörlés" hasonlatot folytatva a szürrealizmus szerepét abban látja, hogy a táblát tel-

jesen letisztitotta. Az már csak a legnagyobbaknak /a példa itt Éluard/ adatott meg, hogy erre a tiszta táblára irni is tudjanak. "... A szürrealisták nem sok elkötő feleletet adtak a világnak, de kérdezni a javából tudtak" - irja Illyés és példát is hozt a huszas évek elején a következő körkérdésre közöltek egy folyóiratnyi választ: "Le suicide est-il une solution?" [36]

Az 1923 májusi munkástüntetésekre emlékező Illyés szavaiból érthetjük meg, hogy az emigráns munkásmozgalommal oly szoros kapcsolatban álló ifjuban hogyan erősödött meg az együttérzés a szürrealisták csoportja iránt; ekkor látta, hogy egy "szellemi réteg hogyan tud összeforrni a néppel". Később tudta meg, hogy a tüntetésen az egész "szürrealista gárda jelen volt, Aragon, Éluard, Crevel és a többi francia «hun» is." [37] /Itt a cim egy gazdagabb értelmet kap, a "hun" nemcsak az Attilaként Párizst megháditó, hazájukért külföldön is harcoló magyarokat, hanem általában forradalmárt, harcost is jelent./

Illyés 1923-ban két összefoglaló jellegü tanulmányt irt az uj francia irodalomról. [38] Ezek lényeges gondolatait szeretnénk idézni, előrebocsájtva, hogy célunk nem hibák felfedezése /amelyeket a távlat hiánya eredményezett, a fiatalkori tévedésre egyébként maga Illyés is figyelmeztet / [39], hanem az, hogy lássuk, értékelésének alapja azóta sem változott.

Az uj francia irodalmat két csoportra osztja. Az egyik az 1914-18 közötti, tisztán esztétikai forradalmat hirdető müvészet. Céljuk "a látszóságok feltomlott rendjének uj harmóniába foglalása" csupán. Ide sorolja Jean-Paul Toulet és a fauvisták, Apollinaire és a kubisták csoportját. A második csoportot az 1919-ben kezdődő uj irányok alkotják, melyek "már mélyebb társadalmi közösségekben gyökeresztek, társadalmi forradalmakba is bekapcsolódtak." Ennek elődeit a háboru előtti, szociális kérdések iránt fogékony, irodalmi csoportosulásokban, ezek költő-képviselőiben találja meg. "A pacifista és sajnálkozásból emberszerető Abbaye /Charles Vildrac,

Georges Duhamel, Léon-Paul Fargue, René Arcos, André Spire/, az universzumot egy lélek alá összefoglaló unanimizmus /Jules Romains, Luc Durtin, Guy-Charles Cros, Maurice de Pleessys/, Verhaeren, Rimbaud."

A munkásmozgalomban aktivan harcoló Illyés teljes meggyőződéssel a második csoport mellé áll és az egyértelmű állásfoglalást tartja fontosnak egy társadalmi közösség mellett. Illyés számára a legfontosabb akkor a "szociális forradalmi szempontból" való hűségesség; nem elég a kor arcát tükrözni, minden "irányt tüntető szándék nélkül".

A háboru kitörése tette láthatóvá a fiatalok között az első törést, "Apollinaire az első hónapok láza után melankólikusan szemlél mindent, formailag, főleg tipográfiailag forradalmi verseiben", míg Guilbeaux már a katonák nemzetközi összefogását, békét, forradalmat hirdet verseivel.

Apollinaire-nek azóta már többször is igazságot szolgáltatott Illyés, ne azt nézzük, kivel szemben méreszteljük el őt, hanem a következtetést: az uj francia irodalom megujulása "a mindent megtartó etika" megtalálásától várható. Illyés itt a dadaizmus jelentőségét abban jelöli meg /ha kicsit homályosan is/, hogy a dadaizmus tiltakozása adta a lehetőséget, a kiindulópontot ehhez az ujrakezdéshez.[40]

Meg kell jegyeznünk, hogy az, hogy a huszas évek francia költészetében annyira keresi és oly fontosnak tartja a társadalmi lázadást a művészi lázadás mellett, a korabeli emigráns magyar és általában "keleti" avantgarde költészet ismeretéből és elfogadásából származik. "Mindenütt keresések, sehol egy átfogó igazi nagy költő." - irja a korabeli francia költészetről. Majd igy folytatja: "Azonban egypár nép, ha nem is eredményt, de a célhoz vezető utat talált." - ezeket a sorokat is 1923-ban irja. A felsorolt irodalmak a lengyel, cseh, jugoszláv, orosz, mongol mellett a magyarok. A magyar képviselők, akik "tisztán látnak a káoszban": Ady, Berta, Kassák.[41]

A Bunok Párisban lapjain a szürrealizmus lázadásának hasonló két irányát, az irodalmit és a társadalmit mutatja be.

Az első volt a szelidebb, erről így ír Illyés: "Le akarták hozni a Múzsát a Parnaszusról, állandó itt-tartózkodásra erre a földre, amelynek állapotát /költői elszikesedésében/ már elviselhetetlenül siralmasnak érezték" vagyis "elsősorban a képzeletet akarták felszabaditani." [42] A "crise de conscience", a tudat, vagy a lelkiismeret válsága legyőzését saját lázuktól, lobogó eszméiktől várták.

Minden módszert alkalmasnak láttak erre: "megszállottság, mámor, véletlen, önkivületiség, kábitószer, hipnózis, játék, őrület. Minden, ami felodzteti a mindig szolga logikát és /.../ a hasznosságot." [42] Példákat is felsorol: gondolkodás nélkül gyorsan beszélni kezdünk, példabeszédeket egyszerűen kiforditunk, mint pl. Egy fecske is csinál nyarat; a falragaszokról csak minden harmadik szót olvasunk el, ujságcikkeket szavakra szeletelünk és ugy huzzuk ki őket kalapból. Illyés büszkén mondja, hogy egy ilyen módszer megalkotásában neki is szerepe volt: "vegyünk minden szót komolyan, s váltsuk azokat betűről betűre valóra." [43] Az automatikus irást és az álom-módszert is bemutatja hűséges krónikásként Illyés, sőt Breton egyik szabad-társitásos költeményét is leforditja az olvasónak, ilyenformán: "A gyerekek épp ebben az órában törik össze a tenger ablakait és jelszóval szerelik fel magukat, hogy megközelitsék a kastélyt." [44] A lap aljára érve többet lapoz, majd az olvasóra bizza a folytatást; ezzel biztositva az olvasót: játék ez, ugy kell olvasni, érteni.

A lázadás másik iránya: a társadalmi. Optimizmust hirdetett, azt igérte, hogy "el lehet söpörni, ami a multban /.../ kétségbeejtő". [45] Az irás helyett a tett fontosságát hirdeti. A Bunok Párisban lapjain megelevenedik az "action gratuite" is Crevel, Pompennoix és Illyés szürrealista filmekre emlékeztető "kalap-jelenetében".[46]

A "szürrealizmus motorja" etikai Illyés szerint. Az esztétikai lázadás mögött is mindig etikai alapot talál - abban, hogy lázadásaiban közösségre támaszkodik.

Breton szavait idézi. "A szürrealizmus nem érzi jól magát valamely tisztán egyéni etika távlatában. Akár fellázad a civilizáció ellen, akár aggódik a jövője iránt: ítélkezik felette, a kollektivitásra gondol." [47]

A szürrealizmust halandónak ítéli Illyés a huszas években, éppen mert a művészi és társadalmi forradalmat egybefűzi.

A szürrealista csoport egyik együttes megnyilvánulását használja fel Illyés, hogy bemutassa őket. 1924-ben Anatole France halálára Egy Hulla címmel lapot írnak, Aragon, Breton, Éluard, Soupault, Delteil, Drieu la Rochelle. Aragon cikkének címe: Pofoztatok már halottat? - jól mutatja a lap hangvételét. A francia társadalmat, erkölcsi rendet, hagyománytiszteletet támadják Anatole France személyében; a hagyományos irodalmat, amely alkalmazkodott a társadalomhoz, az olvasók tekintélytiszteletét. [48] Ezek a kiáltványok a meghökkentően gyalázkodó hang mellett lírai sorokban megfogalmazzák saját ars poéticájukat is:

"Itt vagyok e penészteleр közepén, Párisban, ahol megsápad a nap, s a szél a kéményekre bízza borzadályát és elvágyódását. Köröttem szomoru és szennyes zajlás, a világmindenség rendes menete, amelyben a nagyság már csak nevetség lehet." [47] - Aragon Párisa már a munkások Párizsa, amelyet nem lehet, nem szabad nem meglátni e korban.

Breton Ünnepre szólít France halálakor. "Ne feledjük, hogy e kor leghitványabb komédiásai France-ot szerezték meg komának..." [50] besugó, ingadozó, szolgalelkü - így becsmérli az elhunytat.

Éluard szavai Aragonéhoz hasonlóak: nem fogadja el a "szépséget és harmóniát", aminek az "Élet"-hez semmi köze. A francia szellem elszorvasztásával vádolja a halottat költői soraiban: "A Feledés nagy lehe ránt tova mindettől. Talán nem is olvastam, nem

is láttam semmit abból, ami megragadná az életet." [48]

1925 áprilisában, néhány hónappal A szürrealizmus kiáltványának megjelenése után tájékoztat a mozgalom jellegéről, képviselőiről, fejlődési irányáról. [51] Kordokumentum, Illyés viszonyát is pontosan láthatjuk benne a szürrealizmus mozgalmához, amelyet rokonszenvvel követ, de ugyanakkor tartózkodással is. Művészi forradalmukkal teljesen azonosul. Az álom, az "álmányok szabad /vagyis minden elképzelhető ellenőrzés nélküli/ tükrözése"; a logika számüzése a legösszintébb költészet kialakításának feltétele - ezt elfogadja. Értelmetlennek tartja viszont az élettől, a társadalmi vonatkozásoktól való megszabadulás vágyát és mint eddig is láttuk, itt is a művészi és társadalmi forradalom egységét tartja egyedül elfogadhatónak: "minden tendenciózus műalkotás csak akkor tud hatni, ha valóban művészi, s nincs művész, aki ne volna társadalma tagja, s ne volna alávetve szociális befolyásoknak."

A "keleti" és a "nyugati" országok költészete közötti különbséget 1923-ban-mint említettük - inkább csak megérzi, a lényegét pontosan még nem tudja meghatározni. Két évvel később, ebben a cikkében világosan megfogalmazza.

Szakadást lát a germán-szláv és a nyugati "latin" országok költészete között, az előbbi harca a szociális, az utóbbié a csak művészi forradalom oldalára helyeződik. A szimbolizmus örököseinek nevezi a "latin"-ok táborát. "Szerintük a művészet törvényei függetlenek az élet törvényeitől." Valóságfelfogásuk ködös, homályos. Például Reverdyé "nem az élet realitása, hanem a költő lelkének vágya a valóság felé"; Tzaráé felemás, nem írt egyet az életet a költészettől elválasztó gondolatával. "Az életet megpróbálhatjuk logikusan élni - mondja Tzara -, de a költészetben semmi helye a logikának."

Megpróbálja mégis tolmácsolni azt, amit a szürrealisták értenek társadalmi harcon: tiltakozás "minden morális és társadalmi gát ellen", vagyis lázadásának irányában pozitív: "hatot üzennek

az összes elképzelhető előítéletnek és elnyomásnak", de valójában a továbbhaladás utját nem látó és nem is kereső mozgalomként jellemzi: "Nem egy uj világrendért küzdenek egy régivel szemben."

Ebben a tanulmányban a magyar olvasóközönség és nem Franciaországban élő irótársai friss és hiteles hirt kaptak a szürrealizmusról, sőt egyben birálatot is. Tanulmányát Apollinaire, Cendrars, Cocteau, Goll, Huidobro, Sauvage - versek magyar forditásával egészíti ki.

Illyés 1926-ban tért haza. Hazatérésétől egész napjainkig központi szerepet foglal el értékeléseiben az avantgarde alakulásának nyomonkisérése. Értékelései közben maga a fogalom is átalakul. Ezt tanulmányaiban időrendben kisérjük nyomon, itt csak azt állapitjuk meg, hogy az eddigiekben /a Hunok Párisban-t is beleértve körülbelül a második világháboruig/ az avantgarde összefoglaló neve az 1910-es, 20-as évek esztétikai és etikai változásokat hirdető irodalmi mozgalmainak, vagyis az izmusok szinonimájaként használta Illyés és használtuk mi is.

1938-ban, amikor először tért vissza Illyés ifjusága szinhelyére, érzelmei, gondolatai vegyesek a huszas évek lobogásáról.[52] Őszinte csodálat van a hangjában: "Azok voltak a nagy idők, beszélni sem tudok róla..."; tisztelet: "néma gyásszal tisztelgünk a multnak, mint a népgyülések, mikor az elesett hősöknek áldoznak..." ; eszményités: "A világ fölé akartunk lépni, az áradat fölé, ami a történelem folyása... eszmékbe kapaszkodva." Ugyanakkor már meglátja harcuk tragédiáját is: a tettek mezején sokan meghaltak, megőrültek. "Ki mérte ezt a próbát erre a nemzedékre? Több az áldozat köztünk, mintha mi is kikerültünk volna a frontra. Mintha egy hajóra szuroltak volna bennünket, ami azután elsüllyedt." Ugyanakkor birálja azokat a mozgalmakat, amelyek a párizsi utánzatául, pusztán az áhitozott "szemi", a művészi szabadság, vagy szabadosság elérésének reményében eltávolodtak az "embertől".

1946-ban, immár husz év után látogat meg Párizsban egy posztimpresszionista és kubista festőkre visszatekintő kiállitást.

Megdöbbenésről tanúskodó soreit a "lázadó angyalok" [53] irodalmi tevékenységére is vonatkoztathatjuk. "Az évtizedben tapogatódzók képein maradt még a legtöbb érték /.../Legjobban a legmerészebbek porosodtak el. S a művészetben még a legenda halhatatlansága sem jár hi nekik. Mert ott csak az eredmény számít." [54] A "hősökké", a rohamcsapatté" a legkevesebb eredmény.

1962-ben kifejti, hogy az avantgarde hátrálni kényszerült, amikor a szép mozgalom "mesevirágmezők" felfedezésének irányába csábult, tehát amikor az esztétikai forradalom elszakadt az etikaitól. [55]

"Az avantgarde utjain" indul el 1964-ben, hogy beszámoljon arról, hogyan alakult ifjusága forradalmi harca Párizsban. Ez a beszámoló a 62 éves, de emlékeiben minden megalkuvást az ifju hevességével elutasító Illyés kinyilatkoztatásszerü hittétele az avantgarde mellett: "Az avantgarde: élőhad: magam is idetartozónak érzem magam, s nem is mint holmi multbeli diszlag. Ez a had ma is fronton áll. Csak megilletődéssel lehet nézni, ahogy szüntelenül küzködik, vérzik, s inkább belepusztul, de nem hátrál. A megalkuvás, a már volt: az olcsó siker irányában." [56]

Népszerüségükről is nagy hozzáértéssel nyilatkozik: legtöbbször az árulók lettek hiresek; meg egy-két igazi nagy. /Ennek a gondolatsornak a folytatása már a mai francia költészet tárgyalásába tartozik, ott fogunk vele foglalkozni./

A modern költészet "közös vonásaként", érthetőségük kulcsaként 1964-ben az "ember tiszteletét" [57] jelöli meg, kétoldalúan mégpedig: a költő és közönsége részéről.

Furcsa ellentmondásra figyelmeztet bennünket Illyés: "az avantgarde óriási céhbe, illetőleg egyházba" [58] tartozók nemzetközi szervezetet alkottak, ugyanakkor tragédiája "az árnyalatok testvérháborija. Aki csak szót ejtett az összefogásról, elvi mágyára került. /.../ A kezdetben valamiféleképp még egycélunak látszó avant-garde közvetlenül az első világháboru után már külön fe-

lekezetek, illtve egymással versekedő vallások egyre növekvő türténelme, pápákkal, encikliákkal, kávéházi sarokban hozott, de világrengető szinatdöntésekkel." [58]

Az avantgarde tágabb értelmezését kapjuk egyértelmű megfogalmazásban 1967-ben: "Az avant-garde hadászati műszó, azt a maroknyi csapatot jelenti, mely ismeretlen, még ellenséges, vagy ellenséggyanus területekre előre tör; karakterisztikonja, hogy a szőm ne tudjon róla /azért mont ismeretlenbe/, és hogy részben-egészben elpusztuljon... Napjainkban csak avant-garde művészet van, ez virágzik e bulvárokon, a világlapok szerkesztőségében." [57]

A mai avantgarde Illyés szerint nem felel meg eredeti feladatának, s ennek okát abban véli megtalálni, hogy a hadsereg szőc, tartaléka, hátvédje hiányzik, mert: "nemcsak a szanitécek - a kritikusok és irodalomtörténészek - , hanem a trón felelősei is kizárólag az avant-garde-on kenyerognek, Picasso ki, Ionesco be." [57] Pedig az ő feladatuk már a hátvéd, az ellátás lenne. /A képszerűség, a költői látásmód segítségével világít meg Illyés itt egy bonyolult irodalmi problémát./

Illyés 1968-ban "teljes jogu szürrealistának" vallja magát. Visszatekintve is legfontosabbnak azokat tartja a mozgalomból, akik össze akarták egyesítni a "társadalmi forradalmat a művészi, szellemi forradalommal." [60]

Az "Egy Hulla oly hetyke tollu ifju megfogalmazói"-nak szétszóródását, későbbi szerepét egyenként fogjuk megvizsgálni. Itt csak megemlitjük, hogy 1970-ben összefoglalóan igy ir rólukt: "a jelenkor francia irodalmának történetébe irták be sorra nevüket, egymástól eléggé távoli fejezetekben." [61]

"Komoly, fontos" időszaknak nevezi a párizsi éveket 1974-ben is. [62]

A népköltészetről értekezve is kiemeli a szürrealizmus tisztitó hatását, amely segitette a népi irodalom elterjedését. [63]

A legfrissebb adatunket 1976 decemberéből idézzük, Zelk

Zoltán születésnapját köszöntő levelében: ez is hitvallás a szürrealizmus jogosultsága, ma is időszerű volta mellett. "Maga az élet szürrealis! Maga a végzet dadaista! A jövendő bontja arcátlanul a formát! Mi a teendő hát, amikor a madarak sem tesznik ki a küszöntozást, kivéve a kérdőjelet? Szivósan, elszántan követni a rend szavát; végni az utat, mig birja bennünk a hüség meg a szusz. Ugy ahogy füleskűdtünk rá /.../ Lesz még gyurni való, kisütni való, uj törni való /lándzsa és kenyér/ - ki tudja ezt ugy, mint mi ketten, jó öreg, jó magyar népi költők? "[64]

Népiség és modernség, magyarság és európaiság ötvöződik összze ebben a gondolatban: a huszas és huszonötéves kora közötti időszak párizsi éveinek "tanulságai" a magyar valóság hatására sajátosan alakultak, de mindig gondolatainak egyik meghatározóját jelentik.

Tristan Tzara

Tristan Tzarát a huszas évek elején kereste fel először. Bemutatása rendhagyó, akár egyéniségét: "Ő volt a pápa" - szektájának, a dadaizmusnak a vezére. A vallás /néha a pogány hit/ szókincse visszavisszatér Tzaráról szólva: "Már megvívta nagy harcát Hülsenbeckkel, a berlini e r e t n e kkel, azért, hogy kinek az érdeme a dada kitalálása." "Cigarettacsutkája varázskarikájában /.../ p r ó f é t a méltóságával ülte meg az ágyat..." "... végül már holmi e d i k t u m gyanánt - ujabb verset bocsátott h i v e ihez. További programot adott. Teljes komolysággal ilyen fogalmazásban: "a vattagubacson madárcsillagrendbe ugrik a só..."

"Szavával b o r u l t a k l e , ismételték, a utánozták szavait."

Ahogy gyermekkorában az oszrai katolikus nagymamánál a fohászoknak épp érthetetlen, szinte önkivületben sorjáztatott felkiáltásai ragaitták meg, büvölték el, Tzara elsőnek hallott verseiben is ezt értékeli: "kirántott a valóságból" - irja, majd "Olyasmit érezten, mint a burját a büvölő ige, a varázsdob hallatán."

Az "elbüvölésben" hozzájárul a meglepetés, a gondolatok szabad párosítása. Az irodalomban a "kaland" izgatja Tzarát. "A vers csak menekülés. Kibuvó" - ezeket a szavakat adja Illyés Tzara szájába. Egy tragikus életérzés tükrözését is megérzi a versekben. "Az eltévedt gyermek monológja ez az éjszakában." - írja a következő Tzara-sorokról:

"és mint lelkem fényreklámja a sötétben
a bolygók utjából fájdalom villan" [65]

Irodalomszervező tevékenységét is fontosnak tartja. Állandóan előretörő vezéri egyéniségét 1946-ban így méltatja: "Még abban a merész, érdes-krugatásu vadludvonulásban is esztendőkig ő uszott legelől, keményen szemben a szelekkel." Akkor már Tzara elővédharcának irányát is fontosnak tartja: nem polgárpukkasztás többé, hanem komoly munkásmozgalmi harc. "A régi, irodalmi mozgalom betorkollt végre a társadalmi mozgalomba, a munkásságába. Ahova mindig is irányt vett." [66] - írja 1946-ban az Ellenállás után mérte fel így a mozgalmat és vezetője munkáját.

De nem ezért becsüli elsőszorban. Ennek bizonyitéka, hogy ezinte életművének minden korszakából fordit. Először a huszas évek merész verseit, közülük azt idézünk, amelyet Tzara nyujtott át neki első találkozásukkor:

"mert lelkemben annyi a meg-sug
és olyan sok az rrrrrrrrrrrrrrr
itt az olvasó üvölteni kezd és üvölteni
kezd, üvölteni kezd üvölteni kezd és
üvöltésében fiőták sokszo-
rozódnak - korallok" [67]

Apollinaire halálára irt szép költői versét is leforditja Illyés. A versben Tzara a halál abszurd, elfogadhatatlan voltát a feje tetejére állt világ érthetetlenségével tükrözi.

1938-ban, Spanyolországról irt versében már társadalmi vonatkozásu "témát" lát Illyés, társadalmi érdeklődést.

Életmüvének méltatása, rekviem a Finil c. esszé: utolsó találkozásuk, a bucsu megörökitése. Negyven éves ismeretségük; kölcsönös a megbecsülés, a tisztelet a két költő között. Illyés minden franciaországi utján felkeresto, Tzara is többször járt Magyarországon. /Egyik ilyen utjáról érdekes kuriózumot tudunk meg: Bartók mély megértése alapján a Magyar Néprajzi Muzeumba ment - szinte ezért jött hozzánk - paraszti siratóénekeket hallgatni. [68]/

Utolsó találkozásukkor a "pápa"-kép ujra fölvillan. A temetésről távozó Illyés szomoruan konstatálja a dadaista mozgalom végső lezáródását: a régi társak közül senki sem kisérte el utolsó utjára, a rendzavarás is elmarad /a próbálkozást egy gyászhuszár elfojtja/. Nem megtagadása ez a dadaizmusnak, csak annak elismerése, hogy többé nincs létjogosultsága. Egyedülmaradva a költőtárs emlékével, Illyés a Poètes d'aujourd'hui Tzara-kötetébe mélyed. Méltatlannak találja, hogy Tzara irodalomtörténeti szerepét jelentősebbnek találják költeményeinél. [69]

Illyés, hogy méltón adózzon Tzara emlékének egy 1923-ban irt versét forditja le magyarra, Fini c. esszéjét is ezzel zárja, illetve azzal a reményével, hogy az utókor, "az idő nagyitója megmutatja majd bennük /verseiben/ azt a rendet, amellyel korukra ütöttek." Bár a Nyitott ajtó-ban ő is az "érthetőbb" verseket látja "egyre több eredendő költőisséggel" áradónak. [70]

Figyelemre méltó még Illyés 1968-as nyilatkozata, ahol Tzarát Crevellel összehasonlitva, mai szempontból az utóbbit érdekesebb egyéniségnek érzi, mert Crevel kezdettől fogva megpróbálta a társadalmi forradalmat összeegyeztetni a müvészivel. [71] Az eddig elmondottakkal nincs ellentmondásban ez a gondolat és hangsulyozottan érezzük itt Illyés fenntartásait, a társadalmi érdeklődéstől elzárkózó versekkel szemben.

André Breton

A huszas évek másik nagy vezéralakja: Breton. Ha nem is került baráti kapcsolatba Illyéssel, életpályáját jól ismeri és megismerteti tanulmányaiban, esszéiben. A szürrealizmus mozgalmához szinte asszociative kapcsolódik Breton neve. Tzara és Breton illyési megrajzolása feltűnően ellentétes. Tzarához barátság fűzi, szimpátia; Breton iránt inkább tiszteletet érez. Míg Tzara munkásságában költészetét érzi jelentősebbnek, Bretonról ezt írja: "Magatartása az életműve. Könyvei ehhez csak illusztrációk." [72] Igaz, hogy hozzátesszi: minden alkotás jelentősége egy magatartás megértetése, de ezután ismét azt hangsúlyozza: "Ő személyében volt a mű".[70] Példát adott, egyéniségeket alakított példájával. [73]

Egy másik alapvető különbség. Tzara a "dada" szó megalkotásával a dadaizmus pápájává lett. Írt kiáltványokat, de ezeknek az irodalomtörténet alakításában nem volt jelentős szerepük. Bretonra Illyés nem tartja jellemzőnek a "pápa" megtisztelteltetést, a "hirlapiról trouvaille-t joggal pöckölte le magáról." [74] - mondja róla. Szervezőmunkájával maga ácsolt trónt magának: 1924-ben Kiáltványával a szétszóródás előtt álló "modernizmus"-t óvta meg a széthullástól és fogta össze mozgalommá. Táborteremtő, Napoleoni elme volt, Du Bellay költőiségével. De császár sem lett, hanem mindig lázadó, a forradalom Saint-Just-je - indokolja állítását Illyés.

Kiáltványának hatása az egész világra kiterjedt. Szava ettől kezdve kinyilatkoztatássá vált, a leggazdagabb, sőt a legjobb művészek kis "diákszobájába" fölve nőtek, hogy nem találnak meghallgatásra.

Breton és csoportja jelentőségét Illyés abból származtatja, hogy mozgalmuk komoly tehetségeket foglalt magába. Nem a tehetségesebbek elől "fogták el a fényt", sőt másokat is előbbre segítettek.

Illyés arra is figyelmeztet, hogy a távlat máris megmutatta: a szürrealista írók nem a kiáltvány rendeletei szerint írták értékes műveiket. A szürrealizmus ihletésében született műveknél jelen-

tősebb, költőibb, filozófiailag mélyebb - ezért értékesebb is az a magyarázat, amivel szerzőjük, vagy Breton megértette őket.

Breton vette át az irodalmi vezér, az ujító szerepét Tzarától és a francia irodalom jelentős előrelépése az ő nevéhez fűződik. Annyiban ugyanakkor hagyományőrző is, lázadó. De lázadása egyértelműen művészeti forradalom. Illyés meglátása, hogy azért tudott ezzel is tábort alkotni, mert a diadal összekovácsol. Ugy véli, hogy a diadalban nehezen fér össze a művészi és a társadalmi forradalom. De már az 1930-as években szakadás történt a mozgalomban. Breton munkásságának utolsó évtizedeit Tzara szavaival értékeli Illyés. Leszakadt a szürrealizmus társadalmiba forduló mozgalmáról: "A szabad érzelmek híve volt, a megváltó szenvedélyeké és a szerelemé. Ezt próbálta általános elvvé tenni. A társadalmi kérdések megoldására is. /.../ Vagyis, hogy az asszonyok kormányozzanak, ösztönösen." [75] Valójában nem Breton vált ki a mozgalomból, ő maradt következetesen szürrealista, mindvégig ennek jegyében alkotott. [76] - irja. Ezt Illyés kicsit tragikusnak is tartja Breton életművében. Társai, köztük Aragon, Éluard tulhaladták; munkásságukban értékesebb, amit a mozgalmat elhagyva irtak.

1967-ben Breton halálára irta a N.R.F. felkérésére azt a megemlékezést, amelyből a fenti gondolatokat idéztük. Tisztelet és meghatottság árad soraiból a "mester" iránt. De, amint láttuk, nem feltétel nélküli: elutasitja Breton anarchista gondolatait a társadalom megujitására.

A "modernizmus" /a fogalmat a századelő irodalmi mozgalmaitól napjainkig tartó irányzatok összefoglalásaként használja/ esztétikai problémáit vizsgálja másutt egy Breton-idézetből kiindulva: "Minden kritikus, aki fönnakad azon, hogy egy nyers paradicsomban egy paripa vágtat: hülye." Supervielle válasza: tisztázni kell, hogyan került bele? Illyés ezt a kérdést igy teszi egyértelművé: "mi az átmenet egy hihető valóságból egy hihetetlenül is való világba." Kicsit prózaibban: a költői kép föladata és működése. Nem a szürrealizmus ujra-

értékelése következik ebből a gondolatsorból; inkább eszközeinek mai létjogosultságát vizsgálja. Vagyis követendő-e az ut még ma is és hova vezet? A szabad gondolattársitás a valóság két elemét "szikráztatja" össze. A szürrealista vizió hasonlóképpen. De mindkettő csak akkor igaz, ha nem önkényes, ha nemcsak meghökkentésre törekszik, hanem a valóság - elménk számára még fölfedezetlen - összefüggéseit villantja fel.

Az előbbi vizió - mondja Illyés, a valóságnak csak egy elemét adja, a másik pólus hiányzik; ezért nem igaz, "szikra" sem lehet. A valóságban kell megtalálni a meglepő kapcsolatokat: "emberként járni az uttalant." Ha a művészet eszköze ezt a funkciót nem tölti be, nem segit az embernek: ez vezet az "elemberietlenedéshez". Illyés következetesen, mindig ezt a szót használja és nem "elembertelenedést" mond; értve alatta az "emberi" hiányát. "Egy életérzés szertefoszlott", egy uj felfedezése a mai költészet feladata a módszerek megváltoztatásával. [77]

Illyés sohasem "valami ellen", mindig "valamiért" fog tollat. Ebben a gondolatsorban sem érzünk "leszámolást" a szürrealizmussal, és a "modernizmussal", csupán azok utvesztőinek megvilágitását.

René Crevel

A szürrealizmus és Breton hive, Illyés bevezetője a francia irodalomba egyik legjobb /már rég meghalt/ barátja: Crevel.

"Szögletes, szlávos arcu, szőkés fiatalember volt. Tekintetében s vonásai közt versenyt villogott-váltakozott a guny és az indokolatlan durcásság heve. Szemében is szinte fog villogott, haraphatnék." [78] - élesre állitott kép mutatja be első találkozásukkor, nemcsak arcát, hanem jellemét is megvilágitó. A tettek embere. A szürrealisták közül azért vonzódik hozzá, "mert már kezdettől fogva össze akarta egyeztetni a társadalmi forradalmat a művészi, a szellemi forradalommal." [79] A történelmi materializmust és a mélylélektant akarta összeházasitani, de ugyanakkor Bretontól sem akart elszakadni, irja róla Illyés és ugy véli, ez az ellentmondás vitte az öngyilkosságba.

A Crevellel folytatott beszélgetések hatása, nézeteik bizonyos egyezése figyelhető meg a Lélek és kenyér c. munkájában, ahol a pszichoanalizis módszereit a történetisággel /és főleg szociológiával/ Étvösi Illyés /és felesége/ társadalomjavító szándékkal. A kegyelet, a merész példa követésének szándékát látjuk abban, hogy nemzetféltő-ostorozó művének címül Crevel Les Pieds dans le plat - Csizma az asztalon címet adta Illyés. 1933-ban lelkesen ír a merész franciáról, aki hazafiságát hazafiui önbirálattal bizonyitja fent emlitett művében. Szinte felhivást érez Crevel pamfletjében, hogy javitó szándéku nemzetbirálattal hozzá hasonlóan adjon példát hazafiságból. [80]

Magyarországon is járt, Illyés "pusztáján". Illyés szép emlékképet rajzol közvetlen egyéniségéről.

A szürrealizmus eseménytörténetének, Tzara és Crevel bemutatásának egyéni látásmódja adja a fő értékét. Közelebb kerülünk hozzájuk, jobban megértjük törekvéseiket, mint egy irodalomkritikában. Illyés nemcsak mai szemmel mutatja be "maradandó" értékeiket; egykori gondjaikat, ösztönzőiket is megismerjük. Biztos ízlésü vezetőnk minden irányzathoz a megértés szándékával közeledik. 1963-ban Hubert Juin mondja róla: "Le jeune Gyula ne manquait ni de goût, ni de sûreté." [81] /A kijelentés a 20 éves Illyést dicséri./ Illyés neki vallja meg azt is, hogy számára a megismert kortársak közül a két legkedvesebb Crevel és Éluard.

Paul Éluard

"Azt a kitüntetést kaptam a sorstól, hogy legjobban /.../ Éluard-ral kerültem kapcsolatba /.../, kifejlődött köztünk olyan meleg emberi viszony, hogy eljött Magyarországra is többször..." [82]

Éluard - bemutatása a Hunok Párisban lapjain Creveléhez hasonlóan külső vonásaiban is belső tulajdonságokat tükröztető: "Magas homloku, nyilt, nemes arcu, szőkés fiatalember /.../ Arca mozdulata, tekintete csak ugy árasztotta az elszántságot. Azt a

fajta dacot, amely tartózkodó magatartás mögül villog elő /.../, s épp ezért első pillanatban ellenfelét is lefegyverzi. A lázadó angyalok külseje ez, nem sokkal a lázadás után." [83]

Az avantgarde 1920 körüli alakulásában, mint említettük, Illyés két vonalat különböztet meg: az egyik az első világháboru előtt még "polgárpukkasztó", de a 20-as évekre "polgárszórakoztatóvá" váló formaforradalmárok. Az ezzel ellenkező irányu folyamatból a "forradalmon munkáló szürrealizmus" /Surrealisme au Service de la Révolution/ alakult ki; a közösség ügyéért munkálkodó baloldali költők csoportja. [84] Ebből a csoportból Illyés legjelentősebbnek Éluard költészetét tartja.

A francia költészetből csak az ő munkásságát értékeli az egész életmű bemutatásának igényével; verset is legtöbbet Éluard-tól fordít. /1948-ban, budapesti költői estjén Illyés mutatja be a magyar közönségnek, 1960-ban is ő írja az összes verseiből válogatott verseskötet előszavát./

Költő-elődjeit keresve egyszerre kapcsolja a Baudelaire, Lautréamont, Rimbaud, Apollinaire- jelente vonalba, amelyet megtörve őriz meg, vagyis "hagyományosan uj irányba viszi" és az unanimisták iskolájához. Az előbbi iratja Éluard-ral 1920-ban: "Essayons c'est difficile, de rester absolument pur" - de ez a "látszólagos tisztaság" tagadását jelenti. Szembetés a világ bonyolultságával, harc az uj világosságért, számára ez jelenti a "tiszta" - egyszerü költészetet. /Szeretnék emlékeztetni arra, hogy Baudelaire költészetében is ezt tartotta Illyés a legfontosabbnak./

Az elődök "agyoncifrázott, agyonbonyolitott" költészete /"a szimbolisták márványoszlopai, bársonyfüggönyei, illatárjai"/ ellen tiltakozik első verseivel. Ez a tiltakozás vezeti el az avantgardista mozgalomba. De míg azok közül legtöbben a negáción nem tudtak túljutni, Éluard "valóban a tiszta helyért törölt". Rendkivüli tehetsége kiemelte kortársai közül, vezérré vált. És itt említjük meg a másik vonalat: nevelődéséhez és az unanimisták tanításához hiven

költészetét emberiesitoni tudta: "A müvészi forradalmat mind szorosabb viszonyban látta és érzékeltette a társadalmi forradalommal."

1936 a fordulat éve Éluard költészetében. A költészet ettől kezdve számára tett és harc, az igazság keresése. Ezután következik Éluard tevékenysége az Ellenállásban Aragon oldalán, vezetőként. 1942-ben belép a Kommunista Pártba, 1943-ban a francia szellemi ellenállás legjelentősebb gyüjteményét rendezi sajtó alá /L'honneur des Poètes/.

Az Ellenállás alatt és után költészete ujból egyszerüsödik. A fiatal Éluard pesszimizmusa Illyés szerint a világ "érthetetlenségéből" adódik. A tömegekhez való közelkerülése, azok erejébe vetett hite változtatja meg költészetét; a világot megváltoztathatónak érzi, ezért akar harcolni. Az emberiség jövőjéért harcoló költő népszerü lett; de a francia irodalomkritikusoknál ez a második átalakulás nagyobb értetlenségre talált, mint az első, csatlakozása a szürrealizmushoz. Éluard életpályájának illyési felvázolásánál megfigyelhetjük, hogy akárcsak saját életutjának alakulásában, meghatározónak érzi a "nép" harcának megértését és vállalását. [85] /Gyermekkora, a párizsi proletárnegyed jelentős hatását fejtegeti egy 1951-ben irott rövid bemutató-tanulmányában is. [86]/

Picasso nevének Éluard-hoz kapcsolásával próbál közelebb vinni bennünket a költő életmüvének megértéséhez. Illyés ugy véli, hogy lényeges vonásaikban alkotó korszakaik és ezek tartalma is megegyeznek. Mindketten függetlenitoni tudták magukat a különböző irányzatoktól - azoknak eredményeit sem megtagadva. Társadalmi szerepük is hasonlóan alakult. Még a népszerüség és a meg nem értés kettősségéből is egyformán kijutott nekik.

Illyés költői eszközeinek változását is elemzi a különböző szakaszokban.

Éluard első korszakának verseit a kereseteleneség, a világ ujraalkotása, a "rendteremtés" jellemzi. Előri a lehető legnagyobb egyszerüséget, amely mögött érzékelhető az élet bonyolultsága. József Attila versét /Lassan, tünődve / hasonlitja Illyés Éluard-éhoz/A férfi elfut/, hogy a már ismertnek vett költészet segitségével igazitson el bennünket a francia költő müvészetének megértésében. /Ennek ellentétére is számtalan példát találunk Illyés müveiben - ott persze más az indok./

Az első periódus költészete reménytelen, kilátástalan, csak szerelmi költészete derüs. [85] 1938-as franciaországi utjáról visszatérve ugy számol be Illyés Éluard-ról, hogy az csak szerelmes verseket ir. [87]

Jellegzetes alkotásmódjának a "logikai rendszerü vizió"-t tartja és ennek kialakulását, lényegét is megmagyarázza. Általában világos képsor, a kötőanyag /kötőszók/ elhagyásával - a gyors kapcsolás miatt. De ez feltételez az olvasóval egy meghitt viszonyt: azonosulási szándékot. Ez a kubista képszerkesztés Apollinaire-től indul el és a 20. századi francia költészet egyik jellemzője. Arról is ir, hogy Éluard-t nehéz forditani: "költőiségét anyanyelvébe rejtette". A valóság külső elemei, amelyek a képsorokat alkotják, valójában nem puszta "tárgyak", hanem az ember gondolatainak, munkájának megtestesülései és ugyanez megforditva: a "fogalmakat - az emberi értelem teremtményeit - ugy kezeli már, mint az ujjal érinthetőket, mint a természet szülemányeit." [88] Liraiság és tárgyiasság összefonódása - a mai francia költészet egyik alapproblémája - Illyés szerint a francia nép jellegzetes szemléletmódjából következik. /Ahogy a Victor Hugo-tanulmányban, itt is a forditás nehézségeinek az olvasóval való megismertetése az, ami betekintést ad nemcsak a forditó, hanem a költő "műhelyébe".

József Attila Tudományegyetem Könyvtár SZEGED

ezzel egy mélyebb megértésre ad Illyés lehetőséget./

Ennek a korszaknak verseit így jellemzi "finomságukkal nemegyszer a «précieux» irodalom felé tartottak." Ezt állítja szembe másik korszakával, amikor verseinek szociális tartalommal való telitődése egyszerűsödést vont maga után. Versei "a szó párizsi értelmében népiessé" válnak - írja. /Nyelvileg ezt Illyés így értelmezi: "a francia nyelv «holt» birodalmából az élő franciák élő és szemléletes /.../ szavainak és mondatfűzésének területére" törnek ki.[88] Tartalmilag ez a nép szolgálatát jelenti. /1946-ban például azt vallotta feladatának, hogy az embereket ujra megtanitsa örülni.[89]/

Lautréamont és Éluard költészetről vallott nézeteinek hasonlóságát több helyen is megemliti Illyés: a költészet "hasznosságú"-t és a "gyakorlati élet" szolgálatát tartották szem előtt mindketten.[90]

Az Éluard-ról szóló tanulmányban a "fegyvertárs" és a kritikus; emlékezéseiben, esszéiben inkább a barát alakitja a kedves francia költő képét. Ehhez a képhez még egy humoros jelenet is hozzátartozik. A Balaton partján Illyés Gyula és Szabó Lőrinc megtréfálták Paul Éluard-t. Szabó Lőrinc , "egyszerü tehénpásztor"-nak öltözve vitázott a francia irodalomról és Éluard költészetéről - Paul Éluard-ral![91]

Jean Cocteau

Az első költő-nagyság, akihez Párizsba érve elszárándokolt, mint a magyarság képviselője, a "legnagyobb igéret" : Cocteau. Már ekkor jól ismeri költészetét, szabad-verseit fordítja és csodálja. Cocteau-ról a különc költő képét rajzolja meg ekkor; lakása, öltözéke, magatartása, szavai meghökkentik. De a minden

ujat befogadni képes fiatal Illyés ezután épp eredetiségét csodálja. Költői ujítását: visszafény-versét is nagyszerűnek találja. Tőle idézett néhány soros versében igazi költői érzéket lát:

"Gravez votre nom dans un arbre...
Car on y voit le nom grandir."

A betűnek elevenbe kell íródnia - értelmezi -, hogy életre valót mondjon, növekedjen jelentősége.[92]

Nemcsak az irodalmi ujítások ragadták magukkal Illyést. A művészet minden ága foglalkoztatta. Első franciául irott munkája Cocteau rajzait méltatja.[93] Irodalmi tevékenységéről is ír itt, a tiszta, világos francia szellemet dicséri benne. Eredetiségét abban látja, hogy nem egyszerűsít, hanem megpróbálja a maga bonyolultságában megismerni a világot. Érdekes, hogy 1929-ben Illyés Cocteau klasszicizmusát, kiegyensúlyozottságát dicséri a "szürrealista felhőkbe" vesszős anarchistákkal szemben. A huszas évek irodalmi mozgalmaiban valóban nem állt soha az élen, de ő az, aki továbbfejleszti, elterjeszti az izmusok eredményeit - épp sokoldalusága miatt /költő, filmrendező, drámaíró, rajzoló stb./. Csaknem minden irányzat hatott rá és az ő hatása is jelentős. Mégis minden irányzatból felhasználva valamit - egyénit alkot. Költői pályájának kezdete Picassóra emlékezteti Illyést.[94]

Louis Aragon

Louis Aragonnal is a huszas évek elején, a szürrealizmus hullámában ismerkedünk meg Illyés műveiben. Alakja már ekkor a határozott, harcos költőé. Később így jelöli meg helyét Illyés ezekben a mozgalmakban: "A dadaista-szürrealista mozgalom legélesebb hangu, leghomályabb ütésű előcsatára."[95] A dadaizmus ha-

lála után, a szürrealizmus ihletésében írja az egyik legszebb szürrealista prózai művet, a Paysan de Paris-t, amit 1927-ben, egy évvel megjelenése után mutat be Illyés a magyar olvasóközönségnek.[96]

Éluard-ral együtt még a "dadá"-ban sem tartozott a mindent megtagadók közé. A szürrealizmusban is a legnoészebb utat választja fent említett művével is; amikor társai még az automatikus írásban látják a valóság megismerésének lehetőségét, Aragon már harcot kezd a valóság igazi arcának megismeréséért. Ezt értékeli elsősorban Illyés a Paysan de Paris-ban. Itt a dada jelentőségét is azzal magyarázza, hogy a megismerésre képtelen ember által illuziókba burkolt valóságot leleplezi. Költői hasonlata: "Dada volt az első, aki gyermeki kegyetlenséggel megállapította, hogy a király /a valóság/ meztelen."[97] - jelentőségén kívül a dadaizmus korlátait is jelzi. Aragon művének értékét abban látja, hogy az "évszredes ködöt" kitörülte a szeméből, "visszafordult a köznapi valósághoz és mint a távoli vidékekről jött parasszt, megtisztult fejjel járja be szülőföldjét, a várost." Szinte rácsodálkozik mindenre: tárgyak, társadalmi tények, utcák, emberek minden külső rend nélkül sorakoznak - az eredmény a város belső életének megismerése. Az alkotásnak ezt a módját is racionálisan próbálja megindokolni Illyés. Ezt írja: "a megismerés érdekében Aragon elvet minden korlátot". A megismerés szót Illyés reveláció, feltárulás értelemben használja.

A feltárult világ a "közönyös tárgyak világa", melyeket "az évszázadok során rárakódott asszociációk takartak el előlünk." A lemeztelenedett valóságot az ember keze alól kikerült tárgyak alkotják, melyek "maguk alá igázták alkotójukat." Az elemzés során a művet két részre tagolja, az első a fenyegető valóság föltárása, a második megrettenés és lázítás az uj szolgaság, a mindent eldo-

logiasító materializmus elviselhetetlenége ellen. Az emberi méltóság nevében.[96]

Pályájának 1927-ig tartó időszakát Illyés három korszakra osztja. Az első a háboru utáni műveit tartalmazza az avantgarde jegyében; a következő a Nouvelle Revue Française-ben közölt cikkeit, ahol már a kapitalizmus ellen foglal állást irodalmi, filosófiai és társadalmi téren. Ebbe a periódusba tartozik bele a Paysan de Paris is. A harmadik időszakban az a tendencia kora társadalma elleni lázadásig vezeti.

Ugyanebben a műben valóságábrázolását elemezve Stendhal és Flaubert realista vonala folytatójának, továbbfejlesztőjének látja.[98]

1938-ban Szarától azt a bírt kapja Aragonról, hogy szerkesztő, regényeket ír, de verset már csak keveset, azt is propagandaverset.[99] Egy 1934-ben induló nemzetközi áramlat francia képviselőjének látja ezekkel a verseivel Aragont. Az áramlat lényegét így fogalmazza meg: "együtt haladni a tömegekkel".[100]

1946-ban már Szara is nagyra értékeli Aragont. Így jellemzi Illyéssel beszélve: "nemzeti költő lett, valóságos Victor Hugo".[101]

Aragont 1946-tól még jobban becsüli Illyés, mint addig. Sivához hasonlítja tevékeny, sokoldalu egyéniségét, ugyanakkor nagyon emberinek, barátinak is rajzolja. Művészetét is nagy megértéssel méltatja. /Ellentétben a francia kritikákkal, akik szürrealista korszaka óta nem tudnak mit kezdeni vele; nagyságát elismerik, de ugy látják, hogy mesterkélt.[102]/ Illyés Aragon művészetének kiteljesedését abban látja, hogy a fiatalon három különböző irányba ható motor, mely cselekedeteinek irányitója volt: aktivizmus, szürrealizmus, realizmus - 1946-ra azonos célokat

szolgálnak, egy irányt. A munkásmozgalom meggyőződéses és irányító harcosa regényben realista; költészetében pedig - fejti ki Illyés - "elsőnek érkezett be a francia lira uj nemzeti pályautján." [103]

A költői "beérkezéshez" Illyés szerint nagymértékben hozzájárult, hogy Aragon "megjárta" a középkort. Emlékezzünk arra, hogy Éluard költészetének "népiessé" válását is a francia nyelv "holt" birodalmához való visszanyulással érteti meg Illyés. Aragon is a középkori - őszinte, nyilt, nemzeti /hazafias értelemben/, népi - költészet segitségével lett "uj nemzeti" költő.

Az avantgarde két legjelesebb költőjének sajátos pályarajzát kapcsolja itt egymáshoz. A francia nép harcának és ugyanakkor irodalmi hagyományainak elfogadása és szolgálata teszi lehetővé a népi költészet létrejöttét, vélekedik Illyés. Ezt nevezi ő "a francia lira uj nemzeti pályautjának".

Illyés Gyula Aragon költészetében - éppugy mint Éluardban - a "népibb", a tömegek fülének szóló költészetet érzi a legértékesebbnek. Aragon kifejezésével az "emberi-hősi" magasságot elért költészetet jó értelemben vett "alkalmi költészetnek" nevezi.

Ritka Illyés esszéiben a prózai müvekről irt kritika, inkább a költészetben érzi otthon magát. Aragon esetében mégis találunk még egy prózai müről irt kritikát, 1946-ból Aurélien c. regényének értékelését. [104]

Aragon pályáját itt már sokkal határozottabb vonásokkal rajzolja fel, mint 1927-ben. A "vezér", az élenjáró képét alakitja ki róla. Aragon volt az első, irja, aki a dadaisták közül valóságosan is belesurt a társadalomba, nem elégedett meg a "csinyek"-kel. A szürrealista csoportból ő lett elsőként materialista, majd a "kisérleti műhelyt" otthagyva elsőként lett iró.

A szürrealisták "sámsoni oszloprásásánál" az 6 proletárversei sokkal többet mozgattak meg. Forradalmi regényt is ír. /Bázeli harangok; erről a műről Illyés véleménye nem nagyon kedvező./

Az Aurélienben viszont úgy érzi, a polgári Franciaország bírálata élesre és valóságosra sikerült.

Megkeresi a mű elődeit; a kihiváskónt felidézettek is. Bérénice - aki kicsit maga Franciaország - "Bovaryné dédunokája", vidéki patikusfeleség.

Illyés azért érzi fontosnak Aragon művét, mert eddigi regényei csak megvetését sugározták a francia polgárságról, míg itt a konkluzió: "Franciaország beleomlott gyöngeségükbe."

A megszállás fojtottságát érzi a mű hangján; az epilógusban pedig a felszabadulás eszméinek visszavetitődését látja már.[104]

Az avantgardo költőinek elemzését befejezve még egyszer szeretném azt hangsulyozni, mennyire szereti, érti és becsüli Illyés Gyula alkotásaikat. Soha nem általánosit helytelenül, mindenkit külön egyéniségként értékel. A párisi évek alatt megismert költők életpályáját nagy érdeklődéssel kisérte tovább. Igyekeztünk - Illyés nyomán - bemutatni, hogy az együtt induló csoport milyen nagy sugárban szóródott szét később; és tanulmányai, naplójegyzetei alapján ezeken az utakon követtük őket.

"Katolikus" költészet - Claudel, Bernanos, Péguy, Jammes

Illyés Gyula 1929-ben a francia irodalomban, filozófiában és közéletben a francia források nyomán "vallási ujraéledés"-

ről ad hírt. Egy Franciaországban megjelent cikkgyűjteményt értékel, amely különböző felekezetek képviselőinek véleményét ismerteti erről a jelenségről. Az értékelés számunkra fontos része az, ahol saját észrevételeit közli. Főleg a fiatal generáció /Jouhendeaux, Mauriac, Arland, Maritain, J. de Lacretelle, P. Bost/ hitkeresésének okát kutatja. Ez a generáció ugyanis már "világi, szabadgondolkodó nevelést kapott", készen kapták, mintegy örökségül, épp ezért "avasan" a materializmust. Ugyanakkor a "hit" számukra egy felfedezett világ - "életfilozófia" sőt filozófia, és költészet. "Szabad és a maga misztikumával, szimbolikájával valóban költői terület." [105] Illyésnek ez a magyarázata arra emlékeztet bennünket, hogy őt is gyermekkorában mennyire megragadta a katolicizmus misztikája, amit igen költőinek érzett. [106] Csak egy mondatban emlékezik meg a protestánsokról, de ebből is kiérzik, hogy a katolicizmus csak a képzel tét mozgatja meg, míg az előbbi vonzza. A protestánsokat a szabad szellem és demokrácia vezetőinek érzi Calvintől Gide-ig.

Részletesebben Katolikus költészet címmel 1933-ban elemzi a francia katolikus költészet filozófiai-irodalmi előzményeit, feladatát. [107] Itt is - mint oly gyakran - hazánkra tekintve: vallásos költészetünk javitását tartva szem előtt a francia példát ajánlja.

Először is azt siet tisztázni, hogy bármilyen pártállásu irónak /legyen az kommunista, vagy katolikus/ egyaránt el tudja fogadni művészetét, ha az őszinte, belülről fakad és nem egy ráerőszakolt "szolgálat", ami mindig "megalkuvás és korlát". Illyés tanulmányaira és egész életművére jellemző ez a minden irányban nyitottság. A mérce a művészi szinvonal és a lehető leg-

tágabban értelmezett társadalmi hasznosság. 1971-ben tér majd vissza egy interjuban az 1937-es tanulmányra és tömörebben ugyanezt a gondolatot igy fogalmazza meg: "A katolikus irodalom is csak akkor irodalom, ha művészileg és tartalmilag is egyenrangu a többi irodalommal /.../, feladata /.../, mint a többié: a világot magyarázni, értelmezni az ember és a világ kapcsolatát." [108]

A francia irodalom jellemzőjének tartja, hogy "Ez az irodalom legérettebb alkotásait a hit jegyében teremtette." Példának Pascalt idézi. - A mai francia katolicizmus pilléreinek viszont Baudelaire-t, Verlaine-t és Rimbaud-t látja. Ennek a merész gondolatnak az a magyarázata, hogy Illyés a katolicizmust igen tág fogalomként értékeli. Lényegében a "kinyilatkoztatott erkölcs"-csel azonositja és még csak nem is az ennek tiszteletben tartásával létrejött művészetet értékeli katolikus költészetként, hanem az eszel viaskodó, vagy egyenesen ezt felrugó; de valamiképpen vele mégis kapcsolatba kerülő irodalmat. Itt is, mint 1929-ben egy uj francia világszemléletről beszél. Ennek előhirnöke az emlitett három nagy költő Illyés szerint.

A "katolikus" világszemlélet kialakulásának társadalmi okát igy fogalmazza meg: "Az egyházzal vesszekvő, de egyaránt materialista polgárok és szindikalisták világával szemben ellenpólus: Szenvedély és egy hiszit divat." [107]

A "megtérők"ből is sokan, mint Cocteau egy uj kaland, "egzotikus utazás" lehetőségét látják a megtérésben. Az egyházhoz tartozásnak, vélli Illyés, elonyésző a szerepe.

Világosan kifejti, hogy "mifelénk" nem lehetne katolikusnak nevezi ezeket az irókat, ki sem adnák, be sem fogadnák őket a katolikus költészetbe.

A katolikus költészet fogalmának tisztázását így összegezi, miután maga is kétkedően teszi fel a kérdést: "Katolikusok ezek írók?": "Erkölcsi problémáik vannak, spiritualisták, és ezen az alapon magukat katolikusoknak nevezik, de ez a jelző inkább irodalomtörténeti, inkább iskola-név." Tehát Illyés szerint csupán a morális jelleg köti őket össze. [109]

A "katolikus" költészetben azok az írók tarthatnak Illyés érdeklődésére számot, akik "élmény és meggyőzés erejével" tudnak hatni rá. [106] Claudel így kiszóródik értékelésének rostján, mert nem meggyőző. /Egész életművéhez nem ilyen szigoru, arról megbecsüléssel ir./ Bernanos és Péguy már bennmaradnak. Az utóbbi a Kincsesházba is bekerült, verset is fordit tőle, éppen vallásos ihletésüt. [110] Bár szereti, keményen birálja is: "a szószaporitás zsenije, nehezen kibontható, s csak türelem árán megközelitheto." - irja róla. Hatását pedig egyenesen "méltatlan divatnak" érzi. [111]

Teljes rokonszenvét ebből az iskolából csak Francis Jammes kelti fel. Már a párizsi évek alatt, könyvkötősegédként dolgozva kezébe került kötetét lapozva elragadtatással olvassa verseit. [112] Közvetlensége, természetimádata, a szegények iránti "szinte forradalmi" alázata, tudatos nyelvi egyszerüsége egyaránt vonzza Illyést. Katolikusságát már-már pogánynak érzi, [112] és éppen ezért igen modernnek. A szimbolizmus "ötvösmestereinek" tulfinomult nyelvét "rossz" rimekkel, emberi hanggal teszi tudatosan hétköznapivá - irja róla Illyés. Verseit nagy élvezettel és hozzáértéssel forditja. Egyik versét ötször is leforditotta, mire eléggé "primitivnek" találta. Illyés arról is vall, hogy saját költészetére is jelentős hatással volt. [114]

A katolikus költészet értékelésénél is megfigyelhettük, hogy értékesnek az "örök humánumot" szolgáló, az emberhez egy-

szerű eszközökkel szóló irodalmat tartja. A világnézeti tartalom nem befolyásolja itt értékítéleteit, bár racionalizmusa szinte öntudatlanul tanítja a vallásos költészetben is a bigottságot, a misztikumot. Ha mégis elfogadja az utóbbit - a költőiség, a szárnyalás nevében tessi. Ugyanakkor a költemény etikai tartalmát tartja mindig szem előtt.

François Mauriac

A franciák tüprengő, vívódó vallásosságára egyik legjobb példa Mauriac-é, akiről találóan írja Illyés: neki a katolicizmus "ürügy a korbácsra".[115] Tehát a hit nevében ostorozni a rosszat az emberekben. Illyés 1946-ban kereste fel Párisban, utibeszámolójában megörökíti találkozásukat.[116] Mauriac katolicizmusáról írott sorai pontosan megfelelnek a franciák vallásosságáról adott képnek. Mauriac szavait idézi itt: a hitre szükség van, de egyre kevesebb a vallásos ember, a főpapok között is. A papok "adminisztrátorokká" váltak. Veszélyesnek, sőt végzetesnek látja a diplomácia belekeverését a vallás ügyeibe. Elítéli az Egyház reakciós szerepét /pl. a spanyol háboruban/. Vallásos hite politikai meggyőződésében nem befolyásolta. Az ellenállásban is a haladók táborában; a baloldal mellett foglalt állást. Ez a "hazafiui" érzés fordította szembe később a baloldaliakkal, mert úgy látta, hogy "a munkáspártok túlságosan is világviszonylatban gondolkodnak és politizálnak, vagyis nem eléggé francia szempontból." Illyés nem bírálja ezért Mauriacot, de úgy irányítja a beszélgetést, hogy bebizonyosodjék saját igaza.[117] A vélemények meghallgatását és a meggyőzést fontosabbnak tartja ebben az időben a nyílt bírálatnál.

A realista hagyományok folytatói a regényirodalomban a második világháboruig - Barrès, Proust, J. Renard, Montherlant

Mauriac értékelése műfajilag már a 20. századi prózáról írt részbe kívánkozott volna, de mivel Illyés elsősorban egyéniségéről, katolicizmusáról írt, mi is a katolikus irodalomról írt részben beszéltünk róla.

Néhány szót ejtünk csupán A francia irodalom kincsesházába bekerült prózairók méltatásáról. Maurice Barrès és Marcel Proust művészetét elsősorban a 19. századi hagyományok továbbvivőiként méltatja, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a 20. századi prózairodalom fejlődését munkásságuk alapvetően befolyásolta. Barrès "nemzeti energiáról" szóló Déracinés c. regényének magyarországi hatását is megemlíti. Proustról ugyanitt azt írja, hogy ő "a huszadik század eddig legnagyobb regényíró géniusza".[118] Irodalomtörténeti szerepét abban látja, hogy továbbviszi a realisták örökségét; ugyanakkor újító: a naturalizmus kimerültségét költőisséggel oldja fel. Örökségét "kiapadhatatlannak látszó forrásnak" nevezi.

Jules Renard-t a nagy "aforizmairók, moralisták méltó utódjának" tartja; Kincsesházában realizmusát méltatja.[119] Tökéletes stiliszta volt - írja róla Illyés, s arról is vall, hogy tőle tanulta meg a nyelvi logika alkalmazásának fontosságát. /Humorosan írja, hogy tőle tanult meg magyarul./[120]

Montherlant neve is fél-félbukkan írásaiban, realizmusát dicsérő megjegyzésekkel. 1937-ben leforditja az Aggregények c. művét.[121]

André Gide

André Gide-et először mint költőt ismerte meg, le is forditotta egy versét.[122] Egyike azoknak a francia íróknak, akik

a fiatal Illyésre nagy hatással voltak. "Ki az, aki az Illyésre még stílusában is oly nagyon hasonlatos tanácsokat ad a századelőn? - André Gide, akire a Kora tavasz írója is hivatkozik: a Földi táplálékok szerzője és annak örök ébsége, örökös - és mindig «első» - indulásai. A «tett után gondolkodj» - mondja Illyés; törvényt csak élet után alkoss, előbb cselekedj, azaz - élj. És ugyanezt mondja Gide is s a szürrealisták..." - hiszi a hasonlóságokat Fodor Ilona.[123] Ez a hatás a párizsi évek alatt érte. Ugyanekkor sokkal gyümölcsözőbb az az elvszemléletű élmény, amely a Puszták népe megírására szólítja. Erről így ír Illyés: "Abban az időben nagy sikere volt André Gide afrikai utazási naplójának. André Gide, az előkelő francia író utra kelt, tanulmányozni az afrikaiak életét. Nekem épp akkor lehetőség nyílt, hogy visszajöjjek Magyarországra. Fölvillant előtted is egy utinapló... Írói feladat lesz, ha visszamegyek a szülőföldemre, és azt megnézem,európai szemmel, hogy ott milyen állapotok vannak; hogyan is él egy boldogtalan, halálra gyötört nép, nem Afrikában, hanem Európában."[124]

1929-ben novellát fordít tőle[125], 1937-ben tiltakozik "riporterre" fordítása ellen, azaz magyertelen, pongyola fordítása és a riporterek antológiájába sorolása ellen.[126]

A katolikus irodalomnál már felvetett kettősségre figyelmeztet Gide műveiben is: a francia felvilágosultság betetőzője "egész életén át eggyel küzdött, a bibliával" - írja. Sajátos bibliaértelmezését idézi fel Illyés naplójában, az egyénieség, az emberség problémáit kutatva.[127]

1946-ban franciaországi utjáról írott utirajzában vitába száll Gide-del, aki a francia parasztokat szidja, mert azok anyagi hasznukat előbbre valónak tartják hazájuk szereteténél. Illyés úgy véli, hogy Gide /és naplóíró társai/ azért támadják a parasztokat, mert öntudatlanul is megvetik őket, ugyanakkor - bizonyítja

- "a féltett és nagyrabecsült nemzetet mégiscsak a parasztsággal azonositják." Illyést láthatóan bántja, hogy Gide, akit nagyrabecsül irókként /ugyanitt igy jellemzi "kitünő érvelő, bámulatos koponya"/ nem érez együtt a parasztsággal. Illyés megvédi Gide vádjával szemben a francia parasztokat, azzal az egyszerü érvvel, hogy e hazáért ők halnak meg.[128]

Duhamel, a populizmus - Eugène Dabit

1927-ben, megjelenésének évében méltatja Duhamel Oroszországról irott könyvét.[129] Ez a kritika ismét jól példázza Illyés társadalmi érdeklődését. Ugyanakkor a recenzió szerkezete igen jellemző Illyésnek ebben az időszakában irt esszéire. Egy-egy fontosnak talált gondolatot, témát ugy próbál elfogadtatni olvasóival, hogy erősségében és sugarában egyre nagyobb fénynyalábbal világitja meg.

Először az Oroszországot már megjárt utazók neveit idézi. /A szürrealistaként még csodált Guilbeaux-t itt már elfogultnak tartja./ Véleménye szerint Duhameló az első objektiv beszámoló. Kis kitekintés az életmüre - a fény erősitése -, müvészete: "lelki realizmus." Ez az erénye az utinaplónak is: az "embert" keresi az orosz állampolgárban. De ez egyben hátránya is. Illyés számonkéri tőle az olvasók nevében, hogy miért nem beszél az uj államformáról, "a termelés szervezetéről". Ugy véli "a szovjetek Oroszországa" érdekelte volna elsősorban Duhamel olvasóit, hisz "Oroszországban ma az egész emberiség jövőjének problémája erednek." /Hét év mulva majd ő próbálja pótolni ezt a hiányt![130]/ Duhamel müvét e hiányosságok ellenére is objektivnek találja. Illyés ugy véli, hogy Duhamel irásmódjának oka, hogy nem politikus, inkább költői alkat, "az unanimisták, a humanista költők fajából való." Ebből következően az apró, hétköznapi eseményeket, jelenségeket vizsgálja,

a kis emberek lelkét - jól, de közben elveszik a távlat, hiányzik a szélesebb perspektiva. /1940-ben A napló c. regényének lefordításával majd egy jellegzetes Duhamel-művet ad a magyar olvasóközönségnek. [131]/

A Duhamel, Vildrac, Romains, Jammes nevével fémjelzett unanimizmust "a tömeglélek költői megszólaltatásának kísérleteként" [132] jellemzi és a francia "populizmus" előkészítőjének tartja. 1941-ben úgy látja, hogy a Párizsban kialakult "populizmus" rokona annak a népies áramlatnak, amely Európa csaknem minden országában jelentkezik egy-két életműben. Illyés két nevet említ itt, Jeszenyinét és Lorcáét. A közös vonásokat abban látja, hogy "egyszerű emberek szenvedéséről, népről és tömegről" írnak. Ugyanakkor francia sajátságként említi a Mallarméra emlékeztető művészi igényt és tudatosságot. Vagyis a szimbolisták művészi igénye párosul náluk szociális érzéssel és realista tendenciával.[132]

Szeretnénk itt rámutatni arra, hogy a populizmus fogalmát ekkor Illyés még nem tisztázta magában, hiszen a francia populizmust Jeszenyin, Lorca műveivel rokonítja, holott már 1935-ben az irányzat jellegzetes képviselőjéről, Eugène Dabit-ról írva így határozta meg ezt az irányzatot: a francia populizmus népen "a külvárosok proletariátusát" érti. Fontosnak tartja a magyar népiesség megkülönböztetését ettől az irányzattól. A kettőt - írja - "csak az rokonithatja, aki nemzetek fölötti széles látóhatárában minden országgal számol, csak a magáéval nem." [133] Későbbi műveiben, mint majd erről beszélni fogunk, az európai irányzat rokonait Giono és Ramuz műveiben véli megtalálni.

Eugène Dabit Külvárosi szálloda c. regényét 1935-ben lefordította. Ez a mű nyerte el az első populista díjat 1930-ban. 1941-ben halálára írt szép méltatást. Ebben Dabit művének világát

Balzac életképeivel rokonítja. Alkotói módszerét csodálja: "Piszkot ritkán ábrázoltak tisztább eszközökkel", "a testi-lelki nyomor képeibe /.../ napsugarat tudott becsempészni", "a koldusok világát a színek és vonalak /.../ egyensúlyába örökítette" - írja róla.

Emberi erényeit is méltatja. Szívós alkotó, munkásgyűlésekre jár. Még egy magyar vonatkozást is megemlít, jelentéktelent bár, de ezzel is közelebb akarja vinni olvasóihoz: 1936-ban Magyarországon járt, magyar nőt akart feleségül venni. [132]

<u>A francia népiesség - Jean Giono, műveinek magyarországi visszhangja.</u> Ramuz, Martin du Gard

Illyés népi író, számára azonban ez eddig nem egy iskolához tartozást jelentett, hanem - mint maga írja - "a nép szellemi és anyagi helyzetével való foglalkozást" [134]; a nép nyelvén, a nép sorsának javításáért írott műveket.

Ebbe a tágan értelmezett népiességbe belefér Racine, aki a néptől tanult, s észrevette szenvedését; műveivel a nép érdekeit képviselő Molière. George Sand paraszti idilljeivel csaknem teljesen kivülrekedt: a valóságot szépítő rajz elhendézi a parasztság nyomorát. Néla még Stendhal és Zola is többet használt, a népet kicsit túl sötétre festő, de épp ezért felhívó, a valóságra ráébbentő képeivel.

Iskolává szervesződött változatait is láttuk, az unanimizmus és a populizmus formájában. Az előbbi a vallás misztikuma felé hajló, de összintő, a néppel, a szegényekkel együttérző Francis Jammes költészetében vívta ki leginkább Illyés szimpátiáját. A populizmus iskolájából Eugène Dabit-t mutatta be Illyés.

Az itt felsorolt nevekből és a Dabit kapcsán idézett Illyés-gondolatból világosan kitünik, hogy Illyés számára a nép fogalma elsősorban a parasztsággal azonos, egy nép, vagyis nemzet sorsa a parasztság sorsának alakulását jelenti. /Ezt a gondolatot Gide-nél idéztük./ De ez nem jelenti azt, hogy Illyés kizárná a népet a munkássággal azonosító irókat a népi irók táborából. Említsük meg ennek bizonyitására az imént elemzett és Illyés által nagyrabecsült Eugène Dabit értékelését és még két francia iróét: Éluard-ét /akinél Illyés hangsulyozta gyermekkorának, a proletár Párizsnak meghatározó szerepét életművében/ és Aragonét. Illyés a két utóbbit népi irónak nevezi; népen ők is a párizsi munkásságot értik. Tehát főleg Illyés egész életművét tekintve állithatjuk: a munkásságot reálisan ábrázoló, sorsuk javitását szem előtt tartó alkotók müveit értékesnek tartja. Illyés a magyar irodalomban meglevő népiességre elsősorban a népi jelzőt alkalmazza, de a népies is előfordul. 1968-ban, a magyar népi irók mozgalmáról irva tisztázta csupán teljesen világosan, mit jelentett és mit jelent ma a két jelző: "a népi irodalom annak idején a magyar irodalom volt, és nem egy «népies» irodalom". Példának József Attilát idézi, aki lelkileg és történetileg ehhez az irányzathoz tartozott. /Napjainkban a népi irodalom szerinte Simon, Csóri, Nagy müvészete, akiknek gondja a nép sorsával függ össze. Népiesnek a népről tudósitó, szociográfikus jellegü irásokat tartja./ [135]

Ezt az összefoglaló képet azért bocsátottuk előre, mert egy olyan francia "népies" iróhoz érkeztünk, akit Illyés mutatott be Magyarországon, és akinek bemutatása miatt évekig hullámzott a vita, máig sem tisztázva, mennyiben volt jogos és mennyiben méltatlan. Jean Giono ellentmondásos, hazájában is sok vihart felkavaró munkásságának magyarországi bemutatása, szemléletének hasznosithatósága, vagy káros volta állt a vita középpontjában.

József Attila Tudományegyetem Könyvtár SZEGED

A fasiszálódó Magyarországon, egy nagyon nehéz történelmi időszakban, amikor legjobb íróink-művészeink nemzetünk fennmaradásáért aggódtak, az 1930-as évek végén, a 40-es évek elején Illyést is ez a gond foglalkoztatja. Illyés a paraszti származású, népi író, a Puszták népe szerzője érthetően fordul Ősei, a parasztok felé. A Puszták népe szociográfiai módszerét a lélekelemzés akkor legmodernebb eszközeivel összekapcsolva vizsgálja a magyar falu életét csupa és regényes önéletrajz formájában. /Magyarok 1938., Ki a magyar? 1939., Lélek és kenyér 1940., Csizma az asztalon 1941., Mint a darvak 1942./ Ebben az időszakban verseinek "összmű magva" is az, hogy "a magyarság kis nép, nem szólhat bele fasizmus és antifasizmus világméretű küzdelmébe, ezért minden erőt a megmaradásra kell fordítani." [134]

Illyés írói pályájának törésekként jellemzik ezt az időszakot a Petőfi és a Puszták népe merész forradalmisága után. Helyesebb lenne talán inkább utkeresésként jellemezni. A történelmi helyzet megváltozása miatt szükségszerűen átalakulásra kényszerülő hagyomány számvetése ez a korszak adta lehetőségekkel.

Ennek az utkeresésnek az eredménye Giono megismerése és bemutatása is. Illyés fordította először Gionót magyarra, de ismertető-értékelés is csupán egy rövid, inkább csak irányzatát bemutató jelent meg róla 1930-ban hazánkban. [136] Illyés 1939 novemberében, a Zöld a világ leforditása alkalmából mutatta be a Nyugat lapjain, némileg kibővítve a könyvben irt előszót. [137] Ebben a Giono-bemutatásban Illyés egyik jellegzetes stílusjegye, a sok buktatót rejtő, de ugyanakkor érdeklődést, érdeklődést ébresztő merész ellenpontozás még erősebben jelentkezik, mint másutt. Ennek bemutatására idézzük néhány sorát: "... nemcsak az ujjával ír a már fogalmazási módja is szembeállás azzal az

üzemesitett szellemi iparral, amivé az irodalom vált, még a legjobb szándéku is, azáltal, hogy szolgál: ha csak saját szokásait, házi törvényeit is..."; "... annak a néphez és természethez visszahajló irodalomnak, amely Jeszenyin fellépésével kezdődött, és az egész világon elterjedt, ő a legnagyobb művésze és legmerészebb eszmefejtegetője..."

Az első idézet buktatója, hogy az ellentét élességéért homályban hagyja, bizonytalanul fogalmazza meg azt, ami ellen hadakozik, a másodiké a felsőfokok sorjáztatása.

A következő gondolatokba - tudva vagy öntudatlanul - már a népi - urbánus vita hangja is belejátszik: "Paraszti élménye" soha nem volt - "másról sem ir, csak parasztokról, azok életét javitaná, nemcsak az irodalom, hanem a politika fegyvereivel is." "A falu világosorte megadta magát a városnak." /Itt már minden kötséget kisáróan ránk is gondol./ Eddig a paraszti életből "kiemelkedők", vagyis - élezi Illyés - annak hátat forditók irtak a paraszti életről, akik, "ha mással nem: magatartásukkal megtagadták" azt, egy jobbért, kényelmesebbért. Giono viszont, folytatja Illyés az ellentétpárt, a paraszti életben keresi "nem egy osztály, hanem az egész emberiség helyes utját."

Világszemlélete teremtett iskolát, neve is van: "gionisme". Lényege a görög-latin szemlélet továbbvitele, egy általános humanizmus, az ember és a természet harmónikus egymásratalálása, "retour à la terre".

Világosan leirja az irányzat más, külföldi képviselőitől való különbségét is. Mig ott a fejlődés elmaradása miatt csak a bajokat panaszolják, Giono a megoldást keresi már: hazájában a föld és a betevő falat megvan, az "elemi társadalmi kivánalmak" után a "lélek" kivánalmait próbálja kielégiteni.

Az élesen sarkitott bemutató-tanulmányra hamar megérkezett a válasz.[138] Szinte csak az utolsónak idézett gondolatra válaszolva kemény birálatot kapott Gábor Andortól, hogy az "ifju nagy-magyar-iró" a parlament által tárgyalt földreform helyett Giono egészen más türténelmi alapu, misztikára hajló parasztábrázolását mutatta be. A magyar iró "ébresztő"-szerepét szem elött tartó Gábor Andor az "ébresztés" hiányát joggal birálhatta Illyés cikkében, de az "altatás" vádját már méltatlanul kapta ezért az irásáért.

Mig Gábor Andor Giono magyarországi bemutatását elsősorban társadalmi vetületében vizsgálta, a Nyugat lapjain Komor András Illyés tanulmányának irodalmi értékeit elemzi.[139] Mintegy Illyés választásának igazolására a "magyar kurjongató népiesek" elé állitja példának Giono irásmódját. Giono világát viszont ő is irreálisnak, "a lantos mesélők világának" látja.

Alig csitult el a vita, amikor 1941-ben megjelent Illyés gondolatainak összefoglalása falu-város ellentétéről; a parasztság sorsának javitására szánt Szisma az asztalon. A münek két francia vonatkozása is van. Az egyiket már emlitettük, Crevel azonos cimü müvéből bátorságot akart meriteni. A másik Giono Lettre aux paysans c. könyve, amely, mint Illyés később leirja, kedvet ébresztett benne az irásra, és a mü "eszmemenete" is megegyezik nébol.[140]

A Giono-forditások kapcsán feltámadt vita nagy hévvel ujult fel. Az Ország Utja szociálpolitikai havilapban "kölcsönzéssel" vádolják Illyést.[141] A vita áttorjodt a Kelet Népére, a Népszavára, a Független Magyarországra és természetesen a Nyugatra. Béka László, Féja Géza Illyés és a Giono-müvek pártját fogták. Béka a Szisma az asztalon erényeit dicsóri, Féja

Géza a Giono-mű lefordítását helyesli. De több a támadó: Veres Péter Gino népiességét individualistának, anarchistának - épp ezért reakciósnak tartja, Földes Illyést "gionoizmussal" vádolja, vagyis a parasztok egyéni életén ill. az egyes parasztok életén javitani akarással, amikor pedig Össze kellene fogni "népiesek-nek, urbánusoknak, szegényparasztoknak, munkásoknak." [142]

Közben Földes tolmácsolásában az olvasó a Giono-röpiratot is megismerhette, igy az is világossá vált, hogy a vádak jó része alaptalan volt.

A kiszélesedett Giono-vita igy a magyarországi népies-urbánus vita egyik komponensévé vált. Illyés a vitába nem kapcsolódik bele, csak mintegy magának foglalja Össze /miután azon sajnálkozik, hogy eleve nem jelölte meg Giono-t, mint gondolatébresztőt/, miben ért egyet vele. "Giono is megállapitja, hogy a paraszti életforma csődben van, ő is helytelenitl, hogy a parasztok a városba, proletársorsba tódulljanak. Az önellátást ajánlja, a falu függetlenségét, az egyén felszabadulását, de erőszak nélkül. Én ugyan mindezt csak átmeneti időre ajánlottam, a város és falu uj alkujának megterentéséig, a gépek és a müveltség megszerzéséig s megjuhászitásáig, azaz eltértem Giono utjától, de eszmemenetének ez a részlete pontosan benne van abban, amit leirtam." [140] Egyébként a Csizma az asztalon gondolatai már a Giono-mű ismerete előtt megfogalmazódtak benne [143], ezeknek főleg menetét módositották, a megoldás "utópisztikusságába" játszottak bele a Giono-gondolatok.

A Giono-vita utórezgései már jóval csendesebbek voltak. 1942-ben az Erdélyi Helikonban Giono mint a magyar népiség segitő-alakitója szerepel: "Idegen irás rég nem vált annyira a mi kérdésünkké, mint Giono első magyarul megjelent kötete, a Zeng a világ.

Ez a könyv védőpajzs volt az elfinomult, elsulytalanodott "polgári" irodalom vérmes támadásai ellen /.../ Tehát Giono alkotása idegenből kölcsönkért támasztéka lett a szellemi megujhodást hozó népi gondolatnak." - irja Parajdi Incze Lajos. [144]

Illyés 1939-es Giono-cikkében egy fél sor tájékoztat arról, hogy Giono törvényszék előtt áll. 1943-ban, naplójegyzeteiben ismét felbukkan Giono neve. A jegyzetek apropos-ja:bombamorénylet Giono ellen. Giono áruló lett-irja a magyar sajtó. 1939-ben antimilitarizmusa miatt zárták börtönbe, pacifizmusa miatt. Akkor Illyés Magyarországra hivta, válaszában Giono Illyést Manosque-ba. Nem fogadja el a messziről jött, ellenőrizhetetlen hirt; Giono anarchista volt, irja, de "Hogy áruló-e, s hogy minek az árulója, müveiből fogjuk megállapitani." [145]

Közben három regényt leforditott még Gionótól. 1940-ben, 1941-ben és 1943-ban jelentek meg a forditások. [146] /Mindegyik két éven belül második kiadást is megért./

Még a negyedik Giono-könyv leforditása után is értetlenül áll a magyar kritikusok egy része a Giono-forditásokkal szemben. Haladási irányuk is más - vélik - , hiszen "Giono az egyén felé közeledik, Illyés onnan indult el a tömegek felfedezésére. Világuk is különböző: Giono az élet gépesedésétől való távolmaradást az egyéniség kiteljesedésének és a lelki elmélyedés lehetőségének javára irja, Illyés gyors polgárosodásra sürget." [147]

Parajdi Incze Lajos helyesen látja meg Illyés vonzódásának okát: a francia népiesek vergődéséből tanulhatunk, Európa szellemi lüktetéséhez hozzátartozik. /Gondoljunk arra, hogy 1938-as franciaországi utján Halévy aggódó könyvét olvasva a francia vidék elnéptelenedéséről természetesen hazánkra gondol, 1947-ben majd a francia falvakba ezzel a jelszóval indul: "Más kárán tanul

az okos."/

Ezután Giono már ritkán kerül szóba Illyés müveiben. A két világháboru közötti egész Európára jellemző népiesség francia képviselőjeként tartja számon Ramuz mellett. Roger Martin du Gard Vieille France c. müvének illyési értékelését is itt említjük meg, bár az előbbi két iróval ellentétben ő nem népies iró. Müvének értékeit teljesen különböznek látja: szociográfiai módszerét, illuziótlan szemléletét, a franciáknál eddig ismeretlen népábrázolást dicséri benne. Illyés Nagy Lajos Kiskunhalom c. szociográfiájához hasonlitja.[148] A mi népi iróink müveivel ez a könyv az eddigieknél jobban rokonitható.

Gionót 1970-ben Jeszenyinnel, Lorcával, Erdélyivel, Tamásival, Veres Péterrel együtt a"parasztság müköltői" közé sorolja, s jelentőségüket abban látja, hogy amikor "parasztságával kiáltott fennmaradásáért a nemzet" hangot adtak ennek az osztálynak; átvéve mintegy a népköltészet szerepét.[149]

Még egy hir Gionóról, 1971-ből, de ez már kuriózum. Régusse francia, de talán magyar eredetü lakossága francia-magyar társaságot szeretne alapitani, két elnökkel; a francia Jean Giono lenne /aki a közeli Manosque-ban él/, a magyar: Illyés.[150]

Mielőtt még azt megnéznénk, hogy az Illyés-Giono kérdést jelenleg hogy látják a magyar irodalomkritikusok, röviden kitérünk Giono müveinek francia értékelésére, amely nagy eltéréseket mutat különböző szerzőknél. Henri Lemaître nagyra értékeli első periódusának alkotásait /az Illyés által leforditott könyvek/; de sem a Lettre aux paysans-t, sem 1947 után irt müveit nem tartja említésre méltónak.[151] Az Illyés által is nagyrabecsült Gaëtan Picon Giono munkássága első periódusának elismeri értékeit: költőiségét, eredetiségét, általános emberségét, mitoszteremtő

erejét. De nem fogadja el, hogy a "poète du cosmos", a francia valóságot nem ismerő iró naiv gondolataival próbálja megoldani a francia parasztság helyzetét.[152] A második korszakban, 1947-től változásról beszél, de uj küldetésének alatt: a szabad egyén miteszát folytatja, a társadalmi kötöttségeket figyelmen kivül hagyva. Ugy is mondhatnánk, hogy "csak" nézeteit nem fogadja el, s azokat a müveit, amelyekben ezeket kifejti. A tankönyvként használt, A. Lagarde és L. Michard szerkesztésében megjelent huszadik századi antológia - egyébként igen vázlatos értékelésében - pozitivan értékeli irodalmi, iskolateremtő, sőt még "politikai" tevékenységét is: 1947-ben határozott változást látnak, tematikai, eszközbeli megujulást.[153] Pierre de Boisdeffre is határozottan az első korszak müveivel szimpatizál /épp az Illyés-forditotta regényekkel/. A Grand Troupeau-ban már elitéli az irói hangot: "insupportable prédication antimoderne". Jelentőségét épp népiségében látja, müveinek tisztaságát az "urbánus", városi irodalommal állitja szembe, amelyet megfojt a tulzott elvontság, gondolatiság, erotika.[154]

A magyarországi viharos fogadtatás ugy érzem indokolja, hogy néhány szót ejtsünk Giono müveinek további sorsáról, életmüvének magyarországi értékeléséről. A Zeng a világ még kiadásának évében összesen háromszor megjelent, a másik három leforditott regényt is - mint már emlitettük - ujra kiadták. Majd több mint husz év után, 1970-ben a Valaki a hegyekből Illyés forditásában ujra megjelenik, egy 1968-ban irt müvel együtt. 1977-ben szintén második irói korszakából jelent meg a Huszár a tetőn c. mü magyar forditása.

Tanulmány hosszu időig váratott magára. 1958-ban a Nagyvilágban egész pályáját értékeli Bajomi-Kiss Andre. Szemléinek reakciósságát, zavarosságát hangsulyozza, ugyanakkor regényeinek

poétikusságát dicséri, már első korszakában is. /Illyés fordításáról nagy elismeréssel nyilatkozik./ Giono alapvonását a "menekülés"-ben látja.[155] Ez az alapgondolat visszhangzik Mészáros Vilma tanulmányában is, de ő Giono első korszakának alkotásait, így az Illyés által fordított négy művet is egyértelműen elítéli, helyszineit "kiagyalt"-nak vagy álomvilágnak, hőseit puszta díszletnek tartja - méltatlanul.[156]

A Valaki a hegyekből c. regénynek van valóságalapja, ha ez más is, mint pl. Illyés műveié, ha megoldása utópisztikus is és nem olyan leleplező, mint pl. Illyés a Puszták népében. Hangsúlyozni kell a különbséget, hogy Illyés parasztregényei eleven problémákkal küszködő, valóságos társadalomban élő, reálisan ábrázolt embereket mutatnak be, míg Giono világa a társadalomhoz igen lazán kötődik, misztifikált. De az Illyés által leforditott könyvek egyike sem forradalomellenes, a forradalomtól csak mint minden harctól idegenkedik. Illyés Giono-forditásaival, főleg a Valaki a hegyekből és Zeng a világ megismertetésével költői és emberségre tanitó műveket nyert a magyar olvasó.

A nagy vitát felkavaró Csizma az asztalon utólagos értékelésében a mű erényeit elismerik. Reális társadalom-elemzését dicséri Béládi Miklós.[157] A javasolt megoldást azonban ő is utópikusnak és Gionóra emlékeztetőnek tartja - helyesen -, bár a polgárosulás és a műveltség egyesítése a reformkori hagyományokat legalább annyira idézi; és tegyük hozzá, hogy Illyés ezt a megoldást átmenetinek tartotta. Azt is szemére vetették Illyésnek, hogy a megoldást a szegény-parasztság felemelésétől várta. Az, hogy Illyés a szegényparasztság képviselőjeként lépett fel és nem a munkásosztály oldalán - véleményünk szerint nem Giono-hatás. Illyés ebből az osztályból származott, ennek gondjait tudta leginkább magáévá

tenni. Valószinüleg hozzájárulhatott annak tudata is, amit Illés László idéz: "a magyar munkásságot ugy kivéreztették, hogy aligha lesz ereje ujabb rohamra." [158] Tegyük még hozzá, hogy Illyés Gyula maga vallja be, hogy a világháborut teljesen kilátástalannak érezte és a német birodalom erejét tulbecsülte. [159] Ez még érthetőbbé teszi az utópista és önerőből történő javitás programját. A nyomasztó történelmi helyzetben nem tud radikális megoldást javasolni. Az általa képviselt osztály sorsának javitását keresi Giono-forditásaival és még inkább röpiratával.

Visszatérve a Giono-kérdés elején vitatott gondolathoz: véleményünk szerint Illyés irói életpályájának folyamatos változásaiba tartozik ez a korszak. Nem hiszem, hogy szerencsés volna ezt töréskónt jellemezni. A Giono-forditások, a Csizma nem jelent visszalépést. Ennek a korszaknak a jellegzetességei hasonlóak az eddigiekhez és az ezt követőkhöz. Illyés önbirálatra sarkall, egy olyan időszakban, amelyben ennek hangsulyozása nagyon fontos volt. Ezt tartja minden változás alapjának. Ugyanakkor /mint majd a Válasz szerkesztésében, vagy a pesszimista versek jogosultságának védelménél/ az iró itt is ugy véli, hogy mindent érdemes befogadni, amiből tanulni, gazdagodni lehet. Ugy tünik, ezt igazolja az is, hogy Giono müveivel ettől kezdve érdemben sehol nem foglalkozik.

André Malraux

Malraux-t elsősorban mint politikust, mint közéleti embert méltatja. Találkozásaik is szinte ezt illusztrálják: 1934-ben Moszkvában, 1947-ben Párizsban /akkor csak telefonon/ beszél vele, 1967-ben a Minisztériumban keresi fel.

Malraux Illyés első bevezetője a "szovjet életbe." [160] A forradalmak hivekónt mutatja be Illyés a francia irót, aki a kinai

forradalomban tevékenyen részt vett, Moszkvába is már harmadszor utazott.

1937-es soraiból is a harcos Malraux képe rajzolódik ki,[161] 1970-ben pedig azok közé az írók közé sorolja /Saint-Exupéry, Hemingway, Veres Péter mellé/, akik "elmentek a tetthelyre", "fölfölállítak az íróasztal mellől", vállalták eszméik érvényesítését az életben. "Szépirodalmi kötete Malraux-nak alig van több, mint öt-hat. Emlékezetes /az emlékezetben megmaradó/ közéleti tette ennél sokkal több." [162] - írja ugyanitt róla. Ugyanakkor "az államvezetésbe nem a politika, hanem az irodalom területének emelkedésin át jutott." [163] - elmélkedik róla másutt. A két terület egymást nem homályosítja el, összefonódik életművében. Őt is hazánk barátai közé sorolja Illyés.

Egzisztencializmus

A dadaizmusról 1923-ban, a szürrealizmusról 1925-ben, alig valamivel megszületésük után Illyés jóvoltából a magyar olvasóközönség jórészt máig is helytálló, részletes bemutatót kap. 1946-ban a már iskolává szerveződött egzisztencializmusról kapunk izgalmas képet.

Alapélményét Illyés így fogalmazza meg: "kétségbeejtően ki vagyunk szolgáltatva a földi és - ha van egyáltalán ilyen - a földön túli lét erőinek. Sorsunk az idevetettség /.../ Szabadságunk csak annyi, hogy választhatunk, hogy ebbe állatmód belenyugszunk-e, vagy megkísérljük a szinte lehetetlent: kikutatni a fogolysors irányát, s asszerint élni. A luthori örökség, a kálvinizmus elevo elrendeltsége, a jansenista hagyomány bonyolult öröksége ismerhető itt fel."

Éluard-t idézve jellemzi a második világháboru utáni irodalmi mozgalmakat - összehasonlítva azokat a század eleji mozgalmakkal: "Az első háboru próbáira a huszévesek lázadással, tiltakozással feleltek. Ugy pattantak föl, mint a rugó, a nyomás megszüntekor. A mostaniakat a próba mintha összeroppantotta volna." A szorongást, tragikus életérzést kifejező egzisztencializmus elterjedésének egyik lehetséges magyarázata az idézett gondolat.

A francia irodalomnak ezt a korszakát 1946-os párizsi utján Illyés ismét szemtanukónt értékelhette. Az irodalomban a tizenhatodik-tizenhetedik század levegőjét érzi: "a hitviták korát". A francia irodalom folyamatába beállitva próbálja megértetni az egzisztencializmus "jelenségét". Itt maga fogalmazza meg, hogy irodalmi kritikáinak sajátossága miben rejlik: "Annak meglátásához is idegen szem kell, hogy az a bizonyos vörös fonál, amely a népek és irodalmak történetén át szokott huzódni, a francia irodalomban: a morál - /.../ Ez a morális jelleg hol közvetve az élet könyörtelen ábrázolásában, azaz a tévelygés szord beismerésében nyilatkozik meg, hol pedig közvetlenül a töprengésben és az elmélkedésben. Most az elmélkedés korszaka folyik..." - igy állitja a Villontól napjainkig felrajzolt vonalba az egzisztencializmust. Konkrét nevekhez, iskolákhoz is köti: bölcseleti müveiben "ujdonság" a janzenista hagyomány, szépirodalmi müveikben a baudelaire-i spleen: "az irány nélküli lét tragikuma". [164]

Az egzisztencializmus filozófiáját /az üregedés müvészetét kutató/ Illyés sajátosan értékeli. "Qui perd, gagne!" - idézi Sartre gondolatát és igy fejti ki: "Minden filozófia - s minden költői lobogó elszántan és következetesen a halál - a biztos vesztés ellenében lobog. Oly kitartóan, hogy már-már reménnyel." [165] A racionalista Illyés ebben véli megtalálni az egzisztencializmus lételméletének értelmét.

Jean-Paul Sartre

Az egzisztencializmus megjelenését az irodalomban Sartre nevéhez kapcsolja. Véleménye szerint a filozófia körébe tartozó kérdéseket az irodalomba "az a merőben esetleges körülmény vitte át, hogy Heidegger francia tanítványa, Sartre /.../ filozófiai műveltségétől teljesen függetlenül kitűnő képességű szépíró is. Ez a függetlenség úgy értelmezendő, hogy előzetes értesültség és utólagos magyarázat nélkül műveiből ma még senki sem olvasná ki világszemléletét." [166]

A fenti gondolatot 1946-ban fejti ki és végigviszi ezt az egyes művek értékelésében is. Csak az irodalmi divat vonja - Illyés szerint - Sartre műveit az egzisztencializmus-kalap alá. Ő "józan paraszti" ésszel, a gondolkodó ember eszével értékeli Sartre műveit. Így a Fal c. művet, amelyet az író legjobb prózai művének tart - a hatodik érzék, a gondolatátvitel megdöbbentő ábrázolásának látja. "Legjobb" szindarabját, a Legyeket pedig a sors görög szemléletű magyarázataként értékeli. Helyteleníti, hogy filozófiájával azonosítják írói értékeit vagy fogyatékosságait. Illyést riasztja az, hogy bármit is belemagyarázzon Sartre műveibe, ami esetleg nincs bennük. Talán szimplifikálja ezeket a műveket, de igyekszik kiemelni belőlük azt, ami időtálló és bizonyos, hogy túléli az irodalmi divatot.

/Ezzel az elmélettel kapcsolatban megemlítjük Euripidész Trójai nők c. művének Sartre-átdolgozását, amit Illyés "magyar színpadra" alkalmazott. [167] A három mű összevetése is a fenti elméletet támasztja alá./

Albert Camus

Camus müveiről értékelést nem ír. Az a néhány gondolata, amely Camus-vel kapcsolatos, mégis vall arról, hogy az ő müveiben sem hajlandó egy filozófiai irányzat irodalmi vetületét látni. Úgy véli, hogy bár az öngyilkosság, a halál problémájával többször is foglalkozik, és bár a filozófia alapkérdéseinek is az öngyilkosságot tartotta, az életet igenli.

Albert Camus Szisziposz mítosza c. könyvének gondolatait többször idézi, értelmezi, vagy továbbgondolja. Kezdő gondolatára építve fejti ki az üresség filozófiáját a Kháron ladikján c. művében.[168] Ha Illyés esszéregényének világirodalmi rokonát keresnénk, nehezen találnánk Camus esszéjénél közelebbit; bár az Illyés-mű sokkal személyesebb. Rokonítja a két művet, hogy az élet végső kérdéseit próbálják emberileg megoldani, Illyés művében a nem-kurzív betűkkel szedett fejezetek tételszerüsége, elvontsága is emlékeztet a Camus-mű stilusára. Mégis hangsúlyozni kell, hogy a két mű között alapvető a különbség. S nemcsak abban, hogy más témát választottak. Azt hiszem, akkor vagyunk legközelebb az igazsághoz, hogyha azt mondjuk, hogy Camus kérdésfelvetéseit elfogadja, s az ő válaszainak tudatában, saját filozófiája szerint válaszolja meg azokat. A filozófia alapvető kérdésének Illyés is elfogadja az öngyilkosságot. De szerinte már az üresség elfogadásával választ kell adni arra a kérdésre, hogy "ér-e annyit az élet, hogy elfogadjuk", mert a halálit megelőző üresség elfogadása már a halál elfogadása, tehát tulajdonképpen öngyilkosság.[169] A fenti problémát Camus a világ abszurditásával hozza kapcsolatba. Illyés sokkal racionálisabb fogalmat használ, "konstans ellentmondás"-nak[170] látja ezt a problémát. Folytatva ezt a gondolatmenetet, egyrészt az üreséget próbálja meg filozófiai érveléssel, példákkal elfogadtatni, másrészt eljut a pozitív

válaszig, vagyis "maga a lét az érv" arra a kérdésre, hogy "ér-e annyit az élet, hogy elfogadjuk." [169]

Camus is eljut arra a következtetésre, hogy "meghalni kibékitetlenül és nem önként kell" [171], a világ abszurditása elleni lázadásban látja az emberi élet értelmét.

Illyés más gondolatmenetben hasonló következtetésre jut: "Embermód születünk, de halnunk istenmód kellene." Vagyis lázadni kell a halandónak, "halhatatlanság-igényüvé" kell válnia. [172] De csak látszólag hasonló ez a következtetés. Míg Camus-nél a mindennapos lázadásra helyeződik a hangsúly, Illyés örökérvényübb értelmet keresve próbálja az ellentmondást föloldani.

Közelebb jut Illyés az ellentmondás föloldásához 1975-ben. Úgy vélekedik, hogy ez a gondolat az emberiség szempontjából érthető meg. Tehát Camus-nak abban van igaza, hogy ha az ember nem halhatatlan, akkor mindegy, hogy "öt perc, vagy öt billiárd év e az élete." Illyés persze nem áll meg itt. A munkában, az alkotásban találja meg azt az értelmet, amely az embert "halhatatlanná" teszi. Az ember földi létének folytatása tehát saját művének élete és megmaradása. [173]

Az élet értelmét keresve másutt is Camus Sziszifosz-könyvét idézi. Az életben azt kell tenni, amit Camus ajánlott, /küzdeni, mert maga a harc elég a boldogsághoz/, kicsit megtoldva: "Tolni fel a követ a hegyre, hátha egyszer fent marad." - írja. [174] Abban, hogy mesterré Camus Martin du Gard-t akarta emelni [175], annak bizonyítékát látja, hogy az élet széppé tevését, az életet magát fontosnak tartja.

Illyés Gyula Petőfi-könyve francia nyelvü kiadásakor Camus /aki akkor a Gallimard cég lektorátusának vezetője volt/ javasolta, hogy Illyés bővítse ki a művet. Erről írva Illyés

nagy tisztelettel és megbecsüléssel Camus-t ezekkel a szavakkal jellemzi: "bátorító emlékü". Ezzel a legnagyobb filozófiai /emberi/ problémákkal szembenéző író emlékének tiszteleg.[176]

A költészet értékelése a második világháborutól napjainkig

Fejezetünk elején a 20. századi francia költészetet a századelőtől a második világháboruig kisértük nyomon, kivételt csak Éluard-ral és Aragonnal tettünk, akiknek 1945 utáni munkásságáról is szóltunk; munkásságuk a huszas évek irodalmi mozgalmaiban gyökerezik, életmüvüket kettéosztani ezért nem akartuk.

A most következő részben a második világháboru utáni költészet illyési értékelését fogjuk végigkisérni.

1947-es párizsi utján három jellegzetes helyet keres fel, ahol az irodalmi élet pezsgésébe betekinthet. "Nem vagyok kandi természet, viszont afféle hirszerző uton vagyok."[177] - igy motiválja ezeket a felfedező utakat.

Az első a Flore-kávéház, az "üzem", ahol az alkotások készülnek. Itt "alkotnak" többek között Simone de Beauvoir, Ribemont-Dessaigne, a hajdani dadaista, Audiberti, régi kedves költője; külföldiek, köztük a magyar Németh Andor is.

Merőben különböző helyszin a második. Irodalmi, politikai, tudósi szalon a Saint-Germain negyedben, a nagypolgárság fellegvárában. Illyést láthatóan nagyon feszélyezi ez a környezet, csak arra gondolva tud feloldódni, hogy ez tuljadonképpen a francia forradalmat tuléló "hagyomány", bár jelentőségét elvesztette.

Annál inkább otthon érzi magát az irószövetség fogadóestjén, ahol baloldali irókkal találkozik, régi harcostársaival, ugyanakkor uj ismeretségeket is köt a fiatalabbakkal. Népes költő-

és írósereget mutat be: Éluard, Aragon, Vercors, Triolet, Queneau, Martin-Chauffier, Morgan, Masson, Marcenac, Moussinac, Bloch nyujt neki kezet. Itt esik szó az uj célokról is: az ellenállás bő anyaga már kifogyóban, a gyakorlati életet szolgáló, az embereket ujra nevetni tanitó, elsősorban a tartalom kérdéseit szem előtt tartó költészetet akarnak.

"A pesszimista versekről", "homályos" versek, tárgyilagos lira
A mai francia költészet felosztásának lehetőségei

Illyés mindent befogadni kész irodalmi érdeklődése mintha hosszu évekre kihunyt volna akkor; a nép melletti egyértelmü állásfoglalást keresi francia tárgyu tanulmányaiban is. 1948-as Éluard-t bemutató előadása érdemben csak 1945 előtti munkásságával foglalkozik.[178] Racine /1949/, Victor Hugo /1952/ és Molière /1954/ - tanulmányában életmüvükben a néphez füződő kapcsolatot igyekszik felkutatni: Racine "a nép felé fordul"[179] Hugo költészetét "népért való romantikának nevezi[180]; Molière-tanulmányában külön fejezeteim: "Köze a néphez."[181]

A hangoknak ez az egyszólamuvá válása szépirodalmi müveiben is jelentkezik. Ennek okait az életmüvét értékelő kritikusok részletesen értékelik, nem képezi témakörünk részét.[182]

1954-ben határozott változást jelent A pesszimista versekről c. cikke[183], amely nagy vitát eredményezett. Illyés a költészet gazdagodásáért emelt szót: "Amelyik tárgynak nincs árnyéka s vetülete, azt nem láthatom térben, a valóságban. Az emberi léleknek ilyenfajta vetületeit s árnyékát hiányolom, épp az élet, sőt az életörüm megmutatása, érzékeltetése, sőt fülkeltése érdekében /.../ a költészetnek megvan az a különös ereje, hogy a megoldatlannak tetsző bajok puszta ábrázolásával vagy kimondásával szinte tul is segit bennünket a bajon."[183]

A vers értelmét az igazság kimondásában és a hasznosságban találja meg. Helyteleníti a tulzott egyszerüsitést, a szürrealisták "automatikus" irásáról is igy vélekedik: a világ megismerésében nem visznek előre. A világ lényegébe kell a költőnek hatolnia és olyan igazságot kell kimondania, "ami még nem volt kimondva". Mindehhez még "jó világszemlélet" is kell, mert enélkül nincs "igazi" költészet. [184]

"A dogmatikus kulturális irányitás idején, nemcsak az adminisztrációs intézkedések vezettek az irodalmi élet megszükitéséhez, hanem a végletekig kiélezett elméleti tézisek is" - irja Kenyeres Zoltán erről a korszakról. [185] Illyés "jegyzetei a költészetről" is ezt a "megszükitést" szándékoztak megváltoztatni. Sikerrel.

1955-ben A "nyugati" irodalomról irott cikkében kicsit talán tul sötétre festi irodalmi és szellemi életünk helyzetét "a világ tudatában", "önszemfényvesztéssel" vádolja azokat, akik ezt nem akarják észrevenni. [186]

Ellensi azt az elvet, amely a pesszimista irodalmat a szocialista kultura szempontjából ártalmasnak tartja, ezért megismerése elé "fal"-at kiván emelni.

Feladatunkat "a világ szellemi áramlatainak" megismerésében, kritikával fogadásában látja.

Tájékozódásunk biztonságához, szellemi életünk teljességéhez - ugy véli - Dürrenmatt, Kafka, Ionesco, Osborne, Genêt, és még inkább a nyugati költészet ismerete hozzá kell, hogy tartozzon. "Kifejeznek valamit, amit szükséges mindenkinek tudni, nekünk is." - irja.

1961-ben A lira modern eszközeiről irva a "nyugati" irodalom formai és tartalmi jellemzőit is kutatja. [187] "Évtizedes

üres szélsüvités"-ként jellemzi a "déshumanisation", elemberietlenedés irodalmát. Az üresség okát abban látja, hogy egy szétfoszlott életérzés helyett még nem tudtak ujat találni. Örömmel üdvözli a jeleket, amik /ha "szerény eredményekként" is/ már jelentkeznek. Ugy jellemzi ezt az időszakot, hogy az "uj emberiesedés" még csak a veszély jelzéséig jutott el a nyugati irodalmakban.

1963-ban a Les Lettres Françaises számára Hubert Juin készitett Illyéssel interjut, amelyben a francia költészet akkori helyzetét értékelte. A nehezen érthető modern költőket két csoportra osztja: "Lorsqu'on gratte l'obscurité des uns, on ne trouve rien en dessous. Mais lorsqu'on gratte l'obscurité apparente des autres, on butte soudain contre un noyau de lumière pure." A második illusztrálására Guillevic és Frénaud nevét idézi.[188]

Ezt a gondolatot még világosabban fogalmazza meg Három hónap külföldün c. irásában.[189] /Itt már a francia költők reagálását is belesüvi fejtegetéseibe, akik gondolataival egyetértettek./ Kétféle "homályos" vers van. - irja. "Az egyikben maga a költő is ugy bolyong, akár az éjszakában és semmi mást nem tudat, mint hogy nem lát semmit." Az érdektelen, sőt "félrevezető" is lehet. "Irásos müvészetnek az számit, aminek közlendője van", vallja, igy a fenti sorokkal jellemzett költészetet egyértelmüen kizárja a müvészetekből.

A másik fajtában a költő vezet bennünket, "valamivel tájékozottabb nálunk", ezek a versek azért "homályosak", mert "a valóságban is vannak még homályos területek, ösztönünkben, sőt ismeretünkben. Itt épp a «világosság»-gal hazudna, azaz okozna zavart - homályt - a költő."

Az utóbbi a "gyakorlati életet" szolgáló, vagyis "a maga területén /.../, a maga eszközeivel" hasznosat, gyógyitót adni

akaró költészet. Ez a fajta költészet a francia lirában leggyakrabban "tárgyilagos". Ezt a tárgyilagosságot Illyés két oldalról világítja meg: valóságábrázolásuk nem alanyi - "még saját érzéseikről is mint jelenségekről beszélnek"; ugyanakkor céljuknak "a valóság pontos ábrázolását" tekintik.

A Lettres Françaises - interjuban a bonyolultabb forma jogát hirdeti "des poèmes qui ne soit pas aussi rapidement utilisables ou si vous préférez: journaliers." Ugyanakkor az olvasó jogává és kötelességévé teszi a bonyolultabb forma, a "homályos"-nak látszó vers kibontását, megértését. "C'est le devoir de s'instruire." /Éluard példájával bizonyít. Őt is homályosnak nevezték, ma mindenki számára "vakitóan világos"./

A mai francia költészet "tárgyilagos" /az előbb említett magyarázatokból az első tessi világossá, miért használja Illyés szinte szinonimaként a "férfias vagyis szemérmes" jelzőket/ lirájának képviselői Illyés szerint: a munkásmozgalomhoz közel álló Guillevic, Frénaud és Rousselot, Follain, a radikális Chaulot és a katolikus Emmanuel. Céljuk hasonló: a közösségi költészet kialakításáért munkálkodnak.

Ennek a tárgyilagosságnak a kialakulását kiséri nyomon Follain tanulmányában. Az "egyén-központu", "alanyi költészet" /egyrészt a romantikus, másrészt a baudelaire-i/ után az olvasók és a költők oldaláról is szükségszerű a változás követelése. Az egyéni helyett az «általánosan emberit», a közösségit kivánja az olvasó, a költő pedig az «alanyi» költészet «fagyasztó ereje» elől menekül a "személytelen" költészetbe. [190]

Több alkalommal is kifejti Illyés a "személytelen" és a "tárgyilagos" lira lényegét. Ezeknek mintegy összefoglalását tartalmazzák a következő sorok. "Személytelenség nem emberietlenség.../ a tárgyilagosság sem közönyösség." Ellenkezőleg: a hajdan oly

«személyes» emberi kapcsolatok eldologiasodásának, az egyén «embertelen» kiszolgáltatottságának, a lét bonyolultságának ábrázolása valójában "az elembertelenedéssel való küzdelem". [190]

A mai francia költészet több és változatosabb művet fog össze, mint annak idején a szürrealizmus. Illyés mégis talál közös vonást: emberközpontuságukat. Szerinte ez érthetőségük "kulcsa". [191]

Emlékezzünk Illyés mesetoli királylány - hasonlatára: ma Illyés úgy látja a mese a királylány feléledésétől jutott el, tagjai megtisztítva egymás mellé vannak illesztve. Ennek a szép hasonlatnak egy köznapibb megfogalmazása még határozottabban megadja a mai francia költészet örökségét és újdonságát: "Ha az izmusokat úgy fogjuk fül, mint a részek lázadását az egész ellen - pontosabban az egész értelmetlensége és immoralitása ellen - , azt kell látnunk, hogy ahány izmus, az mind külön utjának végén egy uj - értelmes, erkölcsös - kollektivitás sürgetéséhez érkezik." [191]

Ez az irodalom az embert tekinti az élet legfőbb forrásának /"la source suprême de tout"/. Képviselői közé Illyés /a különbségekről sem feledkezve el/ Saint-Exupéry, Éluard, Aragon, Camus, Malraux, Frénaud, Emmanuel, Guillevic, Follain, Rousselot nevét sorolja.

Elfogadja és átveszi Rousselot antológiájában adott felosztását: a «köznapi ember» nagy költői Char, Ponge, Seghers, Frénaud; "a köznapi valóság, «a materialista költészet» táborának vezetői" Ponge, Guillevic, Follain. [192]

Más szempontokat - társadalom és irodalom viszonyát - szem előtt tartva megkülönböztet egy sártabb, hermetikusabb, de igen népszerű költészetet a világirodalomban. /Ennek francia képviselői Saint-John-Perse, Frénaud, Queneau, Guillevic./ A

A másik a tömegek "közvetlen fájdalmát" bemutató, azonnal használni akaró irodalom; ennek jellegzetes képviselője a "négritude" irodalom, művelői közül a "szélsőségesen szürrealista" Aimé Césaire-t és az «européer» Léopold-Sédar-Senghort idézi. [193]

1965-ben, amikor átvette a Grand Prix International de Poésie megtiszteltő díját, köszönőbeszédében újból felveti a "pesszimista" és az "érthetetlen" versek kérdését. [194] Kijelenti: "Nincs érthetetlen vers." "A lét nehéz, és nem a vers." "Vers nincs pesszimista /.../ Művészetben csak a /.../ hazug lehangoló tartalmától függetlenül. Az igenmondás minden eszközzel - a költészetével is - ködöt, homályt, borut oszlat." /Ebben érzi a dadaizmus és a szürrealizmus forradalmiságát is: "Ez a pesszimista mozgalom /.../ lényegében a legoptimistább volt, mert hitte, hogy az általa pesszimistának nevezett világ átvágható, lerombolható és helyébe egy új építhető, vagyis a legnagyobb optimizmust hirdette." [195]/

Az 1966-os nemzetközi budapesti költőtalálkozóra már címében is optimista irással készült: Vége felé a kétségbeesésnek. [196] Illyés szerint a modern költészetben a "kétségbeesés" életérzésének oka a "mélység": az élet "végoknai" felé fordulás. Úgy látja, hogy a modern költészet "alaptalaja" a kétségbeesés. A modern költészet története pedig "dőfi az désespoir" - "kesztyűdobás a kétségbeesésnek", támadás, előretörés, térnyerés a kétségbeeséssel szemben vagy veszedelmes "játék" a kétségbeeséssel.

Illyést nem veszeti félre a kétségbeesett hang, mögélát: "A költő fülében a legdermesztőbb jaj voltaképpen a legharsányabb örömigény /.../ Aki sokog, üvöltve bízik." [196]

Közös jellemzőjüket abban látja, hogy valamennyien segíteni akarnak.

Felelősséggel keresi a következő szükségszerű lépést a modern költészet fejlődésében.[197] Egyetértéssel idézi Georges le Breton angol költészetről írott sorait: "a költészetnek ismét hatékony, közvetlen társadalmi funkciója legyen." Ezt hirdeti meg ő is, sőt itt már a homály ellen is harcot indít: "l'obscurité est la première chose à éviter."

"Szabadság és felelősség", "morál és Musse" összepárosítását látja minden világrész uj költészete alapjának; a "nagy kaland végén" /így jellemzi a modern költészet kialakulási periódusát/ többet, a lehető legtöbbet várja a költészettől.[197]

A költészet célját 1968-ban ismét az "igazság" megfogalmazásában látja. /legalább egy korszak számára!/[198] A mai francia és magyar költészetet összehasonlítva az alapvető különbséget abban látja, hogy a magyar költészet történelmileg szükségszerűen többet vállalt a közszellem tolmácsolásában, a társadalom javításában, mint a francia.[199] Ezért a magyar költészet népszerűbb, olvasottabb, az olvasótábor és a költők közötti kapcsolat jobb, mint a franciáknál. A francia költészetben még a valóság preciz ábrázolására vállalkozó lira is nagyon elvont, ezért kicsi az olvasótábor. Mégis Illyés ez az "uj tárgyilagosság érdekli igazán, mely "az emberi lélek mélységét, a társadalom problémáit precizitással, de művészien ábrázolja. /A transzcendensek, valláscsak, misztikusak, még ha tehetségüket el is ismeri, nem tudják magukkal ragadni./

A mai francia költészet értékeléséről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Illyés többféle szempont szerint osztja fel őket. De az a felosztás nem jelent értékítéletet. Értékelésében csak egy költőcsoportot tart érdektelennek, ezeket kizárja az irodalom

berkeiből: "qui disent mais qui ne donnent rien." [199] Akik bennmaradnak, egyaránt értékesek lehetnek. Az egyes csoportok, mint egymásba kapcsolódó körök, érintkeznek, sőt közös területük is lehet, soha nem merev oszlopokban helyezkednek el. Illyés felosztja őket világnézeti szempontból /baloldaliak, katolikusok, stb./ költői egyéniségük szerint /alanyiak vagy tárgyilagosak/, a közösséghez viszonyulásuk szerint /kitárulkozók vagy befelé fordulók; hermetikusak vagy közösségiek/ - mindegyikhez sajátos értelmezést, magyarázatot is fűz.

Költészetről vallott ars poéticája is megfogalmazódik itt. A vers megszületéséhez elsődleges, hogy a költőnek "közlendő"-je legyen. A költő hivatása pedig valamilyen prófétai, de legalábbis látnoki hivatás: a jobban tájékozottak tudománya. Másutt azt vallja, hogy "az életet ábrázolni - fogalomszerűen, árnyalatosan - csupán az irodalom képes hitelesen" - hitelesebben a többi művészeteknél is. "Elfogult véleményem ugyanis az - írja - , hogy amit az ember ember-természetéről tudunk, azt voltaképpen a művészi ábrázolásból, szorosabban a szépirodalomból tudjuk." [200] Ebből következik aztán az, ami Illyés minden írása mögött érezhető, néha némaságra, de legtöbbször szólásra kényszeríti: "Jó verset írni tehát óriási felelősség."

Illyés és a mai francia költészet kapcsolatának sajátosságai

A modern francia költészetről írott csaknem minden esszéje francia nyelven jelent meg és hangzott el /nemzetközi találkozókon, francia folyóiratokban/. Talán emiatt érezhető valamennyi hangvételében egy korszak lezárásának és egy uj korszak meglátásának

igénye, ugyanakkor segitő szándék; az is vezetheti, hogy "az idegen szem" világosabban láthatja a fejlődés vonalait, elfogulatlanabbul tud a helyes ut felé orientálni. Még avval is megpróbálkozik, hogy a magyar költészet ismeretében tanáccsal szolgáljon a franciáknak, hogyan válhatna a francia költészet népszerübbé saját hazájában.[201]

Napjaink francia költészetének megismertetésében Illyés Gyula igen jelentős részt vállalt. Forditásaiból megismerhetjük Follain, Frénaud, Guillevic, Supervielle, Goffin, Michaux, Emmanuel, Chaulot, Charaire, Seghers verseit, három mai francia költőt pedig tanulmányban is méltatott: Jean Follaint, André Frénaud-t és Robert Goffint.

Valamennyi ismertetésnek sajátosságát a kölcsönösség adja, a kölcsönös barátság, egymás költészetének ismerete és megbecsülése. Erről vallanak francia iró- és költőtársai is:
Alain Bosquet: "A világban csak három-négy olyan költő van, aki a szó legtágabb értelmében a század lelkét fokozatosan magáévá tudja tenni." Illyés ide tartozik.
André Frénaud: "költő, aki mindenkivel azonosul" - irja Illyésről.
Jean Rousselot: "Ő aztán a szivem szerinti költő. Olyan mégpedig, aki mindenekelőtt is ember. Nem bonyolódik elméletekbe, hogy megértse a világot... nyersen áll hozzá, szemtől szembe..."[202]
Pierre Seghers: "Il a comme l'avait Éluard ... le culte de l'amitié"[203]
Follain Illyés költészetéről s emberségéről ir méltató sorokat.

A kölcsönösséghez az is hozzátartozik, hogy az általa forditott költők közül csak kettő nem viszonozta még forditással az ő önzetlen forditói munkáját. André Frénaud, az Illyést Franciaországban bemutató könyvet azokkal a szavakkal bocsátja utjára, ami a magyar költőt is vezérli a franciák magyarországi megismertetésében: "Plus que jamais il importe aujourd'hui de conforter nos expériences pour nous enrichir les uns et les autres."[204]

Attila Tudományegyetem Könyvtár SZEGED

A mai francia költészet értékeléséről írott ismertetésben láttuk, hogy Illyés elsősorban a racionalista, "tárgyilagos", de ugyanakkor emberi költészetet kedveli.

Jean Follain

A romantikus örökségű egyénközpontu lirától Follain áll a legtávolabb a nyugati lirában Illyés szerint.

Róla írt tanulmányának már szerkezete is sugallja, hogy ezt a költőt nem lehet, sőt nem is szabad életrajzából, pusztán néhány életrajzi adatból megyarázni. Életét, gyermekkorát, amelynek képei verseit betöltik, a tanulmány végén találjuk. Nem lényegtelen a megismerendő /a breton táj, gyermekkor/, de a megismerésre /költő/ gyakorolt külcsönhatásban van csak értelme. [205] /Kicsit ellentétben is van ez a tanulmány a Nyitott ajtó rövid értékelésével, ahol az emlékezet költőjének nevezi Follaint, versei lényegét az "elmerült korszak", az eltűnt idő proust-i fülélesztésében látja. Az itt készült versfordítások is a gyermekkorhoz kapcsolódnak. Bár itt is jelzi, hogy nem az "egyéni visszaemlékezés" költője, hanem az emberiségé. [206]/

Verseinek szerkezetét elemezve bontja ki költői világát: lépcsőzetesen egymáraépülő képei vaskosak, reálisak, "földhöztapadtak". A rajzok technikája is "kínosan" pontos. Biró volt, a tárgyakon is vizsgálóbirói szigorral halad végig. De az élmények sorjáztatása után "a lépcső tetején" meglepetés vár. A képek egymáraépülése "törvényszerű": "A jelentéktelent /.../ a fontossal kezdi vegyiteni", akár a sors vagy a klasszikus tragédia. A vers végén legtöbbször "a dermesztő képek lezajlása után a nyomás boldog föloldódásra vált át", ebben a végleges élményben látja Illyés Follain költőiségét.

Máskor verseinek szerkezete álomszerűnek tűnik, mert éppúgy, mint az álomban a valóság reális képei megdöbbentő összefüg-

gésbe kerülnek. Ezt az elméletet a Follain verseit, egyéniségét egységben szemléló Illyés rögtön meg is dönti: "De Follain rejtelmessége csak látszólagos. Az ő inspirációja követhető; már ameddig költői inspirációt követni lehet.

Follain szemében is képtelen a világ; de mégsem álomszerüen. Azért mert egy különb emberi logika szerint járt látszólag a feje tetején/.../ Egy rettenetes rendetlenség állapotát tudatositja, épp valami - az ő ösztönében derengő - rend sugallatára. Ez az ihlete."

A "dologszerü" vagyis nem "emberi" világban azonban "épp az egyén helyét akarja ábrázolni", sokszor "gunyosan, de reménnyel is." 205

A fenti hosszu idézettel azt akartuk érzékeltetni, hogy menynyire költői Illyés bemutatása. Költői hangjában is, de még inkább abban, ahogy kalandra indul Follainnel és ezt a kalandot végigjárja, szinte végig éli vele. Noha kétszer is figyelmeztet, hogy Follain kérdéseit nem mindannyiunké: "Hosszu volna föltárni, a nyugati országokban az ilyenfajta kérdésekre válaszolva a költők nyelvezete miért oly élesen más, mint a szociológusoké." - irja, majd a különbséget kicsit meg is világitja: "abban az eldologiasodott valóságban, amelyet a nyugati irodalom a mai világnak vall." 205

Világszemléletünk különbsége ellenére fölfedezésre méltó területnek tartja Follain költészetét.

Azt is érdemes megfigyelni, hogy a könnyen adódó, másoknál is megtalálható elméleteket nem veszi át, itt például Follain müveinek tartalmi és szerkezeti elemzésénél is elveti az egysiku, az életrajzból és egyéniségből kikövetkeztetett megoldást. Költőként és müforditóként, Follaint jól ismerve - olyan összefüggésekre tud rávilágitani, amilyeneket csak egy nagyon mély müelemzés,

s ugyanakkor nemcsak Follain, de az egész európai kultura ismerete tesz lehetővé.

André Frénaud

A ma élő francia költők közül legtöbbet André Frénaud megismertetéséért és megszerettetéséért tett. Két, magyarul megjelent verseskötetéhez ő irt előszót. [207] 1965-ben a PEN vendégeként Magyarországra érkező költőt az A szerelem árnyékában c. verseskötet előszavából vett Illyés-sorokkal üdvözlik. [208] Ugyanebben az évben egyik legjelentősebb versét leforditja és kedvet ébresztő lelkesedéssel elemzi. [209] A Háromkirályok c. kötethez irt előszóban kibőviti az 1965-ös előszó gondolatait, ezt a teljességre törekvést az előszavak megváltozott cime is jelzi. Az elsőé: A szerelem árnyéka vagy az elfogadhatatlan kimondása; a másodiké: André Frénaud, a dialektikus költő.

Ugy érezzük Illyés költészetéhez is ő áll a legközelebb a francia irodalomból. /A magyar költészet, igy például Madách müve és a francia költő versei közötti eszmei párhuzamokra Timár György mutatott rá. [210]/ 1966-ban, az Illyés Gyulát franciául bemutató kötethez irt előszó inkább Frénaud tiszteletéről és barátságáról tanuskodik [211], de már költészetük rokonságát bizonyitja az, ahogyan Illyést 70. születésnapján köszönti. Leforditja és értelmezi Az ifju pár c. Illyés-verset, meglátva benne a férfi és nő között létrejött kapcsolat mögött/mellett/ a költőnek a világhoz való viszonyát. "Lirai cselekvésnek" nevezi a költő próbálkozását e viszony megváltoztatására. [212] Ugyanaz az értő, sőt egyetértő hang jellemzi a rövid elemzést, ami Illyés Frénaud-elemzéseit.

Illyés Frénaud Ész Istennője hatalmas alakzat c. versét elemzi nagy lelkesedéssel. Valószinü, hogy Illyést a franciáknál hiányolt hazaszeretet költői megszólaltatása is megragadja

ebben a versben. A francia költő-forradalmár hangját üdvözli benne, aki őszinte, mindennel számotvető: "illuziótlan", de nem "kiábrándult". Szükségszerűnek érzi, hogy a filozófiát, szociológiát, jogot tanuló Frénaud kötelkedve lelkesedjék.

Amikor a verset "a hű forradalmár himnuszának" nevezi, ez számunkra nemcsak műfaji besorolást jelent. A nő-alakban megjelenő eszmény a haza fogalmához kötődik, a versben is, az elemzésben is, nem ógi - nem "védőangyal", de nem is csalhatatlan, ahogy neve sugallná.

"E himnusz forradalmárja jellegzetesen franciaföldi, s az eszmény, amelyet sirat és ünnepel, elsirat és ugy ünnepel meg, hogy életre kelt, az az istennő, aki Saint-Just-től Jaurès-ig, nem: a Résistance sin-robbantóiig - mutatta a jobb jövő irányát." Nemcsak a méltató szavak, a fordítás is sugallja az ünnepélyes "hazafias" versek hangját /a magyar hazafias verseket is/, megmegbotolva bele-belelendül az időmértékes vers szárnyalásába:

"Fül az álmokkal, feleim! Jön az éjjeli ünnep!
Törli véres kezeit Szajnánk morajába a jó hit."

A Sors, a Szabadság, az Igazság Istennője a Déesse Raison? Alakja valamennyit magába foglalja. Illyés körvonalazza, pontosan nem nevezi meg /mert nem is lehet/ az Igéret földjének kivivását a botló, esendő embertől váró Istennő személyét. Így válik a történelem alakitójává, ő is kiszabhatná a kor követelményeitől független követelményt, amit Frénaud magának vall: helytállásra, hitre nevelni az embert, "két semmi közt." [213]

Feladatvállalás és kétkedés, ebben látja Illyés Frénaud dialektikus költészetének egyik ellentmondását.

Frénaud egész mélységében átéli a világ, az ember, sőt saját létezésének abszurditását. "Je me suis inacceptable" - több tanulmányiró szerint ez Frénaud költészetének kulcsmondata. A

gondolat kifejtése ellenben jellegzetesen illyési, a "homályos" vers létjogosultságáról irottakat idézi: "Aki az elfogadhatatlan létben magát elfogadhatatlannak érzi, az iránt mi már bizalmat érzünk, azt valamiképp vezetőnknek tekintjük, abban az uttalanságban, amely logikusan vált embertelenséggé." [214]

Illyést elsősorban Frénaud őszintesége vonzza, tagadja, hogy a hamis magyarázatok, mitoszok után ma csak a "korlátoltaké" lehet a boldogság. Ez az őszintesség /amely a 20. századi lira ritka erénye/ fájdalmasan, de felszabaditóan igazmondó. Frénaud filozófiáját tartja őszintesége alapjának: az Ember elmulása /tehát valamennyiünké/ az Ember magánya, sorsának kifürkészhetetlensége elfogadhatatlan a gondolkodó ember számára. Ellene tenni, még ha reménytelenül is - kötelesség. Ebben ért mélységesen egyet a két költő. Illyés ebből magyarázza Frénaud dialektikusságát: "az elmulás tudatával vállalja az életet", "a tagadás tagadásával mondja ki az igent", "a reménytelenség vállalásával vállalja az életet" [213] - ezek az ellentmondások képezik eszméit.

Gyanakvás önmagával, a világgal szemben - ez a "kafkai" életérzés jellemzi rövidebb munkáit; de Illyés hozzáteszi: ez a gyanu mindig a valóban jó ut megtalálására hajtja.

Hosszabb költeményeiben az "ateista" Frénaud hittel, vagy inkább értelemmel /?/ akarja megajándékozni az embereket, /pl. Háromkirályok, Ősz Istennője /. A költő célja Illyés szerint a valóság igazi arcának megmutatása és utrahivás, mint 19. századi nagy költőelődeié.

Nyelvét is költészetének céljával hozza összefüggésbe. A "földönjáró költő" "szándékoltan költőietlen", irja, egyes versei "antipoémák". [215] Illyés ugy véli, hogy a század eleji "kisérletekből" ő tudott legtöbbet eredményesen hasznositani "a szürrealizmustól vissza az unanimizmusig", [216] de a szürrealizmusnak

elsősorban nyelvi vívmányait értékesítette, annak földtől való elrugaszkodásával szemben ő -"oldhatatlanul kapcsolódik a földhöz".[217]

Ihlet, tudatosság és valóság sajátos különösségét tárja fel alkotásmódjában: az ihlet indítja meg a verset, de a tudat állandóan felügyel. A tudatot viszont a valóság alakítja. A költő részvételét az alkotás folyamatában - költőien- "izzó alázat"-nak nevezi.

Költészetében a szárnyalás vágyát is megérzi, a mai problémákkal viaskodó, hivatását mélyen átérző költészet ugy érzi "-rosszárnypörkölten is - emelkedés".[218] Ez a kép Ikarusszt idézi, másutt Dugonics küzdelmőhöz hasonlítja Frénaud-ét[217] : az elbukásukkal is diadalra segítő, a merészségükkel is példát adó hősök táborába sorolva kedves költőbarátját.

Még egy sajátos szemponttal gazdagítja a francia értékelőseket. "Payean de Danube" nívoltában, vagyis magyarként Frénaud-t érzi hortárcai közül a "legjellegzetesebb" francia költőnek.[218] Szekre a jellegzetességekre épült Frénaud-értékelése, melyek közül a két legfontosabb: "oltbatatlanul racionális és oltbatatlanul hitszonjos".[218]

Robert Goffin

Goffin költészetének bemutatását is Illyés Gyula vállalta. Márvány-vágtató c. kötetének utószavából a költő és az ember alakja rajzolódik elénk.[219] Elméleti munkáját Illyés nagyra értékeli. Itt az utószóban megemlíti, hogy a "szimbolista líra homályaira vet társadalmi fényt". Napjaink nyugati költészetének társadalmi-közösségi gondjairól írva Goffin Rimbaud-tanulmányából is idéz.[220] Irodalomszervező munkáját, a Nemzetközi Írószövetségben végzett tevékenységét, valamint azt is fontosnak tartja Illyés, hogy ő is népünk és irodalmunk barátja.

A prózairodalomról kapott kép a második világháborutól napjainkig Illyés műveiben.

regény - Aragon, Mauriac, Malraux, Sartre, Camus, Beauvoir

dráma - Ionesco, Beckett

A világháboru utáni francia szépirodalomból Illyést legjobban a költészet fejlődése foglalkoztatta és érdekli, fordításainak, tanulmányainak orientációja is ezt bizonyitja.

A próza fejlődéséről csak mozaikkockákat tudunk összeállitani az Illyés műveiben talált anyag és forditásai alapján. Egy Aragon-regény, Mauriac, Malraux - elsősorban egyéniségrajza, az egzisztencializmus világháboru utáni helyzete, fölvillantott kép Sartre és Camus prózájáról, társforditóként Simone de Beauvoir Mandarinok c. regényének forditása - tehát itt is inkább a realistának, vagy klasszikusnak nevezhető, a "morál" "vörös fonalával" jelzett szépprósa került lámpájának sugarába. Etikai, az ember és az emberiség problémáival foglalkozó valamennyi, sőt két, a francia értelmiség helyzetének alakulását elemző regény /Aurélien, Mandarinok/ megismertetéséhez is hozzájárult Illyés. A "nouveau roman" utvesztői láthatóan nem érdeklik.

Első fejezetünkben Illyés felszabadulás utáni műveit áttekintve láttuk, hogy érdeklődési körét saját alkotói problémái is befolyásolták.[221] Elsősorban a költészet problémáinak középpontba kerülésére gondolunk.

Illyés ebben az időszakban ugyanakkor sok drámát is ir, mégis jóval kevesebb a drámákról irott tanulmánya. Bár a "nyugati" drámairodalomról irva vall arról, hogy ezek a művek versenyre serkentik, arra, hogy saját területén legyen modern drámairó.[222] A mai francia drámairodalomban két szerzővel foglalkozik többször is, Ionescoval és Beckettel. Bár Ionescoról igen keveset ir; Lecke c. darabját tartja értékesnek, játékosságát, groteszkségét izgalmas-

nak.[223] Beckett foglalkoztatja inkább, világképét a francia költészet "világképével" rokonitja, szinte minden Beckettről irott gondolata költészettel foglalkozó cikkében szerepel.

Azt, hogy értesüljünk a nyugati dráma alkotásairól, már 1955-ben fontosnak látja[224], de egészen napjainkig hangsulyozza, hogy moráljukkal nem ért egyet. Világosan leirja, miért. "A nyugati és keleti érzésvilág, a társadalmi alap szükségszerüen különböző. "Egy földrész lakóiként is két világ tagjai vagyunk /.../ századokra visszamenően."[225] /Erre Beckett En attendant Godot-ja, mint napjaink Éjjeli menedékhelye és a Gorkij-mü összevetése döbbenti rá. /

1964-ben Beckett drámáiban a kétségbeesés életérzésének ábrázolását trouvaille-nak, szerencsés rátalálásnak látja.[226] Két évvel később a "kétségbeesés komoly, meghallgatásra érdemes prófétái"-nak nevei közt emliti Beckettét, Kafkáé mellett.[227] A pesszimista költészet megujhodását észrevevő Illyés Beckett drámáiban is ugyanazt látja meg, amit a költészetben szándékosan meghökkentő megfogalmazással "reménységlirának, világjavitó irodalomnak" nevez. Épp mert a rosszat festi, vágyat kelt a jóra - ezt egyazon jelenség két oldalának fogja fel. A versenyre serkentés, a rossz festésével a jóra sarkallás, a vitára invitálás - mindezeket a "kétségbeesés" drámáinak javára irja. Felvet még egy vitalehetőséget: "pesszimista-e vajon még az a mü is, amelyet már a pesszimizmus elviselhetetlensége fakaszt."[228] Már-már nemleges válaszát érezhetjük abból, hogy a Godot-dráma igazi cimének a Meddig váratsz Atyánk? kérdést érzi, amely inkább reményt, mint kétségbeesést sugall.

Összefoglalás

Illyés Gyula és a 20. századi francia irodalom közötti kapcsolatok összegzéseként megállapíthatjuk, hogy a 20. századi francia irodalom és kultura Illyésre gyakorolt hatása igen jelentős.

Nagyon fiatalon és fogékonyan találkozott Franciaországgal és a francia kulturával, ezért is lehetett ez a hatás ilyen mély. Franciaország jóval fejlettebb társadalmilag a század eleji Magyarországnál; polgári demokrácia, amit Illyés először csodált és elérendő példának tekintett. Tegyük hozzá, hogy csak a huszas években, körülbelül egy évtized múlva már ennek hibáit is meglátja, s a felszabadulás után soha nem áhította. Franciaországban az is vonzotta, hogy egységes nemzetnek látta, mivel jóval kisebbek voltak a társadalmi osztályok közötti különbségek.

Részletesen elemeztük, hogyan került Illyés kapcsolatba a huszas évek irodalmi mozgalmaival, és azt a jelentős munkát, amelyet ezek magyarországi megismertetése és megértetése érdekében kifejtett. Ennek legfőbb szakaszai: a koraeli évek, amikor tanulmányokkal, fordításokkal járult hozzá az izmusok magyarországi bemutatásához; a két világháború közötti időszak, amikor ezeknek pozitív értékelése tulajdonképpen értékmentő jelleget is kapott /ilyen vonatkozásban főleg a Hunok Párizsban c. regényt elemeztük/, majd a felszabadulástól napjainkig tartó időszak, amely elsősorban visszatekintő - tisztázó, esetleg rendszerező jellegű. /A keleti és nyugat-európai avantgarde jelentős különbségeire is fényt vet itt Illyés./

A hazatérés után boldítja, hogy az itthoni társadalomban mások a teendői. Hangsúlyoztuk azt is, hogy itt mégsincs törés. A párizsi évek alatti tanulmányaiban is hangsúlyt kap az, hogy Illyés nem elégszik meg a művészi forradalommal, a társadalmi for-

radalmat éppolyan jelentősnek tartja és a művészektől megkívánja, hogy ezért is harcoljanak. De míg Párizsban úgy véli, a társadalom elleni tiltakozás, a "rombolás" is elegendő, itthon - belátja - építeni kell, segítenie népén.

Mennyi megértéssel kíséri ugyanakkor velo együtt induló francia írótársai pályájának további alakulását! Éluard, Aragon s több társuk már 1926-27-ben beléptek a Francia Kommunista Pártba, s ha kapcsolatuk nem is volt harmonikus, költészetük alakulását nagymértékben segíthette társaik támogatása.

Illyésnek itthon ezen a téren is nehezebb sors jutott. Ő is közeledett a kommunista párt felé, hiszen a franciaországi magyar ifjumunkások mozgalmában is megtalálta helyét; közeledését 1930 előtt elutasították, azután pedig a párt szektassága miatt maga félt a csatlakozástól.[1] Magyarországon a baloldali írók tragikusan szétváltak. Azokban az években, amikor Éluard és Aragon pályája a kommunista költészet irányába halad, válik Illyés népi íróvá. Gondolkodásmódja, hazai és külföldi helyes tájékozódása azonban így is lehetővé teszik számára, hogy - ha talán kicsit lassabb fejlődéssel is, mint pályakezdő nyugati költőnagyságtársai - ő is éppolyan értékes költészetet hozzon létre. Magyarországon a harmincas években nem lehetett elvontan értelmezni "a költészet célja a gyakorlati igazság" jelszót. Illyésnek ki kell vívnia Petőfijével a költőnek a közélethez való jogát, meg kell írnia - ha fájó szívvel is hagyta el szépirói vágyait - a Puszták népét, s hozott létre ezekkel a művekkel egy, a történelmi körülmények különbözősége miatt teljesen más jellegű, de éppoly értékes irodalmat, mint Éluard és Aragon.

A magyar állapotok javításán fáradozik a harmincas-negyvenes években. Franciaországban keresi a népi irodalom külföldi társát, Dabit, Giono munkáinak magyarra fordításakor. Halévy

aggódó könyvét olvasva a francia vidék elnéptelenedéséről természetesen hazánkra gondol, Giono parasztokhoz írott kiáltványa oly erősen hat rá, hogy szinte észre sem veszi, hogy a Csigma az asztalon c mű hatása alatt fogant, s bizonyos gondolatokat átvesz tőle. Giono magyarországi megismertetése a körülötte támadt vita miatt nagymértékben hozzájárult a magyar népi írók mozgalma jellegének tisztázásához.

Bemutattuk, hogy a Magyar Csillag szerkesztésének franciás jellege a magyar irodalmi ellenállás egyik fontos megnyilvánulása volt. Tegyük hozzá, hogy Illyés a felszabadulás után több évig a Választ szerkesztette; ennek a folyóiratnak a jellege, bár bizonyos szempontból a Magyar Csillag utódja, már alapjában más.

Megfigyelhetjük, hogy az 1946-os utijegyzetek jellege különbözik a többiektől, a politikai életben is részt vevő Illyés itt iróportréiban - amelyek az utirajzokban fel-feltünnek - nem annyira az irók irodalmi, inkább közéleti tevékenységét méltatja, s a máskor oly közvetlen irói arcképek itt kicsit hivatalosabbak.

Bemutattuk, hogy az irodalmi alkotásokban szegény 1948 és 1954 közötti időszak után hogyan sikerült önmagát is szólásra birnia, s tisztáznia az irodalom néhány fontos kérdését, amelyek nélkül lehetetlen volt az irodalom művelése.

Elemeztük azt is, hogy míg a harmincas évekre a versek, a szociográfikus jellegű irások jellemzők inkább - Illyés ezektől várta az országos hatást - az ötvenes években a molière-i példa felszabadító hatása alatt a drámára helyeződik át a hangsuly. Drámában és költészetben egyaránt az uj népi irodalom megteremtésén fáradozik, ennek köszönhetők remek Molière-forditásai, a Figaro házassága és a Pathelin Pétor prókátor forditása, valamint saját drámái, amelyek egy része a force magyarországi meghonositását

Szegedi Tudományegyetem Könyvtár SZEGED

tüzte célul, a másik történelmi multunkat felidézve szól napjaink aktuális kérdéseiről. De ennek köszönhető néhány remek francia iróportré is, melyek közül legfontosabb Molière-é és Victor Hugóé. 1960-tól kezdve érzi elég érettnek olvasótáborát és a történelmi helyzetet is arra, hogy a magyar líra mellett a kortárs nyugati költészetet, a modern költészet jellegzetességeit értékelje. Olvasótábor alatt Illyés soha nem kritikusokat, irodalmárokat, hanem a népet érti, esszéinek jellegét maga határozza így meg: "«népszerüsitő»? : népközelitő! - kisérlet". [2] Ugy véli, hogy "amit az ember őszintén emberien mond, azt meg kell értenünk".[3] Ezzel az igénnyel közeledik az avantgarde-hoz és a modern irányzatokhoz.

Illyés világosan látja, milyen óriási a szakadék Kelet és Nyugat irodalma között. A "kétségbeesés" költészetét nyugati jellegzetességnek találja; megpróbálja megérteni, de elmarasztalja a közéleti funkciót betöltő költészet mögött. Már 1963-ban a francia költészet népszerüsitését ettől várja, de ezután is tanácsolja a "nemzeti" kérdésekkel, vagyis a haza gondjaival foglalkozást a lét kérdésein értelmetlenül - mert eredménytelenül - töprengő irótársainak.

Mégis keresi a költészet egyetemességét, de igazán csak a népköltészetben találja meg.

Összefoglalóan megállapithatjuk, hogy Illyés Gyula munkásságának sajátos alakulásához a francia kulturával való állandó kapcsolattartás jelentősen hozzájárult. Rendkivül nyitott, mindent befogadni kész szellemének, haladó gondolkodásmódjának, modern költészetének, sokoldalu drámai munkásságának, nyelve világosságának és tömörségének kialakulásában nagyon fontos tényező az, hogy fiatalon kapcsolatba került a francia kulturával

és hogy ez a kapcsolat máig sem szakadt meg. Különösen nagy jelentőségű volt ez irodalmunk két korszakában: a két világháboru között, amikor a népi-urbánus vitától Illyés jórészt emiatt tudta távoltartani magát, ugyanakkor rendkivül pozitiv értelmü népiességét kialakitani; az ötvenes években, amikor az uj népiesség korszerü meghatározása jelentős mértékben Illyés érdeme. Szeretnénk még egyszer kiemelni azt, hogy ismereteit mindig demokratikusan közkincsé teszi, erre is példa, ahogyan két korábbi francia uttörő, Molière és Victor Hugo munkásságának értékelésében megfogalmazza az uj népiességet. Hatalmas érték számunkra az a munka is, amit a kortárs francia költészet megismertetéséért és megértetéséért végzett Magyarországon, és ennek módja is : az egész nyugati kortárs-költészet és drámairodalom megközelitését megkönnyitik racionalista és mégsem egyszerüsitő tanulmányai.

Illyés Gyula 20. századi francia irodalom értékelésének azokra a jellegzetességeire is kitértünk, amelyek egyrészt abból származtak, hogy maga is iró, másrészt abból, hogy idegen nép fia. Az előbbi elsősorban a költeményekbe való mélyebb behatolást tette lehetővé és az alkotási folyamat - az irói kaland nyomonkisérését. Az utóbbinak köszönhetjük a 20. századi francia irodalom több jellegzetességének meglátását és ezeknek a mi irodalmunkkal való összehasonlitását. Tegyük hozzá, hogy ezeket a jellegzetességeket - amennyiben ez lehetséges - a "nyugati" és "keleti" irodalmak sajátosságaikónt is értékeli.

A huszas években forditásainak külön értéke frissessége. A francia irodalom kincsesháza az első igazán jó francia antológia. Nyitott ajtó cimü forditáskötete és az azóta kötetekben vagy a Nagyvilágban megjelent forditásai a legujabb francia költészet méltó tolmácsolásai. Giono-forditásai izes nyelvükkel forditásirodalmunk gyöngyszemeivé váltak.

Tudósitásai, utirajzai, esszéi nemcsak a francia irodalom, közélet változásairól adtak hirt, a mi fejlődésünket is sajátos sugártörésben mutatják.

Irodalomkritikáinak kezdettől jellemzője a gyors értesülés és értesités, a szürrealizmustól napjainkig. Megjegyezzük, hogy Illyés az ismusokat, a szürrealizmust és a dadaizmust korhoz kötött irányzatként értékeli, tartja értékesnek. Az egzisztencializmust is virágzásának korához, a második világháboru utáni időszakhoz köti irányzatként és továbbélését egy-egy iró életművében ugy értékeli, mint a szürrealizmusból továbbélő képalkotást, ami izgalmas, felhasználható, sőt, amit meg kell tartani. Az egzisztencializmusból a lét végső problémával foglalkozó tematikát, vagyis elsősorban az irányzat kérdésfelvetését tartja továbbvivésre érdemesnek.

Dolgozatunk befejezéseként szeretnénk a bevezetőben felvetett gondolathoz visszakanyarodni. Illyés Gyula legfőbb gondja a helyes "nemzeti tudat", a korszerü "magyarságtudat" kialakitása, mint erről többször is beszélt és irt. A fogalmakat irásaiból idéztük és szeretnénk azt is idézni tőle, hogy mit ért rajtuk: "Helyünk és helyzetünk reális ismeretét, nemzeti értékeink, hazaszeretetünk ápolását és elmélyitését, állandóan növelve szellemi kincseinket, a nép kulturális fokát, intelligenciáját, amelynek következményeképpen nemcsak az egyes ember kapcsolata finomodik /.../ a másik iránt, hanem országon belül az egyes társadalmi csoportoké is, sőt országon kivül az egyes embereknek és nemzeteknek a más népekhez, nemzetekhez füződő viszonya is." [4] Ezen a feladaton belül Illyés tisztázza azt is, hogy hogyan szolgálhatja ezt a feladatot az irodalom. Életművével adja a példát, hogy az otthont milyen tágan kell értelmezni /gondoljunk csak arra, hogy a Hajszálgyökerek nemzeti érzést elemző irásai között Baudelaire, Breton, Picasso alakját rajzolja meg/, hogy a hazai gondokat - és nemcsak az

irodalmiakat - európai szinten kell megoldani. Véleménye az, hogy a "nemzeti közösségi érzést és a nemzetközi közösségi érzést" össze kell hangolni.[5] Művészi hitvallása, hogy "mindig előre kell haladni", mert a művésznek a megállás: bukás.[6]

Fiatalságától napjainkig ismétli azt a vallomását, hogy írásunnak értelme csak akkor van, ha az valamiért és nem valami ellen születik. Ez nem jelenti azt, hogy kizárja a vitát, ellenkezőleg, maga szólít vitára, de a vitában is megveti a valami ellen irottakat.

Illyés dialektikus gondolkodó, eszméi a történelmi változásokkal párhuzamosan alakulnak. Rendkivül racionális, logikus, előitéletektől mentes, hatalmas tudásanyagot halmozott fel önmagában. Ezt a tudásanyagot napjaink irodalmi és eszmei kérdéseinek megoldására használja fel, mert jól látja, hogy az irodalomnak a tudat alakitásában rendkivül fontos a szerepe. Reálisan látja a nyugati és a keleti irodalom közötti különbségeket és az irodalom eszközeivel megpróbálja azoknak a közelitését. De nem mindenáron. A "keleti népek" irodalmát nagyra becsüli és egyre inkább példának állitja a nyugatiak elé, ugyanakkor az utóbbiakat is igyekszik megérteni. A felszabadulás utáni munkáiról elmondhatjuk azt, hogy alapjában véve a marxizmus szellemének jegyében fogantak /ha nem is kivétel nélkül/, igy kulturánk alakitásához jelentősen hozzájárultak és annak nagyon becses részét képezik.

Jegyzetek

A jegyzetek elé

Illyés Gyula és a francia irodalom kapcsolatával mintegy tíz éve kezdtünk el foglalkozni. Akkor Illyés Gyula esszéiből mindössze két tanulmánykötet /Ingyen lakoma, Szives kalauz/ jelent meg. Írásainak jó része csak folyóiratokban volt megtalálható. Ennek az összegyűjtését őrzi a jegyzetekben az írások eredeti helyének megjelölése és a könnyebb megtalálás kedvéért közöljük emellett az azóta könyvalakban megjelent írások jelenlegi helyét is /Hajszálgyökerek, Irányt Ivel 1-2, Itt élned kell 1-2/. Abban az esetben is több forrást közlünk, amikor más címmel, vagy más változatban jelent meg egy írás, illetve, ha az magyarul és franciául is megjelent.

Bibliográfiajegyzéket dolgozatunkhoz nem csatolunk, a ténylegesen felhasznált műveknek a jegyzetekben adjuk pontos leírását.

Illyés Gyula dolgozatunkban legtöbbet idézett általunk használt műveinek bibliográfiája:

A francia irodalom kincsesháza. Bp. 1942. Athenaeum K.
Nyitott ajtó. /Válogatott versfordítások/ Bp. 1963. Európa K.
Ingyen lakoma I-II. /Tanulmányok, vallomások/ Bp. 1964. Szépirodalmi K.
Szives kalauz. /Utijegyzetek, Külföld/ Bp. 1966. Szépirodalmi K.
Hunok Párisban. /Regény/ Bp. 1970. Szépirodalmi K. /I. Gy. munkái IV.
Hajszálgyökerek. Bp. 1971. Szépirodalmi K.
Tisztók. Bp. 1971. Szépirodalmi K. Műhely sorozat
Petőfi Sándor. Bp. 1971. Szépirodalmi K. /I. Gy. munkái V./
Iránytűvel. 1-2. Bp. 1975. Szépirodalmi K. /I. Gy. munkái XI-XII./
Hattyudalt ébresszt vagy lehet-e a népnek művészete? Bp. 1976. Magvető K. Gyorsuló idő sorozat
Itt élned kell. 1. /Magyarok, Lélek és kenyér, Csiszma az asztalon/ Bp. 1976. Szépirodalmi K. /I. Gy. munkái XIII./
Itt élned kell. 2. /Őrjárat, Hajszálgyökerek/ Bp. 1976. Szépirodalmi K. /I. Gy. munkái XIV./

A jegyzetekben ezeknek a műveknek pontos leírását mellőzzük, csupán a mű címét és a kötet számát jelezzük.

Jegyzetek a bevezetéshez

1. Hajszálgyökerek. Három hónap külföldön. /1965./ p. 475.
2. Iránytűvel. 2. Irószobám. /1973./ Simon István rádiós-beszélgetése Illyés Gyulával. p. 807.
3. Kovács Sándor Iván: Illyés Gyula: Szives kalauz. Kritika, 1975. 3. p. 25-26.
4. Hajszálgyökerek. Látogatás Malraux-nál. p. 303.
5. Hajszálgyökerek. Beszélgetés a Magyar Ifjuság szerkesztőjével. /1970./ p. 556.
6. Hunok Párisban. p. 403.
7. "... Azok sorába tartoztam, akik egy-egy világlapok hasábjaira kerülhető szerep vállalása előtt azt is mérlegelés tányérjába tették: mit szól ehhez Párizs." Breton. Nagyvilág, 1967. 6. p. 910.
8. Szives kalauz. Franciaországi változatok. p. 364.
9. Levelek vidékre. Pesti Napló, 1938. dec. 18. p. 29.
10. Illyés Gyula - Reismann János: Balaton. Bp. 1962. Corvina K. p. 5.
11. Teremteni. Összegyűjtött versek. 1946-1968. Bp. 1973. Szépirodalmi K. /Illyés Gyula munkái VIII./ p. 254.

Jegyzetek az I. részhez

1. Páris felé. Nagyvilág, 1946. dec. p. 1.
2. Hubert Juin, aki Illyéssel elsősorban francia kapcsolatairól készitett interjut, csodálattal irja a párizsi költőket mesterien kiválasztó husz éves magyar költőről: "Il ne manquait ni de sûreté, ni de goût." /Entretien avec Gyula Illyés. Les Lettres Françaises, 1963. nov. 7-13. p. 1 et 5./
3. Fodor Ilona: Szembesités. /Illyés Gyula életutja Párizsig./ Bp. 1975. Magvető K. A tanulmány, mint alcime is jelzi, éppen ennek a fiatalkori periódusnak meghatározó szerepét tárja fel Illyés életmüvében.
4. Hajszálgyökerek. Minden jó hatás: erősités. /1967./p. 493-497.
5. Több helyen is ir erről, példának három esszéjét idézzük: Jegyzetek a költészetről. II. Irodalmi Ujság, 1954. márc. 27. Tiszták. Az albigensek földjén. p. 48-49. Iránytüvel.2. Bartáról szólva. /1962./ p. 323-324. /Itt Illyés hatvan évesen ifjui lelkesedéssel ir Jaurès-ről, ugy véli, ő lehetett volna Lenin nyugati társa./
6. "La propriété c'est le vol!
   Lopás minden tulajdon! - mondá
   ez a derék jó francia," - hivatkozik majd évekkel később Proudhonra a lopás erkölcsi és társadalmi jogosságát indokolandó. Fodor Ilona irja le, hogy meglehetősen "szabadon" értelmezte kamaszkónt ezeket az olvasmányokat. /Szembesités. p. 139 és 181./
7. Itt élned kell. 2. 1919. augusztus. /1969./ p. 535.
8. En hommage de gratitude. Europe /La littérature hongroise/, 1963. jul. - aug. Magyarul megjelent: Ingyen lakoma. 2. Hála a második nyelvért. /1963./ p. 353-361.

9. Illyés Gyula "Hunok Párisban" c. regényének születéséről. /Fodor Ilona beszélgetése/ Kortárs, 1974. 2. p. 171-183.
10. Hunok Párisban. p. 106.
11. Már az is megnyugtatja, hogy "egyetlen detektivszerü termetet" sem lát, rendőrt sem. /Hunok Párisban. p. 22./
12. Hunok Párisban. p. 24. A lényeg nem a terv irrealitása, hanem az, hogy az ország társadalmi, szociális helyzetének javitásán gondolkodik.
13. Père Vidal Imre király udvarában c. költeményében. /Hajszálgyökerek. Minden jó hatás: erősités. /1967./ p. 497./
14. Hunok Párisban. p. 356.
15. U.o. p. 348.
16. Illyés Gyula "Hunok Párisban" c. regényének születéséről. Kortárs, 1974. 2. p. 171-183. és Ingyen lakoma 1. p. 8-9. Fotómásolat a Cocteau-cikkről.
17. Gara László: Az ismeretlen Illyés. Washington, 1965. Occidental Press p. 28. és Gyula Illyés: Poèmes. Paris, 1956. Éd. P. Seghers Série: Autour du Monde. Préface.
18. Hunok Párisban. p. 116.
19. Lásd. 9. lábj.
20. I. m. p. 7-13.
21. Gara László számol be a szervezés és a válogatás részleteiről, a közreműködőkről. /Az ismeretlen Illyés. p. 37./ Anthologie de la poésie hongroise. Paris, 1927. Les Écrivains Réunis. Illyésnek két verse jelent meg benne, a forditásban is segitett.
22. Magyar Irás /Verbe Hongrois. Paris, 1926. juin, 2e série. Partisans. Revue coopérative internationale. Numéro spécial publié en français. /Az Anna c. vers egyike az előbbi antologiában szerepló két versnek./

23. A párisi Munkásban irt versekről, forditásokról, tanulmányokról Markovits Gyöngyi ir összefoglaló tanulmányt Magyar tollal francia földön cimmel. Ezek között szerepelnek Illyés irásai is. /Eszmei és irodalmi találkozások. Bp. 1970. Akadémiai K. p. 459-492./

Megjegyezzük, hogy a párizsi évek alatt Párisson kivül csak Bécsben/ÉK, Ma/ és Aradon /Periszkóp/ jelentek meg Illyés irásai. Ennek oka, hogy ezekben az években szinte kizárólag az avantgarde költészetről irt, és a Horthy-korszak Magyarországa utját állta a modern törekvéseknek, ebben is politikai agressziót látva. /Rába György ezt a jelenséget általánosságban mondja el a 20-as évek irodalmi tanulmányairól. Eszmei és irodalmi találkozások. Apollinaire magyarul. p. 390./ Illyésnél még összefüggheti ez azzal a ténnyel is, hogy körüzlevél volt ellene Magyarországon kiadva, igy saját nevén nehezen irhatott volna.

24. Ezek a számadatok még kiegészitésre szorulnak, mert a franciaországi magyar folyóiratok anyagát még nem állt módomban ellenőrizni.

25. Ezeknek pontos megjelenési helyét nem ismerjük, a forditásokat a Magyar Irás lábjegyzete közli. /Verbe Hongrois, Paris, 1926. juin 2e série/

26. Az uj nemzetközi irodalom ismertetése és kritikája. ÉK, 1923. 1.

27. Surrealizmus. Periszkóp, /Arad/ 1925.

28. Ilyen például Marcel Sauvage tulértékelése.

29. Például az előbb emlitett magyar költői antológiába Déry Tibor és Barta Sándor müveit ajánlotta, ez is mutatja, hogy a magyar irodalomban is jártas volt már ekkor.

30. Hunok Párisban. p. 130.

31. Csaknem egyidőben irta első verseit Éluard-ral és egy ideig a közvetlen közelében dolgozott, mint ezt leirja Paul Éluard verseihez irott utószavában. /Bp. 1960. Magyar Helikon p. 344./

32. Gara László: Az ismeretlen Illyés. Washington, 1965. Occidental Press. Gara azt is leírja, hogy Lukács György és Landler Jenő akkor Bécsben azt tanácsolják neki: érthetőt írjon.

33. Iránytűvel. 1. Budapest és a Budapest környékén lévő m. kir. távbeszélő hálózatok előfiz. és nyilv. állomásainak betűrendes névsora. A bpesti m. k. távíró- és távbeszélő igazgatóság előszavával. p. 39. /Először a Dokumentum Figyelő rovatában jelent meg, 1927-ben./

34. I.m. Dokumentum, 1927. január 29.

35. Egy készülő önéletrajzi kötetből. Idézi Gara László: Az ismeretlen Illyés. p. 53-54.

36. Poharak koccannak össze. Horog nélkül. Somni. Dokumentum, 1927. jan. 29.

37. Levelek Vidékre. Pesti Napló, 1938. dec. 25. p. 65.

38. Hajszálgyökerek. A valóságosság szürrealistája. /1968./ p. 505.

39. Iránytűvel. 1. A "nyugati" irodalomról. /1955./ p. 596.

40. Iránytűvel. 2. Irószobám. /1973./ p. 809-810.

41. Nyugat, 1928. I. p. 108.

42. Nyugat, 1929. p. 17.

43. Nyugat, 1929. p. 290.
Valószínűleg Illyés itt Gide Földi táplálékok c. regényének főhősére is gondolt, é az, aki az élet minden elérhető "gyümölcsébe belehástol, az é kalandjait hagyja Illyés a háta mögött, amikor a népe melletti elkötelezettséget vállalja.

44. Nyugat, 1929. I. p. 703.

45. Németh László: Mohás föld. Nyugat, 1929. I. p. 376-382.
"Mi köze Illyés Gyula hatalmas tehetségének az intellektuális ezélhámosok apró fogásaihoz?" - írja. Épp a Föld alatt utazik, vagy másik címén Anna c. vers központosságát, sorrendeségét

birálja, aminek alkotási folyamatát Illyés később a Hunok Párisban lapjain bemutatja: épp ezekkel vélte megkönnyiteni a verset, maga is ugy érezte, sikertelenül.

46. Németh Andor: Illyés Gyula. /Irók furcsa élete./ Literatura, 1929. 5. p. 156-158.

47. Németh Andor előbb idézett cikkében más furcsaságok mellett például ezt az átalakulást igy irja le: "... elrakja a francia ruhanemüket és ujra parasztnak öltözik." Az átalakulás pontos időszakát is megadja: 1927 szeptemberétől a következő év márciusái

48. Illyés erről az Abbahagyott versekhez irt soraiban vall. /Válasz, 1949. p. 220./ Az Apollinaire-hatással a II. részben foglalkozunk.

49. Németh László: Illyés Gyula. Nyugat, 1931. II. p. 174-178.

50. A szabad versről irott gondolatait A világosság szürrealistája /1968./ c. interjuból idéztük. /Iránytüvel 2. p. 667-668./ A "hatások", "utánzás" kérdését Bartáról szólva /1962./ c. irásából próbáltuk megvilágitani. /U.o. p. 287-292./

51. Itt élned kell. l. Magyarok.1935. p. 122.

52. Hattyudalt ébreszt vagy lehet-e a népnek müvészete?

53. U.o. p. 20. /Már 1941-ben leirta ennek a gondolatnak a csiráit. A népköltészet szimbolismusáról irva fogalmazza meg azt, hogy a tartózkodó népi költészet a legbensö érzelmeket teljesen átlényegitve fejezi ki, a "mint" kötöszót is elhagyja, akár a szimbolista költészet. pl. egy lány panaszai - "kék ibolya bura hajtja a fejét". /Un peuple qui se revèle en poèmes. Nouvelle Revue de Hongrie, p. 329-334./

54. Hattyudalt ébreszt vagy lehet-e a népnek müvészete? p. 50.

55. "... teljes jogu szürrealistának érzem magam." - mondja Illyés. Iránytüvel 2. A világosság szürrealistája. /1908./ p. 664.

56. I. Gy. recenziója A köztársaság jövője címmel. /L'avenir de la République. Ed. Valois Paris, 1928./ Korunk, 1928. máj. p. 392-394.
57. Iránytüvel. l. Van-e jobboldali és baloldali irodalom? /1933./ p. 323 és 326.
58. Petőfi. 1936.Nyugat
Idézeteinket az 1971-es bővitett kiadásból vettük /Petőfi Sándor./ a következő oldalakról: 185-186, 194, 264, 365, 436, 262, 187.
59. Iránytüvel. l. I. m. p. 39.
60. Iránytüvel. l. Katolikus költészet. /1933./ p. 329-347.
61. Babits Mihály: Katolikus költészet. Nyugat, 1933. I. p. 544-546.
A támadások jórészt egyházi körökből értők Illyést, a Vigilia 1971-es beszélgetése /Iránytüvel. 2. p. 757-798./ arról tanuskodik, hogy az Egyház épp az Illyés által megjelölt irányban "lazitott".
62. Az európai nemzethez. Magyar Hirlap, 1934. jan. 14. p. 9.
/Julien Benda könyvéről./ - itt még csak a szerző "naivságát" birálja, 1946-ban kiábrándultan ir róla.
63. Itt élned kell. l. Magyarok. 1934. p. 69.
64. Szives kalauz. Oroszország. /1934./p. 5-256.
65. Hajszálgyökerek. Szakvizsgán nacionalizmusból. /1970./ p. 447.
66. Hajszálgyökerek. Magyarság - emberiség. /1967./ p. 489-490.
67. Itt élned kell. l. Magyarok. 1935. p. 129-130.
68. Itt élned kell. l. Magyarok. 1937. p. 189-198.
A magyarság történelmének "legszomorubb korszakai" azok, amelyekben "a germánság politikailag meg tudja szállni" az országot - irja. "A szellem azonban, a magyarságnak nevezhető lélek mindig konokan ellenáll."
69. Ortutay Gyula: Magyarok. Nyugat, 1939. I. p. 1-5.

70. Itt élned kell. 1. Magyarok. 1937. febr. p. 197.
71. D'une parenté d'esprit. Nouvelle Revue de Hongrie, 1937.sept. p. 238-243.
72. Confession. Nouvelle Revue de Hongrie, 1941. p. 155-159.
73. Hirünk a világban. Magyar Csillag, 1943. p. 643-636. /Megj. még: Iránytüvel. 1. p. 615-622./
74. Itt élned kell. 2. Naplójegyzetek. 1940. jan. p. 77. és jul. p. 92-97.
75. Itt élned kell. 2. Őrjárat. /Naplójegyzetek/ 1935-1943. p. 5.
76. Itt élned kell. Magyarok. 1938. p. 240.
77. Itt élned kell. 1. Magyarok. 1938. p. 330. és 242-243. /A Magyar Hirlap irta róla, hogy eladta magát a kormánynak, a Szocializmus, hogy csak a "hiuság" mozgatja./
78. U. o. p. 243-247.
79. U.o. p. 321.
80. U.o. p. 337-343.
81. Halévy : Visites aux paysans du Centre c. könyvét kétszer is idézi saját "falukutató" munkájához hasonlitva müvét: a francia falunak mások a problémái, ott elhagyják a földet a parasztok, mig nálunk még szivesen vásárolnak, mégis fél, hogy a magyar falu jövője hasonló lesz a franciáéhoz, mert a paraszti sors nagyon nehéz. /Itt élned kell. 1. Magyarok. 1938. p. 307-309./ Ugyanennek a gondolatnak "emelkedett" megfogalmazását idézi egy évvel később: "a földmüves-sors /.../ alapjában számüzetés a fényből és a kényelemből." /Itt élned kell. 1. Lélek és kenyér. 1939. p. 420. /Ugyanezt az aggodalmat magyar irótársainak müveiből is idézi: Erdei Ferenc, Szabó Zoltán parasztjainak sorsa is hasonló. /U.o./
82. Itt élned kell. 2. Ki a magyar? /1939./ p. 75.
83. La symbolique de la chanson populaire hongroise. I.m. 1939. sept. p. 242-249. /megj. magyarul : Itt élned kell. 1. Magyarok. 1936. dec. p. 174-188./

84. Les parents pauvres. I. m. 1939. p. 251-255. /Ugyanezek a gondolatok magyarul a Ki a magyar? c. müben. Itt élned kell. 2. p. 42-75. A magyar, a finn, az osztják és a votják nyelv és nép rokonságának nyelvi bizonyitása./

85. La mort de Petőfi. La réalité. I. m. 1937. oct. p. 342-349. /Itt még Grimm és Nietzsche elismerését, a költő alakja körül kialakult legendát idézi versei helyett, hogy nagyságát bizonyitsa. Körülbelül egy negyedszázad mulva Petőfi életművéről irt könyvének fordításából már a magyar költőt ismerheti meg a francia olvasó./

86. Verecke. /En marge d'une fête et d'une poésie intraduisible./ I.m. 1939. p. 463-466. Lefordithatatlannak tartja itt a magyar nemzeti költészetet, sőt a magyar nemzeti érzést is. /1942-ben irja majd a franciákról Kincsesházának előszavában, hogy a renesszánsz óta nincs nemzeti, hazafias költészetük./

87. Szives kalauz. Egy utolsó hét. /1939. aug./ p. 274. és 295. Genf volt utazásának célja, a franciaországi ut inkább csak egy kirándulás volt.

88. Itt élned kell. 2. Naplójegyzetek. 1940. jan. p. 85.

89. Itt élned kell. 2. Naplójegyzetek. 1941. szept. p. 132-133. /"nyugat" alatt elsősorban Franciaországot érti Illyés/

90. Bevezető egy kiáltványhoz. /A szerző Csizma az asztalon c. művéhez./ Nyugat, 1941. p. 223-225. /Megj. még: Itt élned kell. 1. Csizma az asztalon. /Kiknek szól ez a könyv?/ p. 662.

91. Itt élned kell. 1. Csizma az asztalon. /1941./ p. 667.

92. Itt élned kell, 2. Naplójegyzetek. 1941. aug. 1. p. 125-127. Itt utal arra, hogy a Pesti Naplóban, már a Giono-mű megjelenése előtt egyik regényhőse hasonló gondolatokat mond el. A Pesti Naplóban közölt irások ugyan nem egy évvel Giono könyve előtt, hanem vele azonos időben jelentek meg, de ez

Illyés állitásának igazságát nem csökkenti. Idézzük az Illyés által emlitett gondolatokat: "Bálint bátyád megfigyelése szerint nálunk eladdig a falu és a város nem békés cserekereskedelem utján cserélte ki javait, hanem erőszak utján." A háboru előtt "szerinte" a városról csak azt tudta a paraszt, hogy odaözönlik az adó. S ha kassaól kellett, félévig spóroltak rá. /Levelek vidékre. Pesti Napló, 1939. jan. 1. p. 29. 90. évf. 1. sz. Megj. később a Kora tavaszban p. 136-137./

93. Hajszálgyökerek. Hatvan fogoly magyar. p. 12-16. / A Spanyolországi felszabaditásáért küzdő Nemzetközi Hadsereg katonái voltak./

94. Itt élned kell. 2. Naplójegyzetek. 1940. szept. p. 106.

95. I. m. p. 9.

96. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ p. 297.

97. A Magyar Irodalom Története. V. Bp. 1965. Akadémiai Kiadó Rába György: Babits Mihály. p. 263.

98. I. m. p. 8.

99. Thierry Maulnier: Introduction à la poésie française. Paris, 1939. Gallimard

100. U. o. p. 9. Maulnier később, ugyanebben a tanulmányban következetlenül éppen ennek a gondolatnak ellenkezőjét bizonyitja.

101. U.o. p. 44. Hogy az idézet jelentését egyértelmüvé és világossá tegyük, idézzük az ezt megelőző gondolatsort:
"Scève, Ronsard, Corneille, Racine, l'école de 1830, le Parnasse/.../ il ne leur faut qu'une matière toute façonnée déjà par l'ingénieux travail de l'esprit, déjà prodigieusement intellectualisée. Tout lui est bon, hors l'impure réalité." /p. 43./ "La patrie des Français est la France." /p. 44./ Itt következik a már idézett gondolat. Egyértelmü, hogy Maulnier itt a hazafias költészet hiányára és a francia költészet elvontságára gondol.

SZEGED

102. U. o. p. 36. "Lorsque la poésie française croit retrouver les réalités nationales, elle descend seulement dans le domaine de la mauvaise littérature."

103. A francia irodalom kincseshára. Előszó. p. 5. és 4.

104. Thierry Maulnier: Introduction à la poésie française. Paris, 1939. Gallimard. p. 23. "... les actes poétiques apparaissent comme le moyen /.../ pour explorer ce qui dans l'univers se refuse au langage explicite."

105. A francia idézetet később Gautier-nak tulajdonítja. /Ingyen lakoma. l. A franciák szíátja. p. 403./

106. Thierry Maulnier: Introduction à la poésie française. p. 70. "... jusqu'à lui /.../ quelques timides éclairs annonciateurs"

107. A francia irodalom kincseshára. Előszó. p. 7.

108. Maulnier pl. Garnier-t kortársai fölé emeli, a romantikusok közül csak Nerval-t ismeri el, Rimbaud-t utánzónak tartja.

109. Hirünk a világban. II. Magyar Csillag, 1944. 6. p. 313-319.

110. A tanulmányokban pl. Béka László Francis Carco regénye kapcsán a háborus felelősség kérdését vizsgálja a francia íróknál általában. /Messze csőke Szajna mellett. 1941. l. p. 49-51./ Balzac, Stendhal, Montaigne, Supervielle tanulmányok következnek. Ismét állásfoglalás Cs. Szabó László cikke a francia "szerelmi" regényekről, ahol ezt írja: a "francia nép" "szerelmében is megtartotta szellemi fölényét". /Háromszerelem. 1943. p. 18-19./ Ennél is jelentősebb az első cikknek tett Szabó Zoltán-kritika Saint-Exupéry könyvéről, amelyet örömmel üdvözöl, példaképnek tart. /Az első háborus regénymű. 1943. 16. sz./ A párizsi École Normale Supérieure és a budapesti Eötvös Kollégium kulturális alapjának hasonlóságáról Sötér István ír. /Két iskola. 1944. IV. évf. 1. sz./

A fordítások között Radnóti Jammes-fordításai, Molière Tar-

tüffjének részlete /Jankovich Ferenc ford./, Maeterlinck: Pelleas és Mélisande /Keresztúri Dezső ford./ képviselik a francia irodalmat. Illyés hét verset választ ki a Kincsesházban megjelent versekből Ronsard-tól Apollinaire-ig. A versek témája az erőszak elleni tiltakozás, az emberi élet szépsége és mulandósága.

A Figyelő-rovat cikkeiben, amelyeknek megírásában Illyésnek nincs szerepe, de válogatásában feltétlenül, Claudel, Giono, Pagnol, Mauriac, Montherlant, Cocteau, Simenon, Bernanos, R. Caillois, H. Troyat, Malraux, Corco, Giraudoux regényeiről, tanulmányairól tájékoztatják a magyar olvasót. A francia dráma husz évéről is jelenik meg értékelő cikk, Diderot, Montesquieu, Robespierre felidézése már a történelmi érdeklődést mutatja inkább. A francia költészetről is megjelenik három cikk, a francia népdalról és folklórról kettő. /Az utóbbiak Ortutay Gyula tollából./

111. Hunok Párisban. p. 224.
Lapalji jegyzetben fogalmazásának burkoltságát így magyarázza u. itt Illyés: "Ezek a sorok először 1943-ban jelentek meg. Így lehetett megnevezni azt a külső erőt, a németet, amely ezt a francia államot egy időre s látszólag mégis megdöntötte."

112. Itt élned kell. 2. Naplójegyzetek. 1943. febr. p. 192.

113. Hunok Párisban. Utóirat 1970-ből. p. 538-539.

114. Hajszálgyökerek. A felelősség tudatában. /1945./ p. 17-21.

115. Iránytűvel. 1. Újabb szellemi front? /1945./ p. 623.

116. Hajszálgyökerek. Forradalmi magyarság. /1945./ p. 23.
Illyés a "német fenyegetés" napjaiból idézi Ramuz-t, s arra is felhívja a figyelmet, hogy lévén az író svájci, nemzete három népből van összegyúrva.

117. Kőasztalnál Tihanyban. Televiziós beszélgetés Illyés Gyulával. /kérdező: Domokos Mátyás/ Tiszatáj, 1976. febr. Itt az előbbi gondolatot veti fel egész részletesen vizsgálva a hazafiság különböző összetevőit. /p. 23-24./ Most csak a sommázó gondolatot idézzük: "nacionalista az, aki jogokat sért, patrióta, aki jogokat véd". /I.Gy: Tisztázódjanak a helyzetek és elvek. Jovánovics Miklós: Válasz I. Gy. levelére. Élet és Irodalom, 1976. márc. 20. p. 1-2. és Rényi Péter: Illyés Öntörvénye I. Élet és Irodalom, 1976. XII. 25. p. 5. valamint Illyés Öntörvénye. II. 1977. febr. 12. p. 3. vitatták Illyés elveit./

118. Úgy érzem, visszaléphetek az irodalomba. Szabad Szó, 1946. márc. 22.

119. Illyés Gyula. /Tanulmányok a költőről./ Bp. 1972. Népnevelési Propaganda Iroda. Béládi Miklós: A költő felel. p. 30.

120. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ p. 444.

121. U.o. p. 425.

122. Szabó B. István részletezi a Hunok Párisban fogadtatását, s a körülötte támadt vitát. I. Gy. /Tanulmányok a költőről./ A mérleg nyelve. p. 117-118.

123. Hunok Párisban. p. 102.

124. Párisi felé. Nagyvilág, 1946. dec. /A cikk alá Illyés a november 19-i dátumot írja és közli, hogy két nap mulva indul./

125. Szives kalauz. Egy falu Dél-Franciaországban. /1974./ p. 453.

126. Szives kalauz. Franciaországi változatok. p. 393.

127. U.o. p. 453.

128. Hajszálgyökerek. Babitsról külföldre. /1948./ p. 31.

129. A Tartuffe-nek csak három felvonásos változata íródott egy évvel a Don Juan előtt.
Taxner Ernő részletesen kitér ennek magyarázatára, valamint a Molière-drámák Illyésre gyakorolt hatására, így ezt csak

vázlatosan érintjük. /Illyés Gyula. /Tanulmányok a költőről./ T.E.: Törvénykereső - Illyés Gyula, a drámairó. p. 69-73./

130. Drámák. 1. A tü foka. 1944. p. 47.

131. Hajszálgyökerek, A Fáklyaláng orosz olvasóihoz. /1965./ p. 149.

132. Az összefoglalásra és teljességre törekvő Nagy Péter-tanulmány sem említi meg őket. /Szemei és irodalmi találkozások. Bp. 1970. Akadémiai Kiadó. A francia klasszikus dráma Magyarországon p. 273-287./

133. Molière: Don Juan. Bp. 1944. Franklin. Kétnyelvü remekmüvek. Szerk. Halász Gábor. p. 7.

134. Nem kizárólagos a molière-i példa, a Bánk bánt, az Othellót, a Nórát, a Hamletet, a Leart ugyanugy említi itt Illyés, mint a Fösvényt vagy a Tartuffe-öt. /Ingyen lakoma. 2. A nép nyelvéért, a nép szinházáért p. 88-89./

135. Molière: Fösvény. Bp. 1948. Székesfővárosi Irodalmi és Müvészeti Intézet. /Uj könyvtár sorozat. 32./

136. Ingyen lakoma. II. Molière. /1954./ p. 136.

137. Racine: Összes drámai müvei. Bp. 1949. Franklin

138. Beaumarchais: Figaro házassága. Bp. 1950. Révai. Előszó. /Megj. ugyanez a tanulmány: Beaumarchais: A Figaro házassága uj bemutatása, uj fordítása alkalmából. Csillag, 1950. nov. 36.sz.

139. Válasz, 1948. VIII. évf. p. 573-574.

140. Éluard: Négy költemény az Ifjuság Nemzetközi Találkozásának Ünnepére. Bp. 1949. aug. 14. Franklin

Quatre Poèmes Pour le Festival International de la Jeunesse. Bp. 14. août 1949. Franklin

141. Béke és Szabadság, 1951. aug. 1.

pl. ilyen közvetlen politikai vonatkozásai vannak a versnek:

"Harc füstjo Korea s Indokína egében
Él az emberiség bányamély szégyenében."

142. Victor Hugo: Bünhödés. Irodalmi Ujság, 1952. jan. 31. p. 4.

143. Ingyen lakoma. 2. Victor Hugo védelme. /1952./ p. 47-65.
144. Nagy Péter: A francia klasszikus dráma Magyarországon. Eszmei és irodalmi találkozások. Bp. 1970. Akadémiai K. p. 287.
145. Ingyen lakoma. II. Molière. /1954./ p. 122.
146. Illyés Gyula. /Tanulmányok a költőről./ Bp. 1972. N. P. I. T. E.: Törvénykereső - Illyés Gyula, a drámairó. p. 73.
147. Drámák. I. 1969. Szépirodalmi K. Előszó p. 7.
148. Gy. M.: Tüvétevők. Irodalmi Ujság, 1953. 12. sz. jun. 4. p.4.
149. Pathelin Péter prókátor. Bp. 1966. Helikon
150. Drámák. 2. Bp. 1969. Bolhabál előszava. p. 514.
151. Gyárfás Miklós: Tüvétevők. Irodalmi Ujság, 1953, 12. sz. jun. 4. p. 4. és Kende István: Szatirairodalmunk időszerü kérdései. Csillag, 1954. 1. p. 96.
152. Drámák. 2. 1969. Szépirodalmi K. p. 275.
153. Ujabb drámák. Bp. 1974. Szépirodalmi K. p. 123.
154. Illyés Gyula. /Tanulmányok a költőről./ Bp. 1972. N.P.I. Taxner Ernő: Törvénykereső - Illyés Gyula, a drámairó. p. 91.
155. Ingyen lakoma. II. A nép nyelvéért, a nép szinházáért. /1954./ p. 88.
156. Ingyen lakoma. II. Molière. /1954./ p. 132.
157. Drámák. 1. Bp. 1969. Szépirodalmi K. /Előszó./ p. 5.
158. Föltámadott a tenger. /Petőfi és Bem./ Forgatókönyv. Bp. 1952. Magyar Filmgyártó Vállalat soksz. /Petőfi és Bem.cimen is Bp. 1951./
Molière: Dandin György, vagy a megcsufolt férj. Filmforgatókönyv. Bp. 1955. Magyar Filmgyártó Vállalat. Jegyzetsoksz.
159. Az Irodalmi Ujság /1955. márc. 26. 13. sz. p. 6./ idézi Jacques Gaucheron interjuját a l'Humanitéből.
160. Iránytüvel. 2. A kegyenc-ről. A kolozsvári bemutató elé. /1968/ p. 481.

161. Hajszálgyökerek. A Fáklyaláng orosz olvasóihoz. /1965./ p. 149.
162. Szives kalauz. Egy falu Dél-Franciaországban. /1947./ p. 445.
163. Szives kalauz. Annyi után. Szóttekintve Kalimandánról. p. 527.
164. Tisztán. Az albigensek földjén. p. 46.
165. Tisztán. Elégiák. p. 29-30 és 32.
166. Kösztalnál Tihanyban. Televiziós beszélgetés I. Gy.-vel. /Kérdező: Domokos Mátyás./ Tiszatáj, 1976. febr. p. 21. "Egy-egy közösségi problémát ekor megoldani valaki, de az idő ellene dolgozik. Idő, és nem személyek, főleg nem egy személy."
167. Hajszálgyökerek. Veres Péter. Illyés Veres Péter levelét közli, 1970. március 9-ről. p. 433.
168. Például Pándi Pál illetudóan támadja Illyést, hogy a kis nép - nagy nép relációkat nem tudományos szocialista szemszögből nézi, szerinte ezért pesszimista a mü. Pándi véleménye szerint ez nem olyan tragikus probléma, ami a magyar nemzet számára valóságos veszélyt jelenthet a mai fejlődési periódusban, ezért ok nélkül valónak látja a Provence-védelem - kisnép-védelem kitágitását. /Tisztán. Népszabadság, 1969. dec. 31./ Véleményünk szerint ez az aggodalom sem időben sem térben nem szorosan kötött; napjaink történelme adja bizonyitékát, hogy mennyire indokolt.
169. Tisztán. Az albigensek földjén. p. 44-45.
170. Itt élned kell. 2. Betegszobában. /1974. jan./ p. 613-614.
171. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ p. 415-416.
172. Tisztán. Elégiák. p. 29-30.
173. Euripidész: Trójai nők. Sartre átdolgozását magyar szinre alkalmazta Illyés Gyula. Nagyvilág, 1965. 11. p. 1637-1688.
174. A somogyjádiak felkérésére irt szinpadra szánt goldolati művében. p. 38-42. Déry Tibor: Szembenézni - Illyés Gyula: Az éden elvesztése. Bp. 1968. Magvető

175. Iránytűvel. 2. A nép költészetéért. /1954./ p. 80.
176. Jegyzetek a költészetről. I. Irodalmi Újság, 1954. jan. 16. p.3. /Megj. még: Ingyen lakoma. 2. A pessimista versekről cimmel. p. 96-103./ A cikk második része megj. 1954. márc. 27. p. 5. /Megj. még: Ingyen lakoma. 2. A nép költészetéért cimmel. p. 66-78./
177. Iránytűvel. 1. A "nyugati" irodalomról. /1955./ p. 599.
178. Iránytűvel. 2. Önismeret. /Párizs, 1956. május/ p. 245-250.
179. Hajszálgyökerek. Visszapillantás. /1958./ p. 52.
180. Ingyen lakoma. II. Éluard. p. 26. A tanulmánynak ez a része 1960 előtt íródott, az írás pontos idejét nem tudjuk megállapitani, de ez a rész az 1948-as tanulmányban még nem volt benne és az iró szerint a tanulmány többi része 1948 és 1960 között íródott.
181. Hajszálgyökerek. Minden jót - az utókornak. p. 463-475. /Először Beszélgetés a hatvanéves Illyés Gyulával cimmel jelent meg az Élet és Irodalomban 1962. nov. 3-án./
182. U.o. p. 466, 469, 474.
183. Iránytűvel. 2. Bartáról szólva. /1962./ p. 281-324. A keleti és nyugati avantgarde közötti különbség többször foglalkoztatja később is. Egyik visszaemlékezésében ezt irja: a keletiek "véresen komolyak", elméletieskedők, a nyugatiak játékosabbak. /Beszélgetés I. Gy.-val. /Beke György Tolmács nélkül c. kötetéből./ Kritika, 1973. XII. p. 17./ Közép-Európa dadaistáit jógverte szélőjét csépelő parasztnak hasonlitja; ők valóban elvesztettek egy világot, egy romanyságot - itt a különbség okát is keresi. /Iránytűvel. 2. Bartáról szólva. /1962./p.297./
184. Hajszálgyökerek. Nemzedékek az irodalomban. /1969./ p. 550-551.
185. Hajszálgyökerek. Beszélgetés a Magyar Ifjuság szerkesztőjével. /1970./ p. 558.

186. Hajszálgyökerek. Szakvizsgán nacionalizmusból. /1970./ p. 457.
187. Iránytűvel. 2. Írószobám. /1973./ p. 830.
188. A 70 éves Illyés Gyula köszöntése. Béládi Miklós: Illyés Gyula világa. Tiszatáj, 1972. nov. 26. évf. p. 11.
189. Iránytűvel. 2. Illyés Gyula műhelyében. /1971./ p. 792. "Verset szeretnék írni... Tudatom veled, a versírás az egyetlen komoly munka. A szomorúságot gyűri le. /.../ A vers veszt." Iránytűvel 2. Írószobám. /1973./ p. 823. Arra a kérdésre, melyik műfajt műveli legszívesebben, ezt válaszolja: "Hát a verset! A vers volna a nagy dolog, ha az ember még tudná csinálni." u.o. p. 826. "Várom azt, hogy verset tudjak írni. Azt tartom a legjelentősebbnek..."
190. Hajszálgyökerek. Köszönetmondás. /1965./ p. 174-178. /Illyés beszéde a belgiumi Monsban a díj átvételekor. Szavaiból azt is megtudjuk, hogy az élő világirodalom következő képviselői kapták meg előtte ezt a kitüntetést: Ungaretti, Saint-John-Perse, Octavio Paz, Jorge Guillén./
191. Hajszálgyökerek. Kétféle költészet? /1965./ p. 166-173.
192. U.o. p. 172-173.
193. A PEN ereje. Nagyvilág, 1972. 3. p. 441. Kerekasztal Ankét a Nemzetközi PEN-ről. / A PEN 50 éves évfordulója alkalmából./
194. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /A fal/ p. 357.
195. Nyitott ajtó. Helyünk a világirodalomban. /Előszó/ p. 5-10.
196. Szives kalauz. Az avantgarde utjain. p. 557.
197. Hajszálgyökerek. Adottság és lehetőség. /1969./ p. 355.
198. Iránytűvel. 2. Magyar irodalom - világirodalom. /1969./ p. 733. 743-756.
199. Iránytűvel. 2. Írószobám. p. 830.
200. Itt élned kell. 2. Egy vita vége és eleje. p. 630-634.
201. A provincializmus felé, előre! Naplójegyzet. Uj Auróra, /Békéscsaba/ 1977. 1. p. 3-4.

Jegyzetek a II. részhez

1. A francia irodalom kincsesháza. Előszó. p. 7. /Megj. még: Iránytűvel. 1. A franciák sajátja. /1942./ p. 612./
2. Baudelaire-t ünnepelve. Nagyvilág, 1974. 1. p. 225.
3. Iránytűvel. 1. A szimbolizmus titka. /1936./ p. 471-472. /A fenti idézeteket ugyaninnen vettük./
4. Iránytűvel. 2. A költői nyelvről. /1963./ p. 335.
5. Ingyen lakoma. 2. A nép nyelvéért, a nép szinházáért. /1954./ p. 86.
6. Iránytűvel. 1. A szimbolizmus titka. /1936./ p. 470.
7. Az uj nemzetközi irodalom ismertetése és kritikája. Ék, 1923. 1. p. 5-6. /A fenti idézeteket a tanulmányból vettük./
8. Kassák Lajos: A magyar avantgarde három folyóirata. Helikon, 1964. 2-3. sz. Idézi: Nagy Géza: Cendrars és Kassák. Szemei és irodalmi találkozások. Bp. 1970. Akadémiai K. p. 411.
9. Az uj nemzetközi irodalom ismertetése és kritikája. Ék, 1923. 1. p. 6. /A versben a "liens" és a "cordes" szavak kötelékek, kapcsolatok jelentésben felváltva szerepelnek. A vers kezdő sora is: "Cordes faites de cris"./
10. Az utalás először a Változatok egy ház témájára c. rádióelőadásban. Fodor Ilona összeállitása Illyés Gyuláról. Elhangzott: 1967. március 27-én. Idézi: Rába György: Apollinaire magyarul. p. 395.
Az Apollinaire-sorok a La Maison des Morts c. versben igy hangzanak: "Et la terre est plate à l'infini
Comme avant Galilée..."
Illyés sorai a Tékozló c. versben:
"Hol békés a világ, végtelen
és lapos, akár Galilei előtt."
Apollinaire a tömött elfogadhatatlan, "embertelen" mozdulatlanságát jellemzi ezzel a hasonlattal /egy halott-ébresztés előtt/, Illyés változatlanul elvő /ébresztésre

váro/ honát.

Illyés vallomását idézzük: Abbahagyott versek. Válasz, 1949. p. 220

11. Rába György: Apollinaire magyarul. Esszei és irodalmi találkozások. p. 395-398.

12. Iránytűvel. 1. Jó szó. /Szép Ernő/ /1929./ p. 217.

13. G. Apollinaire Válogatott művei. Bp. 1967. Európa K. p. 613.

14. Nyitott ajtó. p. 289.

15. Ingyen lakoma. 2. Éluard. /1948./ p. 18.

16. Ingyen lakoma. 2. Bartáról szólva. /1962./ p. 298.

17. Baudelaire-t ünnepelve. Nagyvilág, 1974. p. 128.
/Claudelt egyébként az Hugo-utódok másik ágába sorolja, úgy véli, hogy Hugo társadalmi-szociális érdeklődését vitte tovább Verhaeren és Whitman közvetítésével./

18. Nyitott ajtó. p. 298.

19. Ingyen lakoma. 2. Éluard. /1948./ p. 18.

20. Az új nemzetközi irodalom ismertetése és kritikája. Ék, 1923. 1. p. 5.

21. Ingyen lakoma. 2. Hála a második nyelvért. /1963./ p. 356.

22. Illyés Gyula "Hunok Párisban" c. regényének születéséről. /Fodor Ilona beszélgetése./ Kortárs, 1974. 3. p. 339-349.

23. Iránytűvel. 2. A költészet egyetemessége. /1967./ p. 530-532.

24. Hunok Párisban. p. 131.

25. Iránytűvel. 2. A költő dolga. /1964./ Az itt következő rész a tanulmány ismertetése. Az idézeteket az alábbi oldalakról vettük: 447, 448, 458, 459.

26. Beszélgetés Illyés Gyulával. /Boke György Tolmács nélkül c. kötetéből./ Kritika, 1973. XII. p. 16-17.

27. Hunok Párisban. p. 106.

28. Ingyen lakoma. II. Éluard. /1948-1960./ p. 7.

29. Iránytűvel. 1. Louis Aragon: Le Paysan de Paris. /1927./ p. 24-25.

30. Hunok Párisban p. 123 és 122.
31. Iránytüvel. 2. Bartáról szólva. /1962./ p. 297.
32. Hunok Párisban. p. 374.
33. U.o. p. 125.
34. Iránytüvel. 2. Bartáról szólva. /1962./ p. 284-285.
35. Hunok Párisban. p. 114.
36. Iránytüvel. 2. Éluard. /1948-60./ p. 24.
37. Illyés Gyula a "Hunok Párisban" c. regény születéséről. /Fodor Ilona beszélgetése I. Gy.-vel./ Kortárs, 1974. 2. p. 171-183.
38. Az uj nemzetközi irodalom ismertetése és kritikája. Ék, 1923. 1. és Les Cinq continents. A mai költészet világantológiája. Összeáll. Yvan Goll. 1923. La Renaissance du livre. Ék, 1923. 1.
39. Iránytüvel. 2. Bartáról szólva. /1962./ p. 286. Idézzük Illyés sorait: "...ismertem mindkét irányt ahogy az Ék lapjain életem első, s egyben azonnal megsemmisitendő tanulmányában távolról olvasom - , de összekapcsolni nem tudtam."
40. Az uj nemzetközi irodalom ismertetése és kritikája. Ék, 1923. 1. p. 5-6. A fenti idézeteket a tanulmányból vettük, gondolatmenetünk az Illyés-tanulmányt követte.
/Az 1923-as tanulmányok elemzésének végén szeretnénk megjegyezni, hogy a kettő között feloldatlan ellentét marad Marcel Sauvage-t illetően, akit Illyés-később megvallott elfogultsággal-az uj költészet egyik előfutárjának tart /a másik Nicolas Badouin/. Ugyanakkor birálat nélkül idézi Yvan Goll véleményét, aki Sauvage szimbolizmusát reakciósnak tartja, mert "az élettől elvonatkoztatott". Illyés a másik cikkben azt irja, hogy Sauvage és a régi kubisták "már nem tudnak egy ujabb, mindent leteritő esztétikán végigheveredni". Pedig kritikájuk azonos elvenn alapul az életet "világszemléleti alapról" kell bemutatni./

41. Les Cinq continents. A mai költészet világantológiája. Összeállitotta Yvan Goll. Ék, 1923. l. p. 5.
42. Hunok Párisban. p. 366-367 és 368.
43. U. o. p. 373.
44. U.o. p. 371.
45. Iránytüvel. 2. Irószobám. /1973./ p. 808.
46. Hunok Párisban. p. 282-284.
47. Iránytüvel. 2. A költő dolga. /1964./ p. 461.
48. Hunok Párisban. p. 355-364.
49. U. o. p. 361.
50. U. o. p. 364.
51. Surrealizmus. A Filológiai Közlöny /1962. 8. jun. p. 94-95./ idézi hiánytalanul az Illyés-cikket, amely megjelent: Periszkóp /Arad/, 1925. 4. sz. p. 32-33. Az itt következő idézeteket Illyés cikkéből vettük. Az emlitett versforditások ugyanitt jelentek meg.
52. Itt élned kell. l. Magyarok. 1938, p. 326-335. A következő idézeteket ebből a részből vettük.
53. Hunok Párisban. p. 355. Fejezetcim. /Az Egy Hulla c. lap iróit jellemzi igy Illyés./
54. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ p. 406.
55. Iránytüvel. 2. Bartáról szólva. /1962./ p. 314.
56. Szives kalauz. Az avantgarde utjain. /1964./ p. 549.
57. Hajszálgyökerek. A költő dolga. /1964./ p. 461.
58. Gara László: Az ismeretlen Illyés. p. 27. Az idézetet Gara Illyés készülő önéletrajzi kötetéből vette.
59. Hajszálgyökerek. A költészet egyetemessége. /1967./ p. 205.
60. Hajszálgyökerek. A világosság szürrealistája. /1968./ p. 506.
61. Hunok Párisban. Utószó 1970-ből. p. 544.
62. Illyés Gyula a "Hunok Párisban" c. regény születéséről. /Fodor Ilona beszélgetése I. Gy.-val. /Kortárs, 1974. 1. sz.
63. Hattyudalt ébreszt, vagy lehet-e a népnek művészete? p. 20-22.

64. Zelk Zoltán hetvenéves. Kritika, 1976 . 12. p. 16.
65. Bunek Párisban. Az idézeteket és a versrészleteket a 122, 124, 128 é 126. oldalakról vettük.
66. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ p. 323.
67. Tzara A vidék loprás fehér óriása c. versből idéztünk./Nyitott ajtó. p. 375./
68. Hajszálgyökerek. Felületi tünetek, p. 295.
69. Iránytűvel. 2. Fini! /1963./ p. 365-387.
Tegyük hozzá az előbbi gondolathoz, hogy a francia irodalomkritikák általában komolyan méltányolják költészetét is. pl. Gaëtan Picon Tzarát elsősorban mint költőt dicséri, főleg azokért a versekért, amelyeket a dadaizmustól kissé eltávolodva írt. /Panorama de la Nouvelle Littérature Française. Paris, 1960. Gallimard p. 195./
70. I. m. p. 374.
71. Társadalmi érdeklődéséről Illyés csak Tzara pályájának későbbi szakaszán beszél.
Iránytűvel. 2. A világosság szürrealistája./1968./ p. 664.
72. Iránytűvel. 2. Breton. /1967./ p. 562.
73. Ugyanezt a kérdést mérlegelve a francia kritikusoknál eltérőek a vélemények. Rousselot, Illyés barátja Breton költészetét tartja elsősorban értékesnek: "L'importance des écrits théoriques de Breton /.../ ne doit d'aucune façon faire oublier en lui le grand poète, plus grand en vérité que son propos doctrinal ..." /Dictionnaire de la poésie française contemporaine. Paris, 1968. Larousse p. 43./ Gaëtan Picon fent idézett művének Bretonról alkotott képe közelebb áll Illyéséhez. "Mais si ces dernières oeuvres comptent, c'est moins pour leur valeur d'apport que pour leur valeur de rappelle." p. 191.
74. Iránytűvel. 2. Breton. /1967./ p. 559.
75. Szives kalauz. Franciaországi változatok. p. 323.

76. Gaëtan Picon fent idézett könyvében is ezt az értékelést találjuk: "Chef authentique du mouvement dès la première heure, il est aussi le seul qui lui soit resté vraiment fidèle." p. 191.
77. Ingyen lakoma. 2. A lira modern eszközei. /1961/ p. 289-292. Illyés tanulmányának gondolatmenetét követtük.
78. Hunok Párisban. p. 132.
79. Hajszálgyökerek. A világosság szürrealistája. /1968./ p. 505-506.
80. Itt élned kell. 1. Magyarok. 1933. p. 38-39.
81. Hubert Juin: Entretien avec Gyula Illyés. Les Lettres Françaises, 1963. nov, p. 7-13.
82. Hajszálgyökerek. Minden jó hatás - erősítés. /1968./ p. 499.
83. Hunok Párisban. p. 363.
84. Ezt a gondolatot Kenyeres Zoltán fejti ki tanulmányában, amely a Tanulmányok a költőről c. gyüjteményben szerepel. /Illyés Gyula irodalomszemlélete/ p. 97.
85. Ingyen lakoma. 2. Éluard. /1948-60./ p. 5-26. A fenti idézetek és a gondolatmenet ebből a tanulmányból származik.
86. Paul Éluard. Béke és Szabadság, 1951, aug. 1.
87. Itt élned kell. Magyarok. 1938. p. 3321.
88. Ingyen lakoma. 2. Éluard. /1948-60./ p. 19. és p. 24.
89. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ p. 405. Éluard szavait idézi:
"Megtanitani őket /az embereket/ ujra a játékra és nevetésre."
90. Szives kalauz. Az avantgarde utjain. /1964./ p. 554. Ld. még: "az igazi művész nem az, aki inspirálva van, hanem aki inspirál; és /hogy/ még a költészet is akkor lesz igazi, ha közösben készül" - az előbbit Éluard, az utóbbit Lautréamont vallotta, irja Illyés. Hajszálgyökerek. Szobraim. /1964./ p. 117.

91. Illyés Gyula - Reismann János: Balaton. Bp. 1967. Corvina. p. 7-9. A tréfát, mely kisérlet a "költői ártatlanság" mértékének kipróbálására, arra is felhasználja Illyés, hogy Éluard költészetének különböző francia értékeléseit bemutassa. Mauriac 1940-től, Aragon 45-től számitja Éluard "csucsait", Jean Paulhan a szürrealista "vad korszakot" tartja legjelentősebbnek.

92. Hunok Párisban. p. 116. /a bemutatás/, p. 249. /az idézet/

93. M. Jean Cocteau. Le Journal Littéraire, 27. juin 1925. p. 14. Fényképmásolata megtalálható: Ingyen lakoma. 1. p. 8-9.

94. Gara László: Az ismeretlen Illyés. p. 27. Idézet Illyés készülő önéletrajzából: "Az ember ámulva nézi Picasso életbenmaradását, aki egyszer kubista-mód rajzol, aztán klasszikus, majd expresszionista, közben kicsit dadaista és realista is/.../Költői pálya kezdetben mintha csak egy lett volna hasonló: Cocteau-é. Szimultaneista verset ir Ronsard-i strófában! szonettet!"

95. Nyitott ajtó. p. 380.

96. Louis Aragon. Dokumentum, 1927. 3. p. 34-35.
/Megj. még: Iránytüvel. 1. Louis Aragon: Le Paysan de Paris. p. 24-28./
Az itt következő idézeteket a tanulmányból vettük, Illyés müelemzését ismertetjük.

97. Megtaláljuk ugyanezt a hasonlatot Illyés Éluard-tanulmányában, ahol Illyés ezt az illuziótlan valóságlátást Éluard alakjához kapcsolja: "Éluard olyanféleképpen szólalt meg, mint a mesebeli gyermek, aki rámondta a királyra, hogy meztelen. "/Ingyen lakoma. 2. Éluard. p.6./

98. Uo. p. 25. A rokonságot a valósághoz, a tárgyakhoz való viszonyulásukban látja. "A mult század két nagy realistája közül /.../ a valóságot Stendhal az eseményekre reagáló lélek mozdulatainak pontos ábrázolásával, Flaubert a lélekre ható események leirásával

akarta érzékeltetni. Aragon felfedezi a tárgyak lélekre ható, sőt a lelkeken uralkodó erejét."

99. Itt élned kell. l. Magyarok. 1938. p. 333.

100. Elkhivé. Kortárs, 1974. 12. p. 1945.

101. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ p. 324.

102. Például Gaëtan Picon alig ir költészetéről, a középkori verselést felujitó ellenállási verseiben is arra lát bizonyitékot, hogy nem találja saját hangját. /Ugyanakkor regényeinek költöiségét dicséri./ "Si elle [sa poésie] doit recourir à cette habileté inépuisable [à celle de la poésie] du moyen âge , n'est-ce point la preuve qu'elle n'a pas la voix qu'elle voudrait avoir: une voix directe, essentielle, nue?" /Panorama de La Nouvelle Littérature Française p. 185./

103. Szives kalauz. Franciaországi változatok /1946./ p 333.

104. Aurélien, vagy a francia patriotizmus. Aragon legujabb regénye. Válasz, 1946. okt. X. p. 94.

105. Vallási ujraéledés. Korunk, 1929. IV. jul-aug. p. 523-530.

106. Iránytüvel. 2. Minden jó hatás: erősités. /1967./ p. 649.

107. I. m. Nyugat, 1933. p 422-431. Megj. még: Ingyen lakoma. l. p. 174-194/

108. Iránytüvel. 2. A Vigilia beszélgetése Illyés Gyulával. p. 767.

109. Iránytüvel. 1. Katolikus költészet. p. 338.

110. A Beauce-vidék felajánlása a Chartre-i Boldogasszonynak. p. 397-401

111. A francia irodalom kincseskháza. p. 397.

112. Munok Párisban. p. 359.

113. Ingyen lakoma. l. Katolikus költészet. /1933./ p. 184.

114. Iránytüvel. 2. Minden jó hatás: erősités. /1967./ p. 634. Az emlitett vers Jammes: Szivtam cseréppinámat c. verse. /Nyitott ajtó. p. 257./

115. Ingyen lakoma. l. Katolikus költészet. /1933./ p. 184.

116. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ p. 392-399.
117. U. o. "- S ön szerint mi biztositja Franciaország tökéletes függetlenségét?
- Az Atlanti Chartal
- S az Atlanti Chartát?
- Az angolszászok - mondta nevetve, előre felismerve a gondolatláncolat zsákutcáját, mert miféle világviszonylati függetlenség az, amely végül mégiscsak egy másik nép politikájától függ." p. 398.
118. I. m. p. 392. /Barrès értékelése: p. 381./
119. U. o. p. 383.
120. Ingyen lakoma. l. Kosztolányi Dezső. Erős várunk a nyelv. p. 221. Kik vagyunk, mik vagyunk? Kritika, 1968. 3.
Hajszálgyökerek. Minden jó hatás: erősités. p. 498.
Mindegyik esszében arról ir, hogy Kosztolányi is, ő is a "világos", "szines", "egyszerü", "erőteljes" beszédet, a helyes stilust Jules Renard-tól tanulta.
121. Montherlant: Agglomények. Bp. 1937. Franklin /Uj kiadás: 1957. Európa/
122. A Paludes ajánlása. /Nyitott ajtó./ p. 266.
123. Fodor Ilona Szembesités. /Illyés Gyula életutja Párizsig./ Bp. 1975. Magvető p. 154.
124. Hajszálgyökerek. Magyarság-emberiség. /1967./ p. 489-490.
125. A nők iskolája. /1. rész. ford. Gyergyai Albert./
2. rész ford. I. Gy. Nyugat, 1929. /13. 7-23./; 14. 75-95.
126. Husz riport bemutatja a világot. Nyugat, 1937. 1. p. 162.
127. Naplójegyzetek. Magyar Csillag, 1943. 4. /Megj. még. Itt élned kell. 2. p. 198./
128. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ p. 344-45.
129. Duhamel Oroszországban. /Le voyage de Moscou. Mercure de France, Paris, 1927./ Nyugat, 1927. II. /nov./ p. 713. Irodalmi figyelő rovat. /Megj. még: Ingyen lakoma. l. p. 23-34./

130. Oroszország. /1934./ /Szives kalauz. p. 5-255./
131. Duhamel: A napló./Le Journal de Salavin/ Bp. 1940. Franklin
132. Ingyen lakoma. l. Eugène Dabit. /1941./ p. 380-82.
133. Itt élned kell. l. Magyarok. 1935. p. 129.
A francia irodalomkritikákban egyébként napjainkig nem pontosan elhatárolták a népi irodalom különböző megjelenési formái. Abban egyetértenek, hogy a "populismus" naturalista /vagy inkább csak részletező/ - realista, szociális érzékenységü irodalom, céljának a városi proletariátus ábrázolását tartja. S bár Dabit az egyik koronázottjuk, de pl. Gaëtan Picon /Panorama de le Nouvelle Littératre Française/ épp csak említést tesz róla, Céline müveit hasonlitja az Üvéihez: Pierre de Boisdeffre /Histoire de la littérature d'aujourd'hui / müvében neve sem szerepel; "Du côté de populisme" cimen nagyszámu alkotógárdát sorol fel, de ide mindenkit besorol, aki vidéki, vagy paraszti témáról ir "provencial et rustique": ez a "vidéki" irodalom másutt külön irányzatot jelent. Érdekes, hogy a "vidéki" irodalomba besorolható Giono azért mindegyiknél külön egységként szerepel.
134. A magyar Irodalom Története. VI. Illyés Gyula. Bp. 1966. Akadémiai Kiadó. Illyéstől idézi Béládi Miklós p. 481. és 482.
135. Iránytüvel. 2. A világosság szürrealistája./1968./ p. 676.
136. Fr. Gachot: Jean Giono. Nyugat, 1930. II. p. 872-73. Figyelő rovat. A gép uralma, az ipar, az üzletiség éleszti fel azt a "paraszti" irodalmat Gachot szerint, amelyet Ramuz, Pourrat, Giono neve fémjelez. A "vidéki" irodalommal hozza kapcsolatba: Barrès, Mauriac, Chateaubriant, Chamson hasonló ihletésü müveivel.
137. Naplójegyzetek. Nyugat, 1939. II. p. 234-37. /Megj. még: Itt élned kell. 2. p. 35-41./
Jean Giono: Zeng a világ. Bp. 1939. Révai
A következő idézeteket a tanulmányból vettük.

138. Gábor Andor: Kanyarró Üsvények. Uj Hang /Moszkva/, 1939. dec. 2. évf. p. 100-104. /Ennél a kérdésnél a magyar fogadtatást is bemutatjuk, mert itt Illyés egy francia iró bemutatásával a magyar irodalom alakitásához, bizonyos kérdéseinek tisztázásához is hozzájárult, ugyanakkor ennek irodalma teljesen feldolgozatlan./

139. Komor András: Jean Giono magyarul. Nyugat, 1940. p. 54-56.

140. Itt élned kell. 2. Naplójegyzetek. 1941. aug. 1. p. 125. /Először a Nyugatban jelent meg./

141. Földes Ferenc: Illyés és Giono. Az Ország utja, 1941. jul. p. 249-250.

142. Béka László: Egy fura zárszó. Az Ország Utja, 1941. okt. /Béka itt összefoglalja a vitát, ennek lényeges gondolatait ismertetjük./

143. Lásd az I. fejezet Gionora vonatkozó részét és a 90-es lábjegyzetet.

144. P.I.L. : Giono és a magyar népiség. Erdélyi Helikon /Kolozsvár/, 1942. febr. p. 96-102.

145. Itt élned kell. 2. Naplójegyzetek. 1934. febr. p. 195. és 198.

146. Jean Giono: Valaki a hegyekből. Pán hangot próbál. Bp. 1940 és 1942. Révai

Örömmel élni. Bp. 1941 és 1943. Révai

Sarju. Bp. 1943. és 1944. Révai

147. Parajdi Incze Lajos: Illyés Gyula, Giono és a Sarju. Erdélyi Helikon/Kolozsvár/, 1944. ápr. 4. p. 246-247.

148. Iránytüvel. l. A Kiskunhalom. /1933./ p. 254.
Megjegyezzük, hogy a hasonlat nagyon találó, a magyar Martin du Gard-ról irt tanulmányok csaknem kivétel nélkül átveszik. Nemcsak irói módszerük, alkotói egyéniségük is rokon, egyedi

mindkét életmüben a kis remekmü, egyikük sem népi iró. A két szociográfikus alkotás egy évben, 1933-ban született, Illyés hiradása tehát itt is azonnali. /Először megj.: Kiskunhalom. /Nagy Lajos uj könyve./ Nyugat, 1934. ápr. 16. 8. sz. Figyelő rovat./

149. Iránytüvel. l. Veres Péter nagysága. /1970./ p. 542.

150. Hajszálgyökerek. p. 266. /A választást kétségkivül az indokolhatta, hogy mindketten népi-parasati irók: Illyést, mint a magyarok franciaországi szellemi követét választhatták, Giono választása pedig erről vall, hogy e vidék parasztjai képviselőjüknek érzik./

151. A. Lagarde et L. Michard: La littérature française. 4. Le Métamorphose du XXe siècle. /Henri Lemaître, Thérèse van der Elst, Roger Pagosse/ p. 245. Alkotásainak jelentőségéről ezt irja: "Donner parole à cette humanité ordinairement muette, dont il se sent si profondément solitaire."

152. G.P.: Panorama de la Nouvelle Littérature Française. Paris, 1960. N.R.F. p. 79.
/"Mais celui qui ignore la réalité France ne peut pas résoudre les problèmes que pose la réalité France. Et l'on ne résoudra pas non plus les problèmes du capitalisme moderne en exaltant l'artisanat d'un petit village perdu."/

153. Lagarde et Michard: XXe siècle. Paris, 1965. Bordas p. 512.

154. P. de B.: Histoire vivante de la littérature d'aujourd'hui. Paris, 1959. Le Livre Contemporaine p. 254.

155. B. - L.E.: Giono, a magányos lovas. Nagyvilág, 1958. 10.p. 1515-24.

156. M.V.: A mai francia regény. Bp. 1966. Gondolat /Menekülés tünt édenekbe/ p. 126-138.

157. A Magyar Irodalom Története. VI. Illyés Gyula. p. 482.

158. Illyés Gyula. Tanulmányok a költőről. 1972. Népművelési Propaganda Iroda. Illés László: Szemlélet és valóság keresztutján. p. 54.

159. Drámák. I. Bp. 1969. Szépirodalmi Könyvkiadó /Bevezető/ p. 6.

160. Szives kalauz. Oroszország. /1934./ p. 44.

161. Irók a politikáról. Nyugat, 1937. II. p. 149-150. Malraux "a spanyol népet egy antifasiszta repülőgéprajjal ajándékozta meg, most pedig egy antifasiszta regénnyel fogja megajándékozni..." - így ad hírt róla Illyés.

162. Hajszálgyökerek. Veres Péter. /1970./ p. 420. /Megj. még: Iránytűvel. I. Veres Péter nagysága. p. 541./

163. Hajszálgyökerek. Látogatás Malraux-nál. /1967./ p. 300. /Megj. még. Szives kalauz. 1974. p. 696./

164. Szives kalauz. 1964. Franciaországi változatok. /1946./ p. 408. Az idézetek ebben az esszében találhatók, a következő oldalakon: 405, 409, 410.

165. Kháron ladikján. Bp. 1969. Szépirodalmi Könyvkiadó p. 213.

166. Szives kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ p. 408.

167. Euripidész: Trójai nők. /Tragédia/ Sartre átdolgozását magyar szinre alkalmazta I. Gy. Nagyvilág, 1965. 11. 1637-1688. Ennek kifejtése A francia irodalom hatása Illyés Gyulára c. részben található.

168. Kháron ladikján. Bp. 1969. Szépirodalmi K. p. 54-67.

169. U. o. p. 54 és p. 54-55.

170. Ezt a fogalmat Camus is használja, csak egész más értelemben. "Ces contradictions sont constantes." - írja, de arra vonatkozóan, hogy akik a kérdésre: érdemes-e az életet végigélni, nemmel válaszolnak, úgy tesznek, mintha igent mondtak volna, és akik esetleg meg voltak győződve az élet értelméről, öngyilkosok lesznek. /Albert Camus: Le mythe de Sisyphe. Paris, 1942. Gallimard p. 19-20./

171. "Il s'agit de mourir irréconcilié et non pas de plein gré." /U.o. p. 78./

172. Khéron ladikján. p. 66-67. Ehhez a következtetéshez már nem Camus-t, hanem René Char-t idézve jut el.

173. Kőasztalnál, Tihanyban. /Televíziós beszélgetés I. Gy.-val./ Kérdező: Domokos Mátyás. Tiszatáj, 1976. 2. p. 26.

174. Iránytűvel. 2. Illyés Gyula műhelyében. /Bertha Bulcsu interjuja./ /1971./ p. 800.

175. Hajszálgyökerek. Világbéke - világirodalom. /1963./ p. 71. Az írás a Nagyvilág felhívására, egy nemzetközi enkétre készült.

176. Petőfi Sándor. p. 5.

177. Salves kalauz. Franciaországi változatok. /1946./ /Illyés öt hetet tölt Párizsban, a mű címe alatt az 1946-os évszám szerepel, de az épp idézett mondat után lejegyzi a pontos napot: 1947. jan. 29. - ezért egyszer 1946-os máskor 1947-es évszám szerepel./ p. 353. A következő "helyszínek" az alábbi oldalakon találhatók: 349-355, 418-420, 404-406.

178. Ingyen lakoma. 2. Éluard. p. 5-14. A tanulmány első, a budapesti Zeneakadémián elhangzott része.

179. Iránytűvel. 2. Racine. /1949./ p. 42.

180. Iránytűvel. 2. Victor Hugo védelme. /1952./ p. 59.

181. Iránytűvel. 2. Molière. /1954./ p. 121.

182. Illyés Gyula. Tanulmányok a költőről. Bp. 1972. Népművelési Propaganda Iroda. Szabó B. István. A mérleg nyelve. I. Gy. felszabadulás utáni munkáinak magyarországi kritikái. p. 121-126.

183. Jegyzetek a költészetről. I. Irodalmi Újság. 1954. jan. 16. p. 3. /Megjelent még: Ingyen lakoma. 2. A pesszimista versekről cimmel. p. 96-103. Az idézet a 101. oldalon található./

184. Jegyzetek a költészetről. II. Irodalmi Ujság. 1954. márc. 27. p. 5. /Megj. még: Ingyen lakoma. 2. A nép költészetéért cimmel p. 66-78./

185. Illyés Gyula. Tanulmányok a költőről. Bp. 1972. N. P. I. I. Gy. irodalomszemlélete. p. 103.

186. Iránytüvel. 1. A "nyugati" irodalomról. /1955./ p. 595-599. Meg szeretnénk jegyezni, hogy mig a fent emlitett két Illyés-cikk /183. és 184. lábj./ a pesszimista versek irásának jogát külföldre tekintés nélkül, saját életünk és irodalmunk törvényszerüségeire emlékeztetve sürgeti itt már a külföldi irodalom "pesszimista" müveinek megismerését is szükségesnek tartja.

187. Iránytüvel 2. A lira modern eszközei. p. 277-280.

188. Hubert Juin: Entretien avec Gyula Illyés. Les Lettres Françaises, 1963. nov. 7-13. p. 1 et 5.

189. Három hónap külföldön. Élet és Irodalom, 1964. jan. 25. /Megj. még: Szives kalauz. Az avantgarde utjain. cimmel. p. 546-557. /itt a jelzett cimhez két rész tartozik. A második az ezt követő kiadásokban nincs benn. /
Hajszálgyökerek. Három hónap külföldön cimmel. p. 475-483.
Iránytüvel. 2. Három hónap külföldön. p. 483-493./
A következő idézetek, vagy szabadon idézett gondolatok a tanulmányban találhatók.

190. Follain, vagy a személytelen lira. Nagyvilág, 1964. 9. p. 1376-1378. /Megj. még. Jean Follain: Az élet képei. Bp. 1964. Európa Könyvkiadó. Előszó. p. 5-14. , Ingyen lakoma. 2. p. 408-422. Iránytüvel. 2. p. 395-409. A francia irodalom a huszadik században. Bp. 1974. Gondolat. p. 225-238./

191. Tradition et modernité dans la littérature de notre temps. Une Table Ronde du PEN International. Budapest 16-17 octobre 1964. Corvina. Illyés vitaindító, francia nyelvü előadása. Megjelent magyarul kicsit kibővitve: Hajszálgyökerek. A költő dolga. /1964./ p. 118-136. Az idézett gondolatok: p. 131.

Szegedi Tudományegyetem Könyvtár

192. Jean Follain: Az élet képei. Bp. 1964. Európa p. 7.
193. Magyar irodalom - világirodalom. Kortárs, 1965. 7.
/Megj. még: Hajszálgyökerek. 559-578./
194. Hajszálgyökerek. Köszönetmondás. /1965./ p. 174-179.
195. Iránytűvel. 2. Irószobám. /1973./ Simon István rádiós-beszélgetése Illyés Gyulával. p. 807-808.
196. Megjelent először az Arion c. almanachban, amelyet Somlyó György szerkesztett. /Készült az 1966 októberére összihívott nemzetközi költőtalálkozóra./
Iránytűvel. 2. Vége felé a kétségbeesésnek. p. 497-508.
Az idézetek a következő oldalakról /az utóbbi válogatásból/: 497, 498, 500.
197. Kétféle költészet? A párizsi Preuve c. folyóirat kérte és közölte egy ankét keretében /1965./ Iránytűvel. 2. p. 512, 513, 515.
198. Hajszálgyökerek. A világosság szürrealistája. /1968./ p. 514.
199. Ugyanez a gondolat 1963-ban a Les Lettres Françaises novemberi számában. Hubert Juin: Entretien avec Gyula Illyés. p. 1 et 5./
200. Iránytűvel. 2. A nép költészetéért. /1954./ p. 74 és 76.
201. Hajszálgyökerek. A világosság szürrealistája. /1968./ p. 527.
202. Kortársak Illyés Gyuláról. Kortárs, 1967. 2. p. 192-194.
203. Gyula Illyés: Poèmes. Paris, 1956. Éd. Seghers /Série: Autour du du monde/ Préface de Pierre Seghers. p. 7.
204. Gyula Illyés. /Avant-propos par André Frénaud, présentation par L. Gara/ Paris, 1966. Seghers, Coll. Poètes d'aujourd'hui 145. Salut à Illyés par A. Frénaud. p. 12.
205. Follain, vagy a személytelen líra. Nagyvilág, 1964. 9. 1376-78.
206. I. m. p. 410.
207. Frénaud: A szerelem árnyéka. Bruxelles, 1965. La Maison du Poète
Frénaud: Háromkirályok. Bp. 1968. Európa

208. Néhány szó Frénaud-ról. Élet és Irodalom, 1965. 16. p. 5.
209. Egy nagy francia vers. Nagyvilág, 1965. 4. p. 589.
210. A francia irodalom a huszadik században. 2. Bp. 1974. Gondolat Timár György: André Frénaud. p. 239-244.
211. Gyula Illyés. Paris, 1966. Seghers, Avant-propos par A. Frénaud
212. André Frénaud: Illyés Gyuláról. Nagyvilág, 1972. 11. p. 1700-01.
213. Az idézetek és a vers fordítása megtalálható: Nagyvilág, 1965. 4. p. 587-589.
214. André Frénaud: A szerelem árnyéka. Bruxelles, 1965. La maison du Poète Előszó. p. 7.
215. Hajszálgyökerek. André Frénaud, a dialektikus költő. /1968./ p. 310. és 311.
216. Nyitott ajtó. p. 478.
217. Egy nagy francia vers. Nagyvilág, 1965. 4. p. 589.
218. Hajszálgyökerek. André Frénaud, a dialektikus költő. p. 314-15, p. 309-10. és p. 310-11.
219. Goffin, Robert: Márvány-vándorlás. Bp. 1969. Európa
220. Iránytűvel. 2. A költő dolga. /1964./ p. 456.
221. Főműszerben versesköteteket, drámákat, esszéket, utirajzokat írt, egy rövid életrajzi vonatkozásu regényen és egy esszé-regényen kívül hagyományos értelemben vett regényt nem találunk.
222. Iránytűvel. 2. Kétféle költészet? p. 507.
223. Szives kalauz. Az avantgarde utjain. /1964./ p. 584-49.
224. Ingyen lakoma. I. A "nyugati" irodalomról./1955./ p. 389.
225. Iránytűvel. 2. Kétféle költészet? /1965./ p. 507-508.
226. Az első külföld. Kortárs, 1964. 8. p. 1241-48. /megj. még: Itt élned kell. 2. p.426-427./
227. Hajszálgyökerek. A gruzok közt. /1966./p. 194./
228. Szives kalauz. Annyi után. Széttekintve Kalimegdánról. p. 631.

Jegyzetek az Összefoglaláshoz

1. E. Fehér Pál: Az ismeretlen Illyés. Kritika, 1972. 6.
2. Iránytűvel. 1. Ünni jó. /Bevezető/ 1964./ p. 8.
3. Ingyen lakoma. II. Magyar beszéd. /1954./ p. 79.
4. Iránytűvel. 2. A Vigilia beszélgetése Illyés Gyulával. /1971./ p. 771.
5. E. Fehér Pál: Az emberiség szolgálatában. Beszélgetés Illyés Gyulával az irodalom ellenállásáról. Népszabadság, 1974. nov. 17. Vasárnapi melléklet. p. 7.
6. A pályarab éneke. Uj Irás, 1971. 12. p. 140-141.

Tartalomjegyzék

Bevezetés

Az utazás értelme 1

Témamegjelölés..... 4

I. Illyés Gyula és a 20. századi francia irodalom kapcsolatának jellege és alakulása Illyés kora ifjuságától napjainkig. A francia irodalom hatása Illyés munkásságára..... 7

A felkészülés éveinek meghatározó szerepe..... 8

A párizsi évek.....10

Hazatérés - "Tünjön, mint dal, ami egykor zaj és had volt." 14

Feladatvállalás: népe sorsán, hazája gondjain íróként próbál meg javitani.....19

Élet és irodalom, magyarság és európaiság összefonódása.....26

"A franciák sajátja", avagy "a francia szellem jellemrajza" /Babits, Thierry Maulnier hatása/ 30

A Magyar Csillag 34

A felszabadulás éve.....35

A magyarok megbizott delegáltjaként - az emberiség szolgálatában 36

"A nép szinházáért".....38

"A nép költészetéért" 53

"Helyünk a világirodalomban".....58

II. A 20. századi francia irodalom - Illyés Gyula müveinek tükrében.....62

Szimbolizmus - Saint-Pol-Roux, Paul Valéry.....63

Apollinaire és a kubizmus - Cendrars, Reverdy 64

A huszas évek irodalmi mozgalmai.....68

Dadaizmus.....71

Szürrealizmus 74
Tristan Tzara.....83
André Breton.....86
René Crevel.....88
Paul Éluard.....89
Jean Cocteau 93
Louis Aragon.....94
"Katolikus" költészet - Claudel, Bernanos, Péguy,
Jammes 98
François Mauriac.....102
A realista hagyományok folytatói a regényirodalomban a
második világháboruig - Barrès, Proust, J. Renard, Montherlant103
André Gide.....103
Duhamel, a populizmus - Eugène Dabit 105
A francia népiesség - Jean Giono, müveinek magyarországi
visszhangja, Ramuz, Martin du Gard.....107
André Malraux.....117
Egzisztencializmus.....118
Jean- Paul Sartre.....120
Albert Camus.....121
A költészet értékelése a második világháborutól napjainkig....123
"A pesszimista versekről", "homályos" versek, tárgyilagos lira; A mai francia költészet felosztásának lehetőségei.....124
Illyés Gyula és a mai francia költészet kapcsolatának sajátosságai.....131
Jean Follain.....133
André Frénaud.....135
Robert Goffin.....138

A prózairodalomról kapott kép a második világháborutól napjainkig Illyés műveiben. /Regény - Aragon, Mauriac, Malraux, Sartre, Camus, Beauvoir; dráma - Ionesco Beckett/.....139
Összefoglalás.....141
Jegyzetek
A jegyzetek elé.....148
Illyés Gyula dolgozatunkban legtöbbet idézett általunk használt műveinek bibliográfiája.....149
Jegyzetek a Bevezetéshez.....150
Jegyzetek az I. részhez.....151
Jegyzetek a II. részhez.....168
Jegyzetek az Összefoglaláshoz.....185

Debrecen Egyetem Könyvtár